

ВІСНИК

ЗАКЕРЗОННЯ

ЛИСТОПАД-ГРУДЕНЬ

ГОРЛИЦІ - СЯНІК - ПЕРЕМИШЛЬ - ХОЛМ - БІЛЬСЬК 5-6/2000

- ПАМ'ЯТЬ НА МЕЖІ СВІТІВ
- КРИЛА НАД ПІРВОЮ
- БЕЗПАМ'ЯТНА ЦЕРКВА?
- АТЛАНТИДА
- ДОКУМЕНТИ МЕШКАНЦІВ ЦИТУЛІ

Вісник Закерзоння, 5-6/2000, листопад-грудень

Умови передплати

“Вісник Закерзоння” можна передплатити на пів року або рік, вплачуючи 35 зл. (передплата піврічна) або 70 зл. (передплата річна) на такий банківський рахунок:

GBPZ S.A. o/Przemysł
19301318-651-27006-1.01

ZUwP o/Przemysł
ul. Kościuszki 5, 37- 700 Przemysł
„WISNYK”

У випадку, коли передплатник хоче стати спонсором “Вісника”, вплачує суму понад 70 зл. у бажаному для себе розмірі.

Передплата за кордоном через посередництво знайомих у Польщі. “Вісник” потрапляє до Ваших рук перед 15 днем кожного місяця.

Інформаційний Вісник Закерзоння - місячник громадської та культурної думки.

Адреса редакції:

Redakcja “Wisnyk Zakerzonnia”
ul. Kosciuszki 5, 37-700 Przemysł, tel. (0-16) 6786292
e-mail: visnyk@poczta.onet.pl

Редакція:

Петро Бачик, Богдан Гук (головний редактор),
Михайло Козак, Павло Крупа, Адам Яремко — співпрацівник (фотографії).

Видавець:

Перемиський відділ Об'єднання українців у Польщі, вул. Костюшка, 5, 37-700 Перемішль

Проект обкладинки: Адам Яремко, Богдан Сидор.

Редакція не завжди підтримує погляди авторів статей;
залишає за собою право скорочувати - без викривлення змісту -
надіслані матеріали, правити мову й змінювати заголовки статей.

Тексти друкуються за т.зв. академічним правописом з 1928 р.

ШКОЛА МИСЛЕННЯ

Жертва і милостиня пам'яті Петро Шелест 4

ШКОЛА ПАМ'ЯТИ

Сенс української національної пам'яті в Польщі після
1944 року Ярослав Грицьковян 7
Пам'ять на межі світів — розмова з Романом Дроздом 10
“Національна пам'ять” підляшан — дійсність чи постулат? Юрій Гаврилюк 13
Крила над прірвою Павло Крупа 15

ГРОМАДА

До проблеми поняття Батьківщина у творчості українських поетів
у Польщі Тадей Карабович 17
Про пам'ять приречених на забуття Богдан Гук 22
З історією на... на ти! — опінії перемиської молоді на тему: забуду
чи пам'ятатиму 27
Чи молодь пам'ятатиме — опінії перемішлян старшого покоління 31
Зі щоденника „молодого націоналіста” Михайло Зрада 35

ДИСКУСІЯ

Безпам'ятна Церква? Андрій Божик 39
Історична правда на замовлення Олександр Биль 41

ФОТО-ВІЧНІСТЬ

Про-пам'ятне Адам Яремко 44

ЛІТЕРАТУРА

Атлантида Тадей Карабович 45

РЕПОРТАЖ

Там, де все забудеться Богдан Гук 52
На місці давнього злочину? Петро Бачик 68

ДОКУМЕНТИ

Документи заходів бувиших мешканців Цитулі увіковічити пам'ять жертв села 71

РЕЦЕНЗІЇ – ПОВІДОМЛЕННЯ – ЛИСТИ

Дійсно так було? – рецензія на "Так було в Б'єщадах"

Г. Мотики Петро Коваль	84
Зберегти пам'ять про нашу Атлантиду Петро Коваль	87
"Наше слово" за листопад і... занепад Анна Потребка	89
Родина – це має бути правда Неонілла Менцінська-Гук	91
Віросповідний цинізм у Грушовичах Аркадій Даньків	93
Чи Бірча завершила справу? Ігор Мричко	94
Лист з Підляшшя	95
Анкета "Вісника"	96
Про авторів	97
Спростування	98

Дорогі Читачі!

Листопадово-грудневий, подвійний номер "Вісника Закарпаття" повністю присвячений проблемі стану й перспективи української національно-історичної пам'яті в Польщі. Оскільки не ведуться на цю тему наукові дослідження, чи не всі матеріали мають публіцистичний характер. Про нашу пам'ять мусимо насамперед розмовляти, дискутувати, навіть сперечатися. Усе це — дорога нашої громади в майбутність.

Інформуємо заразом, що наступний номер "Вісника" буде мати завдання підсумувати минулу епоху в нашій історії: 1944-2000 роки. З цією

метою підготували ми спеціальну анкету, що поміщена на кінці даного номера. Кожного, хто може дати на неї відповідь, дуже про це просимо, оскільки відкривається перед нами III тисячоліття й треба до нього добре підготуватися.

Ще слід додати, що наступний "Вісник" буде також подвійний. До зустрічі в лютому 2001 року!

Бажаємо Господнього благословенства нашим Читачам та їхнім Родинам у Новому, 2001 році!

Редакція

Петро Шелест

Жертва і милостиня пам'яті

Про людське існування свідчить пам'ять. Вона "їме" людину задля людини, пам'ять пам'ятає в людині. І виявляє загрозу людської скінченності, виявляє початок і кінець усього на світі, що тут в нас, з нами, поруч нас існує. Народ — так само, як людина: живе в пам'яті про себе самого, живе про-пам'ятно.

Як людина, так і народ — забувають. Пам'яті не відділити від забування. Усе буття людини й народу — безперервне пам'ятування, однак воно не охоплює всього. Питаємося: а скільки забуто? що забуто? чому забуто? хто пам'ятає, а хто й чому забуває? чи пам'ятати варто? чи пам'ять правдива?

Романтичний погляд на останнє питання відкаже: пам'ять — це людська і національна скарбниця, дух і мудрість поколінь у ній збережені, тож вона добра й справедлива. Раціоналісти дадуть таку відповідь: пам'ять вибіркова, уривчаста, непослідовна, схильна йти на всякі компроміси, вона більше губить, ніж тримає, а на місці втраченого виринають потім небезпечні стереотипи.

Так, у пам'яті нема близьких стосунків з тверезим глуздом. Вона пам'ятає насамперед те, що людину в історії вражає: велике, незвичайне, неповторне. А от людська мудрість вчить, що історія любить повторюватись ... Не було б цієї думки, якби не її намагання переконати і врешті-решт навчити, що забуваємо якраз про повторюваність нашого часу. Забуваємо, бо повторювання достатньою мірою пам'яті не оживить. Пам'ять вимагає жертви. Без жертви пам'ять приречена на небуття. Тому-то так довго пам'ятаємо про війни, походи, грабунки, насильство. Пам'ять вимагає жертви — тільки тоді вона сама робиться жертвовою для майбутніх людських поколінь.

* * *

Ми, українці в тій країні (пригадуєте, якій?) становимо в контексті пам'яті (тож і забування) явище для міркувань неабияк цікаве, часто парадоксальне. Ми ж несемося своєю пам'яттю серед тих, що пам'ятати про нас не хочуть і не вміють, зараз поруч зустрічаємо забування. Історія прирекла нас зникнути, однак ми вперто хочемо про себе пам'ятати й бути. У нас перерізаний виселенням час і простір, а на їх полях по-різному виявляємо себе пам'яттю й по-різному зникаємо, забуваючи. Поколінняві зміни вносять тут додаткові тріщини, а коли згадати перехрестя романтичної та раціоналістичної концепцій функціонування пам'яті, то картина може ускладнитися ще більше. І все-таки треба нам зважитися на спробу раціонального впорядкування нашої романтичної пам'яті. Це і є завдання цього тексту.

Мислення про нашу пам'ять не почати інакше, як з теперішності. На щастя, бо це означає, що пам'ять довела автора тексту до цієї теперішності. Отже, про пам'ять неможливо думати, не усвідомлюючи її часовості, тобто людської часовості.

У статті "Дорогами українського часу" у I номері "Вісника" Б. Гук указав на розпад нашого часу на час з-перед 1947 року та час після 1947 року. Ось як це зроблено: "XX сторіччя почалося для мешканців Закарвоння докладно 28 квітня 1947 року й мало силу рівню атомному спалахові в Гросімі. "Докладно" розметало нас по часі й просторі. Наша сучасність почалася в 1947 році".

Додаткові дуже влучні характеристики вніс тут Петро Бачик у тексті "Молодість після акції "Вісла" в II "Віснику": "Наше минуле мусть розглядатися

як два окремі випадки, бо акція "В" створила два його роди. (...) Весь часовий простір після депортації не служить збереженню національності, це не її джерело, а заперечення, це простір затрачування національної свідомості. Цей стан виявляє найбільший парадокс нашого покоління: ґрунт нашого національного існування не спочиває в нашому минулому, оскільки, сягаючи в минуле, не є ми в силі перебитись через 1947 рік і акцію "В". А саме за ними є старе минуле, до якого, щоб захистити тотожність, мусимо сягати".

Обидва автори виносять хід нашого національного тривання поза нормальний хід часу. Адже розрив українського часу в Польщі легко зліквідувати саме тим, що станемо його трактувати як цілість і послідовність, замість розділяти за романтичним критерієм так: що для народу корисне, то є час, а все некорисне — безчасся. Задля існування нас як народу потрібен весь час, як гарний, так і жахливий. Так підказує раціональний аналіз. А ще до того: для пам'яті найкраще підходить саме 1947 рік як рік нашої української жертви.

Як на мене, 1947 рік не так уже розбив час, як у новій ситуації ставить нашу національну пам'ять. Я б сказав так: 1947 рік є роком нової української національної пам'яті в Польщі. Саме тоді пам'ять отримала нас як жертву у вигляді наслідків змагань з ВП у 1944-1947 роках та вигнання. Тут Бачик мав рацію, я на користь свого мислення про пам'ять перетворив його думку так: у 1947 році в минуле відійшла пам'ять з-перед вигнання й народилися обриси нової епохи та її форм пам'яті.

Наша нова історично-національна пам'ять народилася в той момент, як закінчилися великі події 1944-1947 років. Далі вони могли тривати тільки на ґрунті нашої пам'яті.

* * *

"У момент, коли закрилися за ними (переселенцями — П.Ш) двері вагонів, час затримався. Не настало жодне майбутнє, бо не мало з чого настати. Воно залишилося на Закарзонні, закутане в кістки мертвих, які спочивають у землі. (...) Їхня теперішність не існує, а майбутнє поросло травами, здичіло гіркими овочами" — так підсумовує вплив просторових змін на час Павло Крупа в статті "Як

ненормальне ставало нормальним" у П ч. "Вісника".

"Не настало жодне майбутнє, бо не мало з чого настати". Чому? З однієї причини тому, що справді говорити про майбутність українства на Західних землях, то те саме, що творити про допомозі патика пляни завоювання Космосу. З другої причини, могутнє звернення пам'яті в минуле — як найперший результат розколу нашої території на західню та східню, як реакція на зудар вигнаців з Західними землями. Пам'ять наша запрацювала просто прекрасно. Минулі події закам'яніли в наших нутрах, пам'ять залякла, не маючи жититися нічим іншим, крім недавнього могутнього минулого. Пам'ять наша стала насамперед індивідуальним актом кожного її носія, кожного з нас, виконувала роль майже біологічного інстинкту самозбереження й кожного зі сповнених її перетворювала на прекрасний храм минулого, кожен з врятованих став завдяки ній єдиним паном свого українського "я". І здаватися б могло, що пам'ять оця, не має альтернатив. Однак альтернатива, як завжди, була й причаїлася у вигляді поколінневих змін, чекаючи на умови, сприятливі для заміни пам'яті забуванням. Біля пам'яті невідступно стоїть забування й безпам'ятність.

* * *

Для нинішньої кондиції нашої національної пам'яті в Польщі найхарактернішим явищем є її роздвоєність не так уже на часові відтинки, як на територіяльні смуги проживання нашого народу. Доки існує покоління народжене перед 1947 роком можемо говорити про одно покоління попри його проживання на двох територіях. Однак це давно вже не єдине наше покоління. Приходять нові.

Для нових поколінь, постпереселенських, важливе те, що на Західних землях вони позбавлені яких-небудь пропам'ятних знаків, коли тимчасом Рідні землі такі знаки посідають у достатній кількості. Ці останні мають, крім цього, очевидну здатність генерувати національну пам'ять, є підтвердженням у момент сумніву. Ясна справа, лише тоді, коли будуть на Рідних землях жити українці. Без людей ці знаки стануть лише свідчення, а свідчити можуть так само й для чужинців. Різниця у способі сприйняття такого свідчення в тому, що ми внаслідок

зустрічі з цими знаками — пам'ятатимемо, а чужинці далі будуть пам'ятати лише про себе, а навіть будуть зміцнені у своїй чужості.

У індивідуальному вимірі людина — як носій такої, а не іншої національної пам'яті — саме завдяки ній має можливість бути розпізнаною та названою як своя другою людиною. У даному випадку ця людська пара буде зватися українською. У нашому світі розбитих на окремі острови українських існувань, пам'ять має особливе значення, становить дороговказ для пари людей, становить можливість зустрічі й пізнання, а разом взаємного ствердження, зміцнення серед людей — носіїв відмінної пам'яті.

Наша національна пам'ять переважно й далі залишається індивідуальним актом кожного з нас, внутрішнім скорбом або тягарем, що ним важко поділитися з кимось у розбитому переселенні світі.

Навколо нашої пам'яті, щоправда, існують структури, що, з одного боку завдячують їй своє існування, а з другого — які їй служать. Маю на думці Церкви, шкільництво та ОУП чи інші організації.

Без огляду на місце знаходження — Рідні чи Західні землі — Церкви мають чи не найвигідніше становище, оскільки сама церковна архітектура, обряд, навіть одяг священників — усе це майже чисто механічно дає комфорт різниці щодо навколишнього й сприяє запам'ятовуванню цієї різниці як себе самого, коли хтось є учасником церковної дійсності.

Шкільництво зазнає впливу переселення, зокрема затрачується зв'язок з Рідними землями, оскільки — крім школи в Перемишлі — усі інші навчають історії й пам'яті з підручників. Перемишль має під собою повний комфорт — Рідну землю. Серед решти шкіл дедалі більшу роль матиме загальноукраїнська історія, це в міру припинення живого історичного переказу поколінь. А в загальноукраїнському контексті — чи аж таку велику вагу буде мати трагедія 1947 року? Це ж лише одна з пропам'ятних дат. І ця дата поволі перестане бути жертвовною.

* * *

Наша пам'ять уже досить міцно постарілася — від 1944-1947 років минуло понад півстоліття. У цьому часі Європа майже забула про II світову війну або робить усе, щоб про неї забути. У Польщі поволі, але перебудовується національна свідомість та й національна пам'ять. Пам'ятати старі події старих народів — людям дедалі важче, дедалі менше сенсу черпається з історії народу. Френсіс Фукуяма проголосив кінець історії...

Не обминути й нам різких перетворень. У якому напрямку підуть? Хотілося б знати. Трохи позаду, але будемо йти в руслі європейських та польських процесів. Відчуваємо дошкульну кризу способів передачі національної пам'яті, не вміємо показати її сенсу, а тим самим черпати з неї потрібну нам силу, щоб далі бути. Сама сторінка свідчення в "НС" нічого не допоможе, якщо про національну пам'ять та минуле не буде дискусії у все нових, відповідних до потреб і часу, підходах. А їх нині майже взагалі нема. Молодь, якщо взагалі шукає, то навромацки. Отже, невдовзі можемо її не мати. Якщо старші забудуть про молодь, то молодь забуде про них.

Надходить час великих випробувань наших структур, професіоналізму. Нам і нині не бракує відданості з її анахронічною сльозивістю та невідготованістю до вимог практичного функціонування громади. Не вміємо оборонити партизанських могил, бо не вміємо притягнути до праці юристів. Не вміємо оборонити рідної мови, бо не вміємо переконати щодо неї самих себе, батьків, учителів, священників. А ще до цього приходять час великої купівлі людей. Що з потрібних нам елементів українського життя зможемо продати, а що зможемо купити? Уже минув час національної жертви. Чи настане час національної милостині? ■

Ярослав Гришковян

Сенс української національної пам'яті у Польщі після 1944 року

Спершу питання може здаватися крайньо спрощеним. Про сенс нашого життя запитують філософи. Про сенс своїх досліджень питають учені, коли ставлять якісь альтернативи. Чи годиться питати про сенс національної пам'яті, свідомості, мислення. Вони ж очевидні, вроджені, воз'єднані з душею, поєднані з нашими традиціями, мовою. Відповідь тут одна — позитивна.

Глянувши глибше, відповідь не буде така однозначна. Мій сусід, переселенець з акції "Вісла", українець, свідомо позбавив двоє своїх дітей української національної пам'яті. У своїй упрощеній життєвій філософії він прийшов до висновку: українська свідомість дітям користи не дасть, не змінить нашого "статус кво", а надто впулає дітей в додаткові конфлікти. До цього ж він на пальцях рахує роки, коли наше тут буття кінчиться і ми зникнемо в гущі польської більшості. Свій експеримент він завершив удало — діти покінчили школи, здобули професії, поженилися і позакладали свої родини. Живуть і користають з достоїнств більшості. А батько залишився сам-однісінький, без дітей, без онуків (вони на своїх хлібах). Він даремно шукає в них сьогодні інтимних розмов, теплих спогадів з подробиць власного життя, емоційних переживань чи то з нагоди свят чи сімейних зустрічей, які явно залишилися поза його уявою. Він перервав органічний зв'язок між поколіннями: знецінив українську національну пам'ять.

Очевидно, не всі, батьки ставлять собі такі виховні цілі — більшість не скриває перед своїми дітьми національного "Я", але теж не завжди належно розпалює національний вогник, передає знання про традиції, українське минуле, які поєднуються із згаданою пам'яттю. Національні почуття, пам'ять, їхня здатність зберігати і відтворювати минулі враження в свідомості — це

складний процес, залежний від багатьох чинників: виховання, розумового розвитку людини, сукупності умов і обставин. Десятки різних причин впливають на те, щоб істота зберегла або не зберегла свою історичну свідомість. Додаймо, що в наших післявоєнних обставинах зроблено чимало, щоб нас асимілювати, а далі й знищити українську націю, культуру, мову. На адресу української меншини у Польщі спрямовано всю енергію, щоб припинити національну пам'ять. Маємо між іншими на увазі такі суворі рестрикції як: масове виселення за межі своїх земель (1947 рік), розпорошеність, ліквідація на першому етапі — 1947-1956 — українських шкіл і церкви. Державною польською цензурою, за наказами комуністів, викреслено з історії України чимало фактів, біографій, визвольних зривів, які вказували б на поступ українства. Цензурою обмежено відомості що українське підпілля і збройну боротьбу 1944-1947 років, санкціоновано мовчанку про творче життя десятку українських письменників. Рахунок влади був один: ліквідувати механізми, які сприяють і виділяють мотивацію властиву українській національній пам'яті.

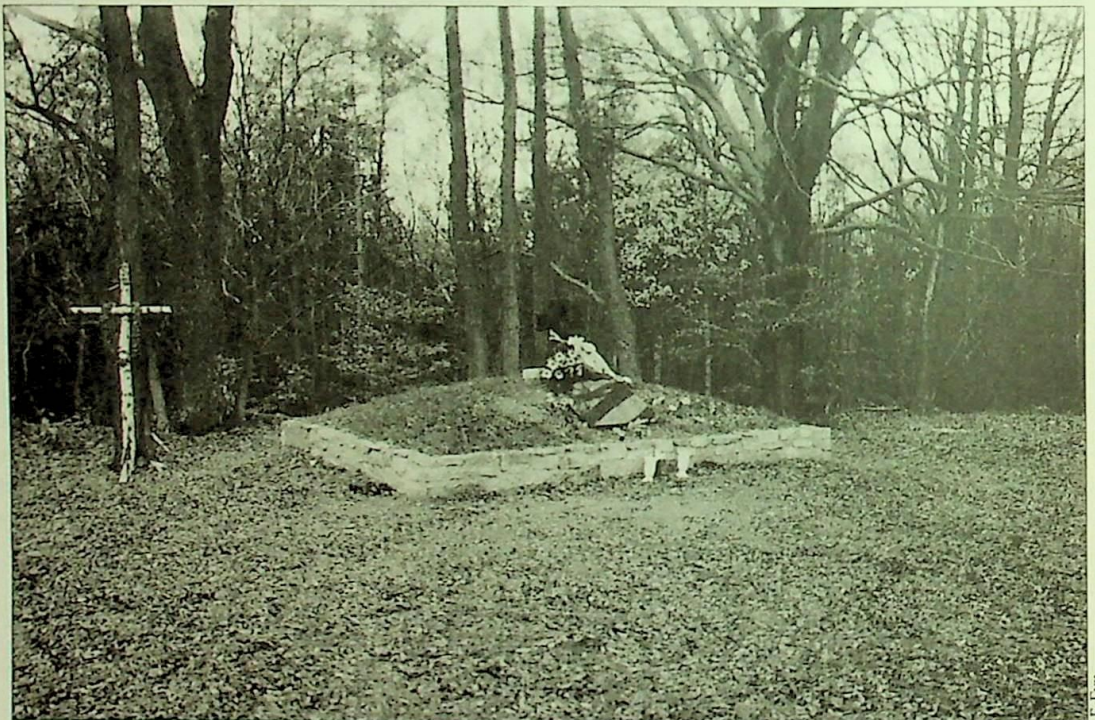
Окремо створювано доволі виразну систему фальшивого зображення української національної дійсності, а знання — як продукт діяльності пам'яті, введено в тісні рамки, що містилися в комуністичній ідеології. Ключі про національний розвиток були тільки фіговими листками для прикриття справжніх цілей.

Здавалося — зроблено все, щоб механізми денационалізації принесли польській владі намічену ціль. Правда, частина українців асимілювалася, стала складником польськомовної людності. Інші натомість виявили не тільки надзвичайну стійкість, але й доклали титанічних зусиль, щоб не лише зберегти, а й розширити свою національну свідомість.

Загальновідомо, що під час акції "Вісла" винищено або усунуто з суспільно-культурної арени українську національну еліту. Постало сакраментальне питання: хто дасть підтримку національній пам'яті й свідомості? Хто продовжуватиме напрямки тієї роботи, яка за глибиною сутності була проукраїнською? І, хоч як не дивно, замітники знайшлися. Підняло цей прапор у 50-тих роках молоде покоління, учні та студенти вищих шкіл розсіяні по території Польщі. Овіяні внутрішніми прагненнями, шукають кореневих зв'язків, об'єднуються в групах для відстоювання своїх національних інтересів. Нині з подивом обсервуємо їхні напружені пошуки за власними національними вартостями. Хтось з пристрасю віддається суспільній праці, десятки молодих людей свідомо сягає до рідного друкованого слова, генерує свої знання з мови, інший громадить історичну літературу, записує рідні пісні, ще інший не пропускає ні одного українського концерту, зустрічей з земляками з України (правда, вони часто викликали лиш гнів з огляду на русифікаторську мову) тощо. Фіксуємо з цього

часу різні зустрічі в Щеціні, Гданську, Кракові, Варшаві, багатогранні культурно-освітні дискусії, що ведуть до пізнання свого органічного зв'язку з рідним народом, його історією, літературою, виникають пропозиції створення студентської організації, власного культурно-освітнього часопису. Все це зумовило, що національна пам'ять наповнюється, зростає і набирає соціологізуючого значення. Іскорки національного вогню, які досі ледь-ледь жевріли – воскресають, оживають, внутрішньо об'новлюються новими якостями.

Всякі тепер заборони, докучливі обмеження, накази з боку влади не то що не гальмують розвитку духовної суверенізації українців, але ще разючіше консолідує українські сили. До речі, відомий польський соціолог проф. Яцек Леонський, визначаючи ріст національної пам'яті української молоді, підтверджує, що він у великій мірі залежний від поганих національних взаємин у Польщі, негативних стереотипів сильно вкорінених в свідомості поляків і українців. Національна свідомість молодих українців, за словами професора, формується в

Остаточний вигляд могили воякам УПА на Манастирі.

опозиції до поляків (Ukraincy w Polsce. Poszukiwania i odkrycia. Koszalin – Poznań 1992, s. 70.).

Поступово, в залежності від раптових або непомітних змін у Польщі, той “дух молоді” поширюється, набуває розмаху. Під кінець 1948 року з концтабору в Явожно починають повертатися запідозрені про сприяння УПА селяни, група українських священників, учителів, лікарів. Від 1953 року з польських тюрем вертають засуджені високими вироками вояки УПА. Українська національна меншість у Польщі збільшується кількома тисячами національно свідомих осіб. Етнічна ідентичність зміцнюється. Українське духовенство, незважаючи на однозначне негативне наставлення влад, “входить” в українські громади, таємно виконує душпастирські послуги, іноді, за згодою латинських парохів, відправляє Богослуження. Літургії ці в таких місцевостях як Битів, Новий Двір, Бані Мазурські, Хшаново, Білий Бір мають масовий характер, стягують до себе сотні, а то й тисячі вірних з близьких і далеких районів. Наступає консолідація української людности, піднесення національної свідомости, новий етап на самовизначення своєї ролі

в державі. Допомагають у цьому події лібералізації культурної політики в 1956 році, а також більші можливості творити легальні організації під контролею влад.

Видатні політичні теоретики не раз підкреслювали, що вирішальне значення в розвитку кожного народу має його історична свідомість (йдеться тут про функціонуючу в свідомості національну пам'ять). Зрікаючись національної ідентичности, сформованої віками ментальности, ми не зможемо вписатися в історичний процес. Національна пам'ять є істотним чинником суспільної інтеграції, а її сенс полягає в тому, що вона усвідомлює, змістовно наповнює і обґрунтовує нашу готовність поступатися інтересам “нації” без огляду на такі чи інші колізії. Національній пам'яті притаманні кращі якості: патріотизм, розум, здатність самопожертви. Це теж допомога земляцтву в його виході з сліпої залежності від польської більшости, в інтеграції власної громади й створенні надійного духовного розвитку в просторі культури та освіти.

Пам'ять на межі світів

Розмова з істориком — Романом Дроздом

Як схарактеризували б Ви вплив акції “Вісла” на українську національну пам'ять у Польщі?

— Як відомо, головною метою акції “Вісла” була денаціоналізація українців в Польщі. Мали вони перестати існувати як етнос. Тому не тільки їх депортовано з Рідних земель на західні і північні землі Польщі, але також розпорощено, заборонено плекати свої традиції, прилюдно вживати батьківської мови, піддано під нагляд органам безпеки і, що по-моєму найважливіше — заборонено повертати на Рідні землі. Влада досконало розуміла, що асиміляція українців є можлива опісля відрізання їх від життєдатних коренів, якими була прадідівська земля. Те, що від п'ятдесятих років українці могли заспокоювати свої мінімальні культурно-освітні потреби на чужині, було також підпорядковане тій меті. Очевидно, важливу роль зіграли і адміністративні перешкоди. Ішлося про одне — стабілізацію українців на вигнанні, а мало це статися через покиннення думок про повернення. У народній Польщі таке ставлення влади ніколи не змінилося. Чому? У відірван від своїх коренів, рідної землі — загублення національної пам'яті це справа часу, тим більше, що українці проживали і проживають у розпорощенні, у польському середовищі. Дуже важким, а часом і неможливим є втримання, а тим більше розвивання національної пам'яті, на не своїй землі. Не можна побачити, доторкнути прадідівської землі, матеріальних свідків українського історичного буття, помолитися в старенькій церкві, яка була відвічним свідком щодення наших предків, їх радостей і журби, а їх могили вказували нащадкам місце на землі. Далеко від Рідних земель поступово втрачається емоційний зв'язок з цими землями.

Очевидно, загубити національну пам'ять можна також і на Рідних землях, але це виникає з децю інших причин.

У яких формах зберігається нині пам'ять про вигнання 1947 року і чи зазнала вона значних перетворень протягом півсторіччя від вигнання?

— По-моєму, форми у яких зберігалася пам'ять про депортацію в рамках акції “Вісла” міняються з емоційних в історичні. Вплив на це має час, а також політичні, суспільні та економічні перетворення у Польщі та в Україні. Спочатку основною формою була пам'ять самих депортованих, вони розказували про це своїм нащадкам. Пам'ять ця була дуже живою, трагічною. Іншої форми не було. Про акцію “Вісла” не можна було офіційно по-іншому говорити, пистаи, як тільки про боротьбу з “українськими бандами”. Покоління, яке народилося після акції “Вісла” не ставилося вже так емоційно до неї, а й самі депортовані щораз менше про неї згадували, особливо ті які почали покидати свою націю. До емоційної форми я б зарахував також відвідини Рідних земель, сіл. Велику роль тут відіграли молодіжні рейди та релігійні табори. На превеликий жаль, нині вони мало популярні. З часом, крім емоційної почала з'являтися історична форма. Згадані пові покоління, а також політичні перетворення у Польщі від вісімдесятих років дали можливість писати, з початку неофіційно, про велику трагедію українців — акцію “Вісла”. Виникнення демократичної Польщі і України дало можливість показати акцію “Вісла” в іншому контексті — проходять міжнародні конференції, з'являються публікації. Відновлюються та встановлюються пам'ятники на могилах предків та борців за волю України.

Має вона своє місце у відносинах Польщі і України. Має також політичний контекст. Однак

існують в Польщі кола, що на акцію "Вісла" дивляться по-старому. Нині вони у цьому дуже активні.

Акція "Вісла" не довела до повного виселення українців, на Рідних землях залишилися або повернулися туди значні групи наших людей. Чи можемо говорити внаслідок цього про дві національні пам'яті — українців на Західних землях і на Рідних? Чи й надалі можемо говорити лише про одну національну пам'ять?

— Правда, акція "Вісла" не довела до повного виселення українців, як і не довела до повної їх асиміляції. Життя українців на Західних та Рідних землях дуже подібне.

Існує одна, основна різниця — ті перші живуть далеко від Рідних земель. Однак можемо говорити тільки про одну національну пам'ять. Як хтось має іншу, перестає бути українцем. Різниця в іншому — у способах збереження цієї пам'яті.

Українці у Польщі живуть на двох територіях — західній та східній. Де, мовляв, "легше" пам'ятати — на сході чи на заході?

— Це залежне від людини, від того як вона індивідуально зберігає національну пам'ять. Однак особи, які постійно проживають на Рідних землях не мусять весь час про них думати. Вони там просто є. На кожному кроці зустрічають сліди діяльності, життя їх прадідів, батьків. Можуть доволі насолоджуватися своїм, рідним. Вони є корінна людина. Люди, які мусять покинути свої батьківські землі, дуже за ними тужать, особливо на початку. Це характерне для кожної нації. За Литвою тужив Адам Міцкевич, про що відкрито написав в "Пану Тадеушу". Однак по-іншому це виглядає у випадку осіб, які народилися і проживають на заході. Більшість з них не бачила Рідних земель, чула про них тільки з оповідань батьків, дідусів. Не мають вже такого емоційного зв'язку, як старше покоління. Вони ж не покинули Рідних земель, народилися на іншій території. Їм важко зберегти національну пам'ять, зате їм легко її загубити.

Чи в майбутньому українці приречені на два способи плекання своєї національної пам'яті — в умовах переселення і в умовах закорінення —

що здається безпосередньо випливає з умов їх проживання?

— Може не на два способи, але напевно різниця буде в одному — ідеї Рідних земель. В умовах закорінення не має потреби постійного її підкреслювання. Вона сама з себе береться. Це природне. Боротись треба за мову, збереження слів нашого там буття тощо. На заході вся діяльність мусить бути спрямована не тільки на збереження мови, але кінцею є постійне підкреслювання згаданої ідеї. Без неї загублення пам'яті — це тільки kwestія часу. Вважаю, що без неї, без тієї свідомості малої батьківщини, неможливе зберегти й мову, надати їй відповідного престижу. Тому наші інтелектуалісти, організації та Церкви повинні опрацювати форми таких заходів. Не можна чекати, часу мало...

Українські переселенці потрапили в інший, польський, світ в порівнянні з епохою з-перед переселення, де Польща була тільки політично-адміністративним явищем. Чи контакт з польською національною пам'яттю на Західних землях вплинув в якийсь спосіб на формування нашої національної пам'яті?

— Українці щодня зустрічалися з польською національною пам'яттю. Досвідчили, як вона важлива для поляків, як вони її плекають. Може не почали від них учитися, але сприймали деякі способи її збереження, мислення. Крім цього, частина української людної у момент депортації не мала докладно окресленої національної приналежності. Поселення серед поляків, які часто з нехиттю ставилися до українців, усвідомило їм їх національну відокремленість, прискорило їх національне окреслення.

Чи можна говорити про значні зміни у функціонуванні нашої національної пам'яті під впливом покоління руху? Як пам'ятає молоде покоління українців у Польщі?

— Поколіннявий рух завжди має вплив на функціонування національної пам'яті. Виникає це зі змін, які заходять у цілому суспільстві та світі. Акція "Вісла" поставила "на голову" ціле життя українців в Польщі. Виглядало б воно інакше, коли б нас не депортовано, жили б компактно. Маючи

це на увазі, можна говорити про значні зміни. Покоління виселене і те, що залишилося, мало свою національну пам'ять, яка у різній мірі залежала від індивідуального ставлення, воно старалося її плекати та переказати нащадкам. Молоде покоління, народжене після депортації, зростало в цілком інших обставинах як батьки. Це мусіло мати вплив на їх національне почуття. Однак вибір був різний. Одні уміщували це почуття, а інші асимілювалися. Видно це у мовному питанні. Наймолодше покоління спілкується у більшості польською мовою, часто навіть не знаючи української. Очевидно, це не означає, що вони загубили українську національну пам'ять, але її найважливішим визначником перестає бути мова, що характерна для старших поколінь. Однак вважаю, що незнання батьківської мови з часом доведе до загублення національної пам'яті. Тут не погоджуюся з деякими батьками, які неговорення зі своїми дітьми українською мовою, оправдують наслідками акції "Вісла". Таке оправдування своєї слабости означає, що вони також вибрали асиміляцію.

Які різниці й подібності бачите в національній пам'яті своєї родини й своїй? Як будете вчити української історії своїх дітей?

— Я виростав у дуже свідомій національно родині. Батьки та дідуся заціпили нам всім: моїм братам і мені, любов до свого. Спілкувалися тільки українською мовою. Коли пішов до школи, не вмів добре говорити по-польському. У моїй сім'ї справа складніша. Хоча батьки моєї дружини українці, родом з того самого села, що моя мама, з Тростянця біля Бірчі, то не навчили дітей української мови. Тому переді мною багато праці. Помогти дружині віднайти своє коріння, а в дитині заціпити любов до свого. Знаю, що тепер моїм союзником у цьому є Церква, а згодом українська школа. Вірю, що моя праця закінчиться успіхом. Мрію про повернення на Рідні землі або в Україну.

Дуже дякую за розмову

розмовляв ПК

Юрій Гаврилук

“Національна пам'ять” підляшан — дійсність чи постулат?

Щоб говорити про національну пам'ять, треба могли говорити про націю, а нація — категорія перш за все політична. Отже, оскільки якась більша чи менша група людей об'єднаних зовнішніми й внутрішніми прикметами в політичній грі не відіграє чи хоч би не аспірує до ролі суб'єкта, про націю говорити важко, якщо взагалі можливо. Це просто демографічний потенціал, тіло без голови, яке інші можуть використовувати, щоб задовільнити свої потреби й бажання.

Саме таке можна сказати про Підляшшя, зокрема про найближчу мені його північну частину, що на правому березі Буга. Тому формування особистої “національної пам'яті” було в моєму випадку частиною процесу шукання слідів, які дали б змогу почути зв'язок з якоюсь нацією. Першим дороговказом була мова, згодом прийшло питання про історію. Не буде великим перебільшенням, якщо скажу, що саме тому як предмет навчання в університеті вибрав я історію. Від того часу, протягом майже двадцяти років вдалося знайти багато чого, що послужило мені за матеріал в будіванні своєї “національної пам'яті” й окреслення місця Підляшшя в лабіринтах української історії. Все ж таки цей процес ще далекий від остаточного звершення.

Пишу “національна пам'ять” з лапками, бо як історик вважаю, що це поняття чисто інструментальне й немає воно об'єктивного, виникаючого з природи людського інтелекту, буття. Це просто один з елементів ідеології, яку в “непосткомуністичному” світі зветься націоналізмом. Продуктом природи є “етнос” — людська спільність поєднана мовою, народною культурою та звичаями, що дає підставу говорити про інших людей, що вони “свої”. “Нація” — це продукт штучний, який з'явився не так то й давно, поступово втягаючи у своє нутро щораз то ширші верстви населення, раніше замкнені в своїх локальних ойкуменах. Там, де приналежність до

“нації” стала демографічно всеохопною, стала вона натуральним станом щоденного існування. Але є регіони, в тому й Північне Підляшшя, де для більшості “нація” — це надалі штучний твір, принесений ззовні, слугуючий потребам інших.

Протягом двох останніх століть, коли-то в нашій частині Європи почався переможний похід націоналізму спертого на етнічних началах, за “володіння душами” на Підляшші змагалися Росія й Польща. І то вони, а не автохтони, яких залежно від обставин звали “русинами”, “малоросами” чи “білорусами”, старалися заціпловати тут відповідаючі їхнім ідеологічним потребам “національні пам'яті”.

До початків I світової війни більшість етнічно українського демографічного потенціалу як північної частини Підляшшя, так і берестейсько-кобринсько-пінських південних окраїн Гродненської й Мінської губерній, загосподарувала на свою користь Росія. Від 1839 р., коли то загал місцевих русинів-уніятів приєднано до Православної церкви, в місце ранішої їх польонізації почалася русифікація, оскільки в Російській імперії державна влада до того часу перетворила Церкву в знаряддя великоросійського націоналізму. В останній чверті XIX ст. почався тут також швидкий розвиток шкільництва, очевидно російськомовного й слугуючого вкорінюванню російської великодержавної ідеології в серця й розуми, до того часу в своїй більшості безграмотної, народної маси. Польський вплив в тому часі, хоч безсумнівний почерез присутність в північнопідляських містечках польського населення й структур Католицького костела, якого духовенство в більшості сповідувало ідеологію польського націоналізму, обмежився лише до цієї частини русинів, які з різних причин стали римно-католиками.

На полі двобою поміж цими націоналізмами, в ідеологічному силовому полі генерованому, умовно кажучи, Петербургом і Варшавою, місця для третьої

сторони практично не було. Саме це стверджував у 1912 р. польський дослідник національного питання Леон Василевський, підкреслюючи: *Українці на Литві й Білій Русі* (Так звали західну й східну частину тзв. Північно-Західного краю, відповідаючого здебільшого території Великого князівства Литовського з ХУП-ХУТП століть), *заселяючи частину Гродненської та Мінської губерній, є досі сирим етнографічним матеріалом, нічим — крім мови — не зазначаючим своєї окремішності. Немає в них навіть почуття зв'язку з рештою українського племені й національно-культурний український рух, такий живий останнім часом деінде, на литовських українців жодного впливу не має... Певна відсутність місцевої української інтелігенції стоїть на перешкоді започаткування будь-якої праці в напрямі національного освідомлення цього відламу українців, які є найбільш культурно відсталою частиною населення Литви і Білої Русі.*

По правді, як у початках ХХ століття, так і в пізнішому часі, у Більському повіті можна знайти сліди української національної свідомості, але назагал ситуація майже не змінялася — хоч пролетіли дві світові війни, які принесли зміни державних кордонів і політичних систем. Хоч-бо як у 1920-х роках та під час II світової війни по-сусідськи, як на забужанському Південному Підляшші, так в недалекому Бересті та Кобрині діяли українські національні осередки, в Більському повіті "українське питання" не набуло політичного значення.

Назване в офіційних статистиках, як польських так і советських, "білорусами", тутешнє етнічно українське населення досить поправно, з точки зору різних державних влад, "відігравало" написані для нього ролі. Свого роду "бенефіцієм" за це стала можливість залишитися на своїй рідній землі у 1944-1947 роках, оскільки "слухняних білорусів" з околиць Більська, Гайнівки й Сім'ятич тільки в невеликому ступені зачепила "репатріація" до СРСР (була вона тут справді добровільна — зі сторони "народної влади", бо антикомуністичне підпілля й тут стосувало терор), а "остаточна розв'язка" в формі акції "Вісла" обминула їх узагалі.

В пануючій за "Народної Польщі" політичній атмосфері охочих заявляти про якісь зв'язки з "бунтівниками-українцями" на Підляшші не дуже й було. Зрештою, коли хтось надто "вихилявся", як хоч

би група "українських націоналістів" з Кліщель, влада знаходила *sposoby i środki*, щоб ситуацію паціфікувати.

Тому безсумнівним фактом є, що на Північному Підляшші українці не мали змоги оформитися як нація — навіть тепер є, усього-на-всього, початки такого процесу, досить зрештою млявого. Це й не дивно, коли немає незалежних національних інституцій, які діють незалежно від державної політики, а навіть всупереч неї.

Все ж таки в багатьох людей є натуральне прагнення до виходу поза традиційну національну "невизначеність". Вони то самотужки або в більших чи менших групах шукали й шукають елементів, які дозволили б розвинути в них почуття, так бимовити, ідеологічної рівності серед інших також на національному полі. Саме вони з більшим або меншим успіхом намагаються "відродити" чи "змайструвати" свою національну свідомість, одним з основних елементів, якої є ця ж "національна пам'ять".

Не є це легке, але не тому, що не вистачає фактографічних підстав до української історичної свідомості, яких я сам в декількох книжках показав багато. Проблемою є відсутність основного фундаменту, яким є кров пролита в боротьбі за національну мету. По правді підляшшани воювали й гинули на фронтах кожної з воєн, які перекотилися через цю землю, але було це "за Москву, за Варшаву". Отже, коли зараз тривають пошуки історичної пам'яті підляшан, не йдеться тут про те, щоб згадувати про "діла великі" батьків та дідів, а просто про шукання в історії того, що покаже причини сучасного незавидного нашого стану, а водночас шукання каміння, по якому можна було б з болота сучасності вибратися на сухий національний ґрунт.

Охочих вступати на цю стежину помалу стає щораз більше, але швидких масових результатів сподіватися все ж таки важко. Підляшшя зараз на переломі й паралельно відбуваються два процеси. Один — це шукання опертя в сусідах, а отже і в їхній "національній пам'яті", другий — шукання цього всього "у себе", а це вже веде до виникання підляського варіанту української "національної пам'яті" — перетворення її з постуляту в дійсність.

Більськ Підляський

Павло Крупа

Крила над прірвою

З роздумів над збіркою переселенської поезії "Політ на зраненім крилі",
Львів, 2000 рік

Ковчегом існування людини є спомин. Жменя поодиноких образів хвилин, реєстр фрагментів часу і простору виняткових через те, що пережитих і запам'ятаних людиною. Круговорот дійсності, посеред якої живемо та минуле, з якого йдемо у дійсність. Існуємо в вічному переході. Переході людей, поколінь, пам'ятей. В переході свідомості, сну, яви а часом і уяви. Постійно кормимо самих себе образами минулого. Живемо навпів-споминами, не вмючи віднайти щось краще в теперішності чи у майбутності.

Одяг споминів — це не лише проминання, магазин чогось, що було. Існує він радше на площині теперішності, через яку передираються та розцвітають хвилини, особи, розмови, жести — поринаємо у інший світ. Пам'ять — неначе наркотик, дозволяє відірватися від місця, від оточення, яке висмоктує людину. Дозволяє бути собою попри брак яких-небудь причин, щоб дальше тягнути з собою самого себе. Пам'ять — це кістяк постійності людини, незмінність її відчуттів, вона сама.

Пам'ять завжди сягає в минуле, існує на непройдмій межі поміж майбутнім і теперішнім, і стається у хвилину переходу одного в друге. Ця рука минулого веде у нові обставини, ситуації, декораційні посеред яких вміємо віднайти, або забути, потонути у їхніх хвилях.

Завдяки минулому ми в силі прийняти тягар майбутнього. Пам'ять або забуття є розв'язкою дилеми існувати чи збути. Перестати вірити, відчувати, перестати бути самим собою. Втинаючи корені пам'яті, втинаємо минуле зі своїм початком. Будемо самих себе позбавлених "існування перед".

Стаємо м'явти та тендітні. Однак чи людина є здатна витримати без "хребта"? Без безмежності пам'яті, яка не зупиняється на двох кам'яних "від" — "до", а є плавним переходом одного в друге — пам'яті діда, батька, онука... тягlosti часу, простору, людей. Чи можна увільнити майбутність від минулого? Минуле від майбутності? Чи можна увільнити нас від нас, себе від себе...

Ковчегом українців є спомин.

Міст

"Політ на зраненому крилі" — це один з останніх подихів минулого, яке відходить на наших очах. Відходить воно разом із тими, які бачили Закерзоння, що потонуло в язиках вогню та у хвилях землі, неначе Атлантида. Залишилися лиш вони як одинокі свідки, — міст понад 47 роком, через який можна було перейти у той світ. Бачити його таким, яким він був.

Збірка переселенської поезії є саме такою кладкою, човном на той берег, якого веслом є спомин.

Пам'ять

Пам'ять не вмирає лише остільки, оскільки творить між людьми тяглість. Коли є передана дідовим спомином, бабусиною присутністю — їхніми неймовірними розмовами, жартами, розповідями, які баянкують на лезі яви і уяви. Часом це є глибокі зморшки на лиці створені великим щастям або журбою, доказ їхнього повного життя, яке назначене на їхніх лицах. Бачити і чути їх, — це великий дар, який сходить на нас, він відкриває іншу дійсність нами вже пережиту і врешті запам'ятану. Як пише один із співавторів збірки "(...) а родовід не зупиняє плин: кінчає внуком — починає дідом", колесо заточує новий круг. Обдаровані — як внуки, дарують

— як діди. Пам'ять закривається, закривається також початок і кінець, не знаю, де кінчається мій дід, а де починаюсь я. Таким чином через пам'ять встановлюється тяглість вартостей, тотожності, часом ідей. Пам'ятаю їх, не забуваю від кого йду, від якої людини, від якого покоління, які вони і що за ними і за мною стоїть.

Збірка "Політ на зраненім крилі" — є саме такою книгою пам'яті. Малою частиною дійсності, дірою в стіні, через яку дасться побачити відлуння того світу. Книжка поміщає в собі спомини замкнені у форму поетичних творів тих, що народилися та проживали на Закарзонні до 1947 року. Актуально більшість авторів розкинена по різних кутиках світу: починаючи від Австралії через Польщу та на Англії кінчаючи. Однак їхній поетичний світ, їхня пам'ять, спомини, відчуття постійно кружляють біля рідного села, хати, дитинства. Нічим не є зв'язані з місцем проживання, весь час "в напівдорозі в напівповерненні, в напіввіздах" — як це окреслює Т. Карабович. Закоріненість їхніх віршів у час і простір з-перед 47 року — так велика, що здається бути одинокою дійсністю. Вийті з простору блукають посеред сонних споминів, які дозволяють бути собою. Як діагнозує один з переселенців — Юрій Судин — "той, хто жив тут, не забув" і вже в іншому вірші — "не забудь себе і свій рід".

Час для переселенців дійсно затримався у 47 році, а їхнє життя залишилося на рідних землях у їхніх споминах. Це покоління існує в минулому, а між ними й нами стоїть прірва 47 року.

Для українців після 47 року витримати пробу часу і бути собою — це передусім пам'ятати. Пам'ять є запорукою їхнього тривання, однак триванням неprisутнім у відносинах з дійсністю. Лишається питання: чи таке тривання в недалекій майбутності не доведе до асиміляції? Як довго можна кормити себе споминами? Проблема є остільки серйозною, оскільки торкає самих переселенців. У збірці поруч зі споминами та рефлексіями помічаємо голос сумніву тих, які жили у світі без сумніву. Передвіщують їх слова холмського поета, одного із авторів збірки — Т. Карабовича: "не встигнеш пробудитись вчасно, дивлячись за себе бачитимеш відлуння завзятости". Дальше думка вже конкретизується у іншого поета — Бориса Чайки: "(...) туди вже зачинили дорогу — на ній вже поросла трава" і далі вже гостріше

розгортає думку поетеса Лідія Засядко: "(...) за Буг повернутися в гості лиш можу, батьківської хати там більше нема, прощай же село, де дитинство блукало, в повернення віри шукаю дарма". На рідній землі поетеса почувається лише як гість, — господар прощає своє — а людина прощає себе.

Акція "Вісла" доторкнула й тих, які здавалися недоторканими. Раптом пам'ять не вистарчає, людина є знесилена постійним життям у летарзії споминів, потребує місця, де могла б відпочити. Квестія лише у цьому — чи цей від-почин-ок є місцем її початку. "До чистих не змучених джерел, дай нахилитись вгамувать осугу" — діагнозує Іван Чернецький.

Пам'ять — це ковчег українців, яким повинні допливти до берега землі. Час і місце постійно обмотують людину заки вспіє вона оглянутись. Проблема повороту стає більш віддеглою з кожним поколінням, яке народжується на чужині. Подібне ствердження знаходимо у вірші Григорія Блакити: "час життєву нитку снує, у тиші в омартвілім сні, байдужність де кого дивує, тільки не тих, що вже на дні".

Чи настане час, коли повернення буде словом наївним, позбавленим змісту? Чи зникне з нашої свідомості приглушене плином часу? Чи прийде момент, коли вже забудемо про 47 рік, про землю, про самих себе? Коли зникнуть проблеми і забракне тих, які були живим доказом на те, що від Криниці по Підляшшя була земля замешкана людьми і звалася — Україна.

Літ на зраненому крилі

Уже від п'ятдесяти літ кружляють біля нас птахи минулого. Це все, що лишилося нам після вигнання. Разом з ними — десь під небесами кружляє минуле, яке невдовзі впаде у землю — залишимося самі, а колесо нашої історії замкнеться. Пам'ять вмре разом з ними. Не буде жодних очей, які бачили світ з-перед 47-ого. Лише від нас залежить наскільки продовжимо їхнє тривання, їхній лет. Хто впаде від втоми, хто сяде відпочити, хто буде летіти на зраненому крилі, але ж: маю тверду надію, що зняйдуться й ті, що вирощуватимуть собі по два сильні крила. Не тільки споминами треба нам перелітати над прірвою 47 року.

Тадей Карабович

До проблеми поняття “Батьківщина” у творчості українських поетів у Польщі*

Ліна Костенко у поемі “Берестечко” (1999) написала:

Вночі скриплять вози. Переселенці їдуть
Світ за очі, покидавши своє.
Шукати Україну в Україні.
Десь має ж бути, десь вона там є!
Своя. Свобідна. Це не занапашена. (...)
А я стою, сказати щось не годен,
Змиває дощ дорогу і мене.
Я розмиваюсь з своїм народом.
Та й краще так. Ніхто не прокляне.

У словах поетеси, можна сказати, простежується шлях і доля української меншости у Польщі, її поетів та їх Батьківщини. Після визначення державного кордону між Польщею і Радянським Союзом 16. 08. 1945 р., почалося переселення українців до Радянського Союзу, а згодом у акції “Вісла” — очищення етнічних земель з українців, які залишилися. Ці страшні “тектонічні” зрушення, що охопили Лемківщину, Надсяння, Холмщину та Підляшшя відбувалося в жорстоких боях владних структур, війська і міліції з залишками УПА і цивільною людністю, яку насильно депортовано на захід Польщі. Де тоді були поети національної меншости зі своїм поняттям “Батьківщина”? Невже на переселенських возах, що скрипіли колесами, карбуючи невідомий час? Над цією частиною Європи йшла нова епоха, зовсім неусвідомлена, котра

фактично на пів віку зупинить розвиток та життя національних меншин, кидаючи їх у вир виживання так у Польщі, як у інших країнах Європи.

У 14 номері “Нашого слова” (1956 р.) появилася окрема сторінка, яку названо “Літературна сторінка”. В ній літературні спроби переосмислення себе в новій дійсності. Відтак з травня 1958 р. випущено “Нашу культуру” та “Український альманах” — календар з 1959 по 1988 рік, окремі поетичні збірки. І хоча літературний рух, що замикається в роках 1956 — 1980 рр., продовжуючись до 1990 р., не мав динамічних рис розвитку, проте зафіксував імена поетів та літераторів. Отже після 1956 р. деб’ютували: Остап Лапський, Міля Лучак, Ольга Петик-Хиляк, Іван Златокудр, Яків Гудемчик, Петро Мурянка та народні поети: Яків Дудра з Лемківщини і Степан Сидорук з Підляшшя.

Літературний доробок того періоду скупий, а тематика творчости назагал завужувана цензурою, так внутрішньою, як і зовнішньою. Прикладом хоча б заголовок збірки Івана Златокудра з 1975 р. “Народній Польщі” або Якова Гудемчука з 1980 р. — “Примор’я”, тобто утотоження творчости з місцем проживання, бо Гудемчук мешкає в Кошаліні — а це, прямим ключем говорячи — “Примор’я”.

У 1980 рр. почалися деб’юти молодих поетів згуртованих на Підляшші навколо позацензурного

* Стаття д-ра Т. Карабовича була зачитана як доповідь на науковому симпозіюмі “На пограниччі культур”, що мав місце у залі Митрополичої консисторії греко-католицького обряду в Перемишлі 13-15 листопада поточного року. Організатором симпозіюму (як частин тижневого циклу культурних імпрез “Презентації культур пограниччя”) був Перемиський центр культурних ініціатив “Митуса”. За можливість опублікувати дану статтю в “Віснику” складаємо подяку авторові, а також керівництву Центру “Митуса” О. та Б. Поповичам. Ред.

альманаху "Наш голос": Юрій Гаврилюк, Софія Сачко, Ксеня Жабінська, Юрій Трачук, появився часопис "Кгаг" у Любліні, де друкувалися переклади згаданих поетів, а у Більську Підляському "Думка", "Українець", "Основи", які стали платформою дискусії про літературу та літературне життя. У 1982 р. деб'ютує поет з Холмщини — Тадей Карабович, а також Олена Дуць з Лемківщини, Ярослава Хруник з Ольштина, старші віком — Володислав Грабан з Лемківщини та Іван Киризиук з Більського Підляського.

Вертаючи до періодизації української літератури — Олена Дуць-Файфер у статті "Літературна творчість українців у Польщі після другої світової війни" запропонувала поділити повоєнну українську літературу в Польщі на два періоди:

— перший: УСКТ-івська поезія (1956-1982), тобто від назви організації — Українське суспільно-культурне товариство та його друкованих органів: "Наше слово", "Наша культура", антологія "Гомін" 1964 р., окремих збірок Євгена Самохваленка "Над Віслою" (1974), Івана Златокудра "Народній Польщі" (1975), Якова Гудемчука "Балтійські чайки" (1975), оповідання Антіна Верби-Середницького "Пройдемо шляхом" (1976), Євгена Самохваленка "Паралелі" (1979), Якова Гудемчука "Примор'я" (1980), Івана Златокудра "Пейзажі" (1981), Якова Дудри "Уродився я хлопом" (1982);

— другий: хвиля літературного оновлення (1982-1990), тобто перехідний час, в якому існували ще цензурні структури УСКТ, проте вже появились позацензурні видання: "Наш голос", а в другій половині 80-тих років: "Кгаг", "Основи", "Зустрічі" та збірки: Степана Сидорука "Над Бугом" (1983), Петра Мурянки "Мурянчыско" (1984). Слід вважати, що збірки ці, з огляду на політичні зміни в Польщі, дуже різняться у змісті і формальному розумінні творчості від попередніх, хоча виходять в УСКТ-івському видавничому русі.

Ішло нове, а з ним збірка Мілі Лучак "Любов і мир" (1984), Івана Киризиука "Моїй Батьківщині" (1986), Тадея Карабовича "Вологість землі" (1986), Мілі Лучак "Дітям" (1987).

— третій період 1990-2000 р., коли виникає ОУП, Союз Українців Підляшшия, ряд інших організацій, видавниче агентство "Тирса", а з ним незалежні поетичні збірки Тадея Карабовича, Мілі Лучак, Івана Киризиука, Івана Златокудра, щоб їх увінчанням стала антологія "На порозі відсутності" (2000). Новим явищем є поява збірки Остапа Лапського "Мій почитачу" (1999), Тадея Карабовича "Powtót" (в перекладі польською мовою Яна Леончука) (1998), Мілі Лучак "Kwiat szarej rargosci" (1999) (переклад: Ромуальд Мечковський, Ян Леончук, Флоріан Неуважний, Тадей Карабович) та поява видань "Сон і мисль", "Слідами пам'яті" (1996) та "Українського Альманаху" 1996, 1997, 1998, 2000 рр., де друкувалися вірші поетів: Мілі Лучак, Тадея Карабовича, Остапа Лапського, Івана Киризиука, Івана Златокудра та інших. Відкритість редакції "Нашого слова" на літературну творчість плодоносить у 1990-2000 рр. друком поетичних досягнень Мілі Лучак, Тадея Карабовича, Остапа Лапського з їх особливим зверненням уваги на семантичне гніздо слова Батьківщина, Україна.

* * *

Якою є Батьківщина чи яку Батьківщину пропонують читачеві українські поети в Польщі в трьох періодах — 1956-1982, 1982-1990, 1990-2000? Напевно перший період не пропонує називати свою Батьківщину: цензорська рука накидає агітаційний підхід до її окреслення.

Бачимо це на прикладі заголовків збірок видаваних в "Бібліотеці українського календаря", якій головував Антін Середницький — палкий будівничий соціалістичної Батьківщини серед старшого покоління літераторів: Євген Самохваленко "Над Віслою", Іван Златокудр "Народній Польщі", Яків Гудемчук "Примор'я", "Балтійські чайки" щоб це в 1986 р. підсунути Іванові Киризиуку заголовок, що нічого не означає "Моїй батьківщині", а, мабуть, мало бути "Мому Підляшшу", бо поет не раз в своїх творах підкреслював місце свого народження, з емоціями душі та кодом серця. Позацензурна збірка поета називалася "Моя батьківщина" (поч. 80).

Щойно в другому періоді, тобто 1982-1990 рр. починається повільне, проте сміливе повернення Батьківщини в свідомості літераторів. Міля Лучак поверне в своїй творчості до акції "Вісла", Олена Дуць — до Лемківщини, Тадей Карабович — до Холмщини, Іван Киризюк — до Підляшшя, а у поетів старшого покоління настає повернення до дитинства: Остапа Лапського — до Полісся, Івана Златокудра — на Львівщину, Якова Гудемчука — на Волинь, Мілі Лучак — до Перемишля, чого завершенням був виїзд поетеси на постійне проживання у 1985 р. з Оструди "над срібнолентий Сян". Відбувається скидання зовнішньої політичної оболонки та виникання в себе, у свою поетичну сутність.

Починає домінувати лірика рефлексійно-патріотичного змісту.

У Ольги Петик:

Моя вітчизна
прозора як вода Попряду
або у вірші "Попряд":
Річко дитинства
спогаде про те
що відпливало в недосягну даль.

У Мілі Лучак:

Поверхові могили
Діряві очі виклюті орлами
Перекинені хрести з віками
Слова що покинули мову
І заговорили на чудій канві
Це розпорена вітчизна
З вираваним нутром
Окрадена з прикрас.

У Тадея Карабовича:

Моя Холмщина
Богородиця з Гірки до якої іду
в молитві
зруділа осінь неначе вивірка
або спомин
оголені дерева
пошарпані волочені вітром
і ти в намисті кохання
кличеш мене дотиком.

У Павла Стефанівського:

Била і є Лемковина
бив пра-пра
ест няньо і я

і буде наш край
все живий.

У Івана Киризюка:

Весна
луг покритий жовтим лататтям (...)
Шнурок крикливих журавлів (...)
Збанок мого життя (...)
Осінь.

У Остапа Лапського:

Батьківщиною
моєю
є
Полісся
де
я спізнав
росу чебрець туман
а Україна
додача
до роси
чебрецю
туману.

Отже, Батьківщина набуває персоніфікаційного змісту. Це не просто одне декларативне слово "Україна" чи, відповідно, у Олени Дуць "Лемківщина", Тадея Карабовича "Холмщина", Остапа Лапського "Полісся", Івана Киризюка "Підляшшя", а поле, ліс, сонце, земля, могили, церква, дальші обрії, дорога, спомин, кохання. Символіка, яка вкладається в поняття епічної розповіді, де ліричний герой існує у філософській сентенції, а поетичні пристрасті домагаються глибокого переосмислення.

В останньому часі домінує тут рефлексійність, філософська заглибленість у слово. Остап Лапський вертає до поліських говіркових форм, винесених з дитинства, щоб одночасно пояснювати читачеві наперемін польсько-українською мовою — див. "Мій почитачу" (1999).

Міля Лучак блукає в ерах, епохах ширяє в подкраїнах та спілкується з демонами. Веде розмову з Богом, руйнує і будує одночасно якусь нову, дуже цікаву поетичну якість. Простір її поезії надзвичайно динамічний, глибоко інтуїтивний. Поетеса не боїться неологізмів, архаїзмів, жаргонізмів чи бібліїзмів.

У Карабовича, як пише Богдан Бойчук у антології "Поza традиції" (1993) — "найголовнішим струменем є природа Холмщини, з якою поет емоційно і фізично зв'язаний Карабович змальовує природу спонтанною метафоризацією та фронтальним поняттям: Батьківщина — це Холмщина, Україна — це батьківщина".

У Юрія Гаврилюка Батьківщина — це Підляшшя, конкретна пам'ять роду та історії, глибинні нетри часу, що неначе пластами вибудовують життя.

У Івана Киризука Батьківщина є фрагментом якоїсь ширшої спадщини, що вибудовується з візантійської традиції "Підляшшя руське, вірне аж до скопу, ти є вірним гніздом народу мого" — скаже в емоційному вірші поет. Домінує отже в творчості Киризука стилізація під народне розуміння Батьківщини, проте він говорить власним голосом і, крім традиційного розуміння Батьківщини, Підляшшя, він у 90-х роках вводить поняття Батьківщина-Підляшшя-Україна.

У цілому, творчість українських поетів, залишаючись власністю української спільноти, стремить до України і майбутнє окреслить наскільки Україна приготувана прийняти всі літературні явища, що відбувалися поза материком, в тому також цю літературну гілку, яка розвивалася у Польщі, але мала за собою етнічні землі, тобто творилася не як еміграційна література, а як література національної меншини.

* * *

Окремого дослідження вимагала б започаткована Богданом Гуком дискусія на тему Батьківщини українців у Польщі як громади. У 1992 році він надрукував у "Нашому слові" низку статей, між іншим "Сепаратистичне", "Український схід і захід у Польщі", "Усе йде, усе минає", де дуже ясно й навіть гостро ствердив, що існують серед української громади дві дві території ментальності й — східня й західня, а це відповідно до постпереселенських умов проживання української громади в Польщі. Очевидно, його думка йде в напрямку не штучного поділу українців, а вказування на те, що Батьківщиною для них є та завжди повинні бути Рідні землі. У

останній час Богдан Гук далі веде працю над усвідомленням середнього та молодшого поколінь переселенців на Західних землях щодо зазначеної проблеми. Варто тут зазначити його статтю "Шевченко і ми, українці в Польщі" ("Вісник Закерзоння, ч.ІІІ), де на основі аналізу "Кобзаря" показав, що "нема на світі другої України", а також збірник доповідей з навмисне задля цього зорганізованої молодіжної конференції "Українська молодь у Польщі: пошук місця для національної тотожності" (Перемишль, 2000).

З цією постаттю зв'язана також певна дуже цікава "вольта" щодо словесного визначування Батьківщини. Ідеться про нагадуване ним у багатьох виданнях і статтях слово "Закерзоння", що зв'язане історично з міністром закордонних справ Великобританії Д.Н. Керзона (1859-1925), який визначив українсько-польський кордон у 1919 році, а українські землі на захід від нього стали згодом називатися саме За-керзон-ням. Це визначення, видозмінене також у Закерзонський край, уживалося в повстанській публіцистиці 1944-1947 років у Польщі, потім на кількадесят років призабулося. Чи не першою ластівкою його повернення був цикл "Казки Закерзонського краю", друковані у молодіжному фанзіні "Відрижка", що його редагував у II пол. 80-х років у Варшаві Володимир Наконечний і з яким зв'язаний був Богдан Гук. Згодом уже цілком відкрито це олово постало в редактованому цим журналістом літературно-мистецькому часописі "Сон і Мисль", що мав підзаголовок не інший, як "часопис Закерзону". До речі, як здається, форму "Закерзон" уперше вжив Остап Лапський відносно Мирослава Онишкевича — "Стяга", якого в одному з віршів назвав "паном Закерзону", хоч, правда, така форма подеколи зустрічається серед старшого покоління в Надсянні.

Він цілком підтримав нову назву у одній з публікацій у "Сні і Мислі", де ствердив: "слава Керзонаві, що землі дав назву, що є до чого вернутися, а я вернуся до Тебе восени, як впаде листячко з калини" (1993 р.).

Під Закерзонням Богдан Гук розуміє Лемківщину, Надсяння, Холмщину і Підляшшя, тобто всі українські етнографічні землі в Польщі й вживає його без політично контексту. Слід

зазначити, що це одне слово дуже вигідне у вжитку й досить швидко заново прижилося серед громади, зокрема ж молоді. Вершаною у новій кар'єрі цього визначення є поява редагованого ниш від липня 2000 року в Перемишлі місячника "Вісник Закерзоння".

У "Сні і Мислі", який плідно працював над концепцією Батьківщини для української молоді в Польщі, згадуються також такі назви як "Хахляндія" — щодо цілої України (жартівливе), щодо Підляшшя — це "дич підляська", щодо місцевості Костомолоти на Підляшші "уходящая Русь". У номері з 1994 р. знаходимо мапку Польщі зі стрілкою від Щеціна в напрямку Перемишля та написом під мапкою "Power-нення". Другий член напису вказує як дію

повертання так його силу „power” також прецікаво обігрує слово ненька, отже мати, рідне місце, заселена земля, ойкумена українців.

Ясна справа, вищевикладені завваги щодо назви Закерзоння та дискусії над місцем для української національної тотожності серед наступних поколінь у Польщі робляться тут з обов'язку дослідника й мають сигнальний характер, оскільки поезія та взагалі література ще тут не взяли свого слова. А яка буде українська література в Польща, її Батьківщина — це покаже час, літературні події та суспільно-культурні процеси серед українців у цій країні.

■

Богдан Гук

Про пам'ять приречених на забуття*

Пам'ятник — це 1) “архітектурна або скульптурна споруда в пам'ять або честь кого, чого-небудь; монумент, фігура, обеліск, колона, 2) споруда (звичайно, кам'яна) на могилі в пам'ять померлого; надгробок” Отаку дефініцію подає “Новий тлумачний словник української мови” з 1999 року. Не знайти в ній відповіді на питання, яким життям живе оця “архітектурна або скульптурна споруда”, і що значить для своїх будівничих. Пам'ятника переважно зв'язуємо з триванням пам'яті про когось або щось, а забуваємо заразом, що поява цієї споруди означає завжди край певного тривання — епохи, події, людини. Вони вже скінчилися або незабаром скінчаться у своєму живому триванні, — тож, усвідомлюючи власну безпорадність супроти минулості, ми, ще живі, ставимо пам'ятник, перекладаючи заразом якраз на нього обов'язок берегти пам'ять про щось важливе для певних людей, певного часу, певної частини землі. Тож пам'ятник завжди є свідченням заразом того, що кінчається жива пам'ять одного покоління, яке непокоїться, чи наступне захоче тримати в пам'яті те саме, що попереднє. Спонукою до того, щоб дати собі шанс на позитивну відповідь щодо цього сумніву і є пам'ятник. Отже, він подвійний: становить собою доказ сили й слабкості людської пам'яті, сили й слабкості людського забування...

* * *

Історія українських післявоєнних увіковічень на українських етнічних землях у Польщі багата, складна, повна драматичних моментів. Впливав на це сам характер подій, що їх стосуються ці увічення, а був це українсько-польський конфлікт на цих землях (південно-східня Польща) в 1944 — 1947

роках, а також пізніше їх трактування різними задіяними у споруджування цих пам'ятників чинниками.

Як відомо, українсько-польський конфлікт 1944 — 1947 років зародився, спалахнув та добіг свого кінця в політичних рамках польської держави. Активними сторонами в ньому були: з одного боку Організація українських націоналістів та її збройні сили — Українська Повстанська Армія і польський багатопартійний уряд доби перед захопленням влади комуністами та підпорядковані йому відділи Війська Польського, регулярної армії польської держави. Унаслідок війни впало жертвами, за дуже приблизними підрахунками — понад 10 тисяч українців, переважно з-поміж цивільної людності й десь 2500 поляків.

У даному альбомі запрезентовано те, яким способом українська громада в Польщі, уціліла після погрому 1944 — 1947 років та виселенської акції “Вісла” старалася зберегти у формі тривалих пропам'ятних знаків пам'ять про свою трагедію в ці роки та передати її наступним поколінням.

У 1944 — 1947 роках не існували сприятливі умови, щоб споруджувати могили чи пам'ятники українцям — жертвам конфлікту — була війна. Усі тодішні могили мали тимчасовий характер. Переважно були це прості земні кургани або могили, над якими височів лише березовий хрест. Дуже часто навіть такі могили були нищені Військом Польським, а коли й вціліли, то знищила їх негода після акції “Вісла”. Так занепали збірні могили в Новому Люблинці, Лісках чи Верховинах. Про більшість увіковічень з цієї доби докладних даних зібрати не вдалося, у людській пам'яті залишилися згодом лише місця та прізвища чи псевдоніми вбитих людей.

* Дана стаття становить собою трохи змінений вступний текст до альбому “Чужинце, іди скажи Україні”, присвяченого українським увіковіченням у Польщі, що його видавцем є Перемиський відділ ОУП. Альбом появиться друком наприкінці грудня 2000 року.

У 1947 – 1956 роках українці в Польщі, виселені з рідних Земель на захід та північ країни, не чинили ніяких спроб будувати пам'ятники минулим людям та подіям. Не дозволяла та це як їх внутрішня ситуація після акції “Вісла”, так і зовнішня, тобто вкрай несприятливі їм політичні умови в країні проживання.

Натомість у цей період один за одним виростали на землях очищених владою від українців великі пам'ятники всім, хто згинув у конфлікті 1944 – 1947 років по польській стороні. Найвідомішим став монумент у “честь” генерала К. Сверчевського в Яблінці між Тісною та Балигородом. Інші присвячені буди воякам ВП, функціонерам МО, членам ОРМО, партійним діячам, їх будову фірмувала польська народна влада, використовуючи разом до скріплення негативного образу українця серед польського суспільства та одностороннього висвітлювання історичних подій. Варт зазначити, що аж у 90-х роках виникло кілька пам'ятників жертвам відплатних акцій УПА проти польських сільських баз, напр. у Борівниці, звідки

чинилися напади на українські села. Під нинішню пору перші з названих споруд переважно призабуті, інколи поважно ущерблені часом, здається, поволі йдуть у небуття.

Згодом, у 1956 – 1989 роках появилися перші країнські пропам'ятні споруди, ідеться зокрема про Писковичі (1968 рік), Ліски (1971?), Хотиниць (1975?), Терку (1985). Не виникли вони як певний знак доби, не були проявами здвигу історичної пам'яті цілої української громади. Виросли як кілька винятків на тлі вбиваної якраз тоді української пам'яті про минуле. Однак досвід 1944 – 1947 років був настільки жахливий, що українці просто були приречені на пам'ять, не могли забути.

Уже в тій початковій стадії процесу видно було його пізніший всенародний характер. Будові пам'ятників не передувала яка-небудь пропагандивна акція, люди чекали на сприятливий момент, і такий момент настав. Увчнення виникали спонтанно, завжди на кошт односельчан або друзів зброєю. Їх ініціатори мешкали як на Західних землях, так на Рідних. Попри відстань брали в них участь нинішні мешканці

Загальний вид на могили вояків УПА в Пикуличах.

США чи Канади українського роду, а також переселенці з України. Посвячення кожного пам'ятника було великим пережиттям і національним святом для кожного невеликого гурту ентузіастів. А таких гуртів було дуже багато.

На хвилі демократизаційних процесів у Польщі після занепаду комунізму в 1989 році, заповнювання "білих плям" польської історії, встановлення дружніх стосунків між самостійними державами Польщею та Україною, заповнень у міжурядових договорах про партнерство та взаємне сприяння охороні пам'ятки поляків в Україні та українців у Польщі, а також після того, як польська сторона стала практично дбати за свої увічнення в Україні — українці в Польщі й собі поклали подбати за власну історію. Першою офіційною заявою про потребу увіковічити її був виступ проф. С. Заброварного на зустрічі українських ветеранів визвольних змадань та політичних в'язнів сталінського періоду в Польщі, яка мала місце в Гурові Ілавецькому влітку 1990 року.

Однак ще перед цим виступом про потребу спорудити пам'ятники борцям за волю України та жертв серед цивільної людності була відновлена в 1989 році найважливіша пам'ятка українського минулого в Польщі у XX сторіччі — військова некрополя вояків армії Української Народної Республіки в Пикуличах під Перемишлем. Не була вона безпосередньо зв'язана з добою після II світової війни, проте її віднова становила яскравий доказ існування української національної пам'ятки в Польщі, а також передвіщення цілого руху за її збереження у 90-их роках.

Чи не першим увіковіченням з часу після 1989 року був старанно виконаний пам'ятник воякам УПА на їхній могилі на цвинтарі в Новому Люблинці. Його посвячення відбулося 22 серпня 1992 року. У першій половині 90-их років виникли також увічнення в Старому Люблинці, Малковичах, Верхраті, на Білостоді в Лісках, Торках, Кальникові, Журавцях.

Переломним моментом в одиссеї української національної пам'ятки в Польщі була побудова в підперемиському селі Грушовичах пам'ятника всім воякам УПА — оборонцям української людності перед винищенням на її етнічних землях у Польщі після II світової війни. Рішення про це було прийняте

на згаданій зустрічі політв'язнів у Гурові Ілавецькому, а потім підтвержене першим з'їздом Спілки українців-політв'язнів сталінського періоду в Польщі у 1992 році. Посвячення грушовицького монументу мало місце 10 жовтня 1994 року й відразу викликало зливу пресових публікацій. Як центральні, так і регіональні видання коментували появу цього й інших пам'ятників як явище негативне, відразу й творячи тернім на означення цілої ситуації: "війна за пам'ятники". Спроби об'єктивного висвітлення й показу становища української сторони мали місце дуже рідко.

Реакція на грушовицький пам'ятник виразно показала, які чинники є задіяні в вирішування справи, якими засобами розпоряджають, якими способами діють. Ясним став поділ на дві сторони. Українську репрезентували: Об'єднання українців у Польщі — статутно зобов'язане дбати за охорону національної спадщини, Спілка українців-політв'язнів сталінського періоду, Товариство "Український Народний Дім" у Перемишлі, тижневик "Наше слово" й — насамперед! — колишні мешканці українських сіл з-над Сяну й Бугу, а під що пору переселенська маса з околиць Ольштина, Гданська, Кошаліна чи Вроцлава, якій дорога була пам'ять про убитих братів і сестер залишених напропаще там, звідки живих вигнано у 1947 році. Натомість польська сторона — це державні адміністрації всіх рівнів, представники римо-католицької костельної адміністрації всіх рівнів, майже вся преса без огляду на політичні орієнтації, а дужечасто також місцеві громадяни місцевостей на південному-сході країни, роками виховувані в нетолерантності й ворожості до українства.

Українська й польська сторони, попри цілком нерівні сили, звели неформальну довголу боротьбу за, з одного боку, збереження у тривалій формі пам'ятки про українську трагедію 1944 — 1947 років у Польщі та, з другого, за недопущення до увіковічення цієї трагедії. Слід відзначити, що названі чинники з польської сторони вжили всі доступні заходи, у чому можна переконатися, читаючи документи з другої частини видання.

Апогеєм "війни за пам'ятники" було розслідування, здійснене правоохоронними органами Польщі у 1995 році за повідомленням польської Спілки увіковічення жертв злочинів українських націоналістів з Вроцлава. У рамках підготовки

матеріалу до еventуального судового процесу (до речі, не відбувся) переслухані буди: голова ОУП Юрій Рейт, його заступник Мирон Кертичак, голова Спілки політ'язнів Осип Мица, автор цих рядків, а також ініціатори й виконавці увіковічень у Кальницькому, Новому й Старому Люблинцях, Верхраті, останні — односельчани або бойові друзі упалих перед 50-ма роками людей.

Вельми спектаклярним фрагментом "війни за пам'ятники" були багаторазові судові розправи проти Дмитра Богуща з Перемишля, виконавця пам'ятника воякам УПА, поляглим у бою проти НКВД 2 березня 1945 року в Мриглодах біля Верхрати. Як у даній справі, так і багатьох інших, подібних, польська сторона виразно проявила свою антиукраїнську поставу, причому часто нехтуючи чинним законодавством країни й громадянськими правами українців.

Як не дивно, але серед перших установ відповідальних за такий нещасливий для обох сторін перебіг заходів за українські увіковічення була міністерського рівня Рада охорони пам'яті боротьби і мучеництва в Варшаві. Виявилось, що в її трактуванні недійсним є міжнародний договір Польщі й України з 1994 року про збереження й охорону місць національної пам'яті — польської в Україні та української в Польщі. Рада уклала згодом додатковий договір з ОУП, де домоглася того, що на еventуально допущених до спорудження пам'ятників не могло бути назв УПА, військових відділів, військових ранг та псевдонімів. Згодом і цей договір виявився для Ради невідгукним: вона перестала у 1999 році визнавати ОУП за сторону та встановила безпосередні стосунки зі своїм київським відповідником. Результат був такий, що у відповідних протоколах порозуміння Київ погоджувався, не будучи належно зорієнтованим у справі, на явно некорисні для української сторони в Польщі пляни Ради. Українці в Польщі були поставлені перед спробою позбавити їх реального впливу на форми плекання своєї національної пам'яті, а ця спроба, як показали заходи Ради щодо пам'ятників у концентраційному таборі у Явожні та Пикуличах, була частинно вдала.

Треба також зазначити, що будівничі й самі пам'ятники зустрілися з фізичним насильством та

збезцещуванням. Наприклад, у селі Лази був криваво побитий один з будівничих тамтешнього пам'ятника; у Павлокомі згоріли господарські будівлі іншого. Збезцещені були увічення в Грушовичах, Лазах, Корманичах, Василеві Великому, Павлокомі, Поздяхі, Кобильниці Волоській, Березці, Старому Дикові.

Попри вкрай несприятливі умови на 1997 рік — 50 річницю виселенської акції "Вісла" — припала найвища хвиля увіковічень: у кількадесяти місцевостях різними способами закріплено пам'ять про цю трагедію. У багатьох лише знак хреста умовживив її оприлюднити та зберіг від пізнішого знищення. Хрест для українців у Польщі отав найвмовнішим знаком їх історичної долі на Рідних землях у цій країні після II світової війни.

Активність української сторони на полі змагань за пам'ятники помітно зменшилася після відзначення 50-річчя виселення. Вплинув на це також дедалі гостріший спротив польської сторони. Коли врахувати величезні просторові відстані між землями виселення й Рідним Краєм, від тих, хто робив відповідні заходи, людську втому й безнадію, то можемо легко зрозуміти, чому так сталося. Найбільше зробила, мабуть, безнадія... І ясне стало всім нам: історія українських увіковічень у Польщі — це частина акції "Вісла", яка триває далі — уже без партійних вказівок, але за незмінно одним антиукраїнським сценарієм.

* * *

З десятирічних змагань за пам'ятники, за власну національну й історичну пам'ять переможною вийшла українська сторона. Силою любови до Рідної Землі, її невинних жертв, до її оборонців — видвигнуто 137 пропам'ятних знаків, поставлених у 108 місцевостях. Вони свідчать і будуть свідчити наступним поколінням, що на українських етнічних землях Лемківщини, Бойківщини, Надсяння, Холмщини й Підляшшя проливалася кров за їх майбутність, а українські пам'ятники стоять на українській землі!

Альбом "Чужинче, іди скажи Україні" охоплює собою чи не всі українські увіковічення в Польщі, з яких 90 відсотків припадає на південно-східню частину країни. У виданні відзначені такі історичні факти:

1 — місця похорону жертв масових погромів української цивільної людности на українських етнічних землях в межах післявоєнної польської держави у 1944 — 1947 роках;

2 — місця похорону вояків УПА, поляглих у 1944 — 1947 роках під час боїв з Військом Польським, НКВД або іншими збройними формуваннями на терені VI Військової округи "Сян" УПА-Захід;

3 — переселенську акцію "Вісла" — як на українських етнічних теренах, так і на місцях переселення.

Очевидно, видання відзначає лише ті факти, які закріплено у формі пропам'ятних знаків — увіковічень. Практично всі увіковічення можна звести до таких трьох типів:

- 1 — пам'ятник,
- 2 — хрест,
- 3 — пропам'ятна дошка.

Таким чином наше видання майже повністю віддзеркалює зусилля української громади в Польщі зберегти у тривалій формі пам'ять про боротьбу за своє виживання, свободу й права людини на західних окраїнах нашої національної території — так званому Закарзонні — у 1944 — 1947 роках.

* * *

"Чужинче, іди скажи Україні" — звертаються мертві до живих усіх народів, до очей переходнів, які колись глянуть на пам'ятник воякові Української Повстанської Армії чи на хрест — знак розп'яття нашого народу акцією "Вісла" у 1947 році.

"Чужинче, іди скажи Україні" — мовлять переходням камінь і залізо в Пикуличах та Грушовичах, переконуючи, що боротьба за свободу не має національних кольорів, а лише той один колір, виписуваний українцями на їх землі у 1944 — 1947 роках — червоний, людський.

"Чужинче, іди скажи Україні" — про оборону хатнього порога людей, про згарища й знуцання людей над людьми, про безсмертну славу упалих у єдиний можливий тоді — смертельний — час.

"Чужинче, іди скажи Україні" просять живі, які залишилися завдяки мертвим, живі хочуть пам'ятати й не бути стертим з лиця своєї української землі й поклали своїм життям на ній воздвигнути живий пам'ятник минулого... і майбутнього.

■

З історією на... на ти!

Публікована внизу добірка — це вислови I—IV кляс ліцею ім. Маркіяна Шашкевича у Перемишлі, яким поставлено питання: “Що хочу, а чого не хочу пам’ятати з історії України”. Метою цього проекту було встановити стосунок учнів до власної історії та її евентуальний спосіб функціонування в майбутньому.

Насамперед увагу звертає факт, що автори відповідей дуже часто не згодні на запропоновану їм у питаннях “операцію” на національній пам’яті: хочуть пам’ятати все, як світлі, так темні сторінки свого минулого.

Вичленовується такий модель їх історії України: княжа доба, Хмельнччина (Козаччина), УПА, яка взагалі відповідає найяскравішим моментам нашої національної минушини. Дуже часто згадується акція “Вісла”. Варт виділити також і свобідний, часто навіть гумористичний підхід до поставленого питання. А чи не найзістовнішою відповіддю можна вважати чи не таку: “З історії України хочу пам’ятати себе!”

Ред.

I кляса

У майбутньому варто буде пам’ятати про перемоги українських князів, козаччину та про те, що Україна колись була великою державою, якої всі боялися. Варто буде пам’ятати великих поетів, письменників. Ця група людей формувала Україну. На закінчення варто ще пам’ятати про наш найкращий у світі шпирт!

З історії України варто буде пам’ятати все, бо це історія України. За кількадесять років і так не

все будемо собі пригадувати, але кожен повинен хоч те, що наші брати боролися за нашу Батьківщину, відважно стерегли її й голови клали. Мабуть, за 20 років буду заново вчитися історії України, але вже через мою дитину.

*

На мою думку, файно би було пам’ятати історію перших українських князів та їх походи. Не пам’ятати про всі невдачі в країні й народі. Пам’ятати треба всі великі події, а то такі: що було хрещення України, що козаки були першими наркоманами в Європі, що на Україні добрий шпирт, добра перцівка й чорна смородинівка (теж горілка). І треба пам’ятати про поляків...

*

Як на мене, у майбутньому не багато будемо пам’ятати з історії України, але напевно в нашій пам’яті залишиться хрещення, перші князі, що в Україні цигарети палять від дитини до старини, що там наркомани й шпиртмани.

*

Файно пам’ятати історію України цілістю, але без воєн і царів. Файно пам’ятати описи природи, старі хатки, одяги, як у скансені в Пирогові. Файно пам’ятати вродливого князя Олега. Нефайно, що були пролиття крові українського народу.

*

У історії варто пам’ятати героїчне минуле, походи князів, козаків, Хмельницького. Велике значення мали поети й письменники, ціла плеяда української інтелігенції: Шевченко, Леся, Франко. Це найбільші українці, вони найбільше прислужилися Україні. Для її самостійності найбільше зробив Степан Бандера, а також Петлюра. Варто ще пам’ятати підступ Пілсудського, який обдурив Петлюру, хоч був договір між Пілсудським і Січовими Стрільцями, але він інтернував українське військо. У бою за самостійну Україну впало сотки тисяч людей.

*

Я представниця українського народу, моя Батьківщина — Україна. У віках Україна зазнала великих випробувань, як позитивних, так негативних. Розпинали Україну як її вороги, так її сини, хоч заснована вона розумом, працею і любов'ю наших предків не на те, щоб по довгих віках існування зазнати наступного краху.

*

Завжди хочеться виглядати краще перед іншими, мати краще місце для свого народу, хочеться мати чистим його ім'я. На жаль, Україна вкрита плямами. Дивлячись на них, хочеться, щоб хтось потроху їх вичистив. Однак ті плями щодамі, то робляться більшими. Хочу, щоб не було брехні, змагань, задрости, а лише віра, надія, любов.

II кляса

Відповідаю коротко так:

хочу пам'ятати — козацтво, їх смерть, їх різню з ляхами, Хмельницького, день незалежності України; не хочу пам'ятати — знищення козацтва Катериною II, років неволі України, її відроблювання панщини.

*

Буду пам'ятати Українську Повстанську Армію, акцію "Вісла", Запорізьку Січ, "всесвітню курву" Катерину, що Січ руйнувала. А не хочу пам'ятати стосунків з поляками в XIV—XX ст.

*

Для мене супер є УПА! Не буду пам'ятати? Буду, бо історію не можна забувати, яка б вона не була!

*

Хочу пам'ятати все, і пам'ятати буду, бо це приємне.

*

З історії України хочу пам'ятати себе! Буду пам'ятати незалежність нашого народу, горілку, козаків, мордування ворогів, степи. Запорізьку Січ, поганські свята. Усе інше пам'ятати не буду.

*

Не хочу: матчу Польща — Україна, Чорнобиля, акції "Вісла". Хочу: коли Україна стала незалежною, дві нічі України з чемпіоном світу Францією, Кучма вдруге стає президентом.

*

Назавжди буду пам'ятати: 1991 рік! наше славне козацтво (люльки!), УПА, Андрія Шевченка, 1947. А з решти історії нашої нема такої речі, яку міг би забути.

III кляса

З української історії найбільш цікавить мене те, що діялось на Закарпатті після II світової війни, особливо ж — діяльність УПА та акція "Вісла". Вона цікавить мене тому, що торкається моїх дідів, що в їх споминах вона живе, а також тому, що діялася вона на землях, де я народився і які вважаю своєю малою Батьківщиною.

*

До цікавих для пам'яті речей зарахував би я Козаччину та події зі століття, яке якраз кінчається, тобто УПА, часи неволі в СРСР. Цікаво було б також детальніше довідатися про те, як Україна стала незалежною. Бажано було б на лекціях історії України більше пов'язувати факти з загальноукраїнською історією з історією нашої землі — Перемищини. До нецікавих зараховую часи XVIII ст.

*

Для мене завади найцікавішою добою в історії України буде Козаччина за Хмельницького. Козаки асоціюються мені з усім українським, піснено, одягом, характером. Люблю також слухати про події зв'язані з початками Київської Русі, Володимиром Великим, хрещенням тощо. Дуже цікавими є роки 1933 — 1947 (голодомор, акція "Вісла"), часи УПА. Найнудніша для мене політика, вона ніяк не цікавить.

*

Варто пам'ятати цілу історію свого краю та свого народу. Однак є теми більш і менш привабливі. Мене цікавлять козаки, січові стрільці, історія українського війська від часів Олега аж донині; варт пам'ятати історію Берестейської унії, Коліївщину, великих гетьманів, повстання Хмельницького, Переяславську угоду. Обов'язково треба пам'ятати історію наших славних вояків УПА!!! Нецікава мені історія України під владою СРСР, хоч в історії України нецікавих моментів небагато.

*

Буду пам'ятати те, що мені приваблює, тобто нашу староукраїнську віру, давніх богів, життя Святослава Завойовника, Хмельниччину, Гайдамаччину, січове стрілецтво та вояків УПА. Так поправді, то хотів би, щоб у пам'яті залишилося все. Наша історія настільки цікава, що не знати, що можна було б пустити в непам'ять. Зрештою, правдивий українець повинен знати цілу свою історію.

*

У майбутньому дуже хотів би я пам'ятати те, що для кожного українця важливе: вірування наших предків, виникнення Київської Русі, але тільки князів: від Олега по Ярослава Мудрого, а потім початки козацтва, Хмельниччину, січових стрільців, про УПА, — але тільки приємні спогади, хоч їх тут мало, про наші виїзди на могили вояків УПА на Мриглоди. Не хотів би я пам'ятати, але напевно буду: Русь від Ярослава Мудрого по десь XV ст., від Хмельницького десь по Шевченка (хоч і там були цікаві моменти, як, наприклад, розподіл Польщі), про акцію „Вісла”, хоч не знаю, що було б з дідами та зі мною, якби залишилися вони в Польщі.

*

На мою думку, у моїй пам'яті перш за все зістанеться правдива легенда акції „Вісла”. Цікава чи ні, але дуже болісна для мене й моїх предків. Щоденно пригадують мені про неї сльози в очах моєї бабусі й біль її старенького серця. Її терпіння залишаться надовго зі мною, її оповідання не зможуть утекти з моєї голови.

*

А те, що ще напевно буду пам'ятати, так це походи славного гетьмана Богдана Хмельницького, незабутнього сина України. Це для мене дуже важлива персона, хоч програв, то подвигу ніхто не забуде.

*

Важлива для мене також нова історія, перш за все голодомор 1935 року, роки неволі аж до 1991, кривавий уряд комуни. Цікава історія згоди й незгоди з жидами, розпаду Церкви на греко-католицьку та православну. Як би не говорити: історія України настільки цікава, що багато в майбутньому забути не дасться.

IV кляса

Уважаю, що треба з історії власного народу пам'ятати все. Кожна держава й народ мали періоди могутності, а також часи занепаду. Усякі часи були в нас на Україні, і ми, українці, не можемо пам'ятати тільки про час нашої величі в Європі. Зокрема слід пам'ятати про часи занепаду й поневолення, щоб не допустити до такої ситуації в майбутності.

*

Як є якась історія, то треба її пам'ятати, перемоги і поразки. Все нас чогось учить. Напевно буду пам'ятати, як пливла ворожа кров нашим Сяном, як падав москаль, про нашу волю, честь і славу. Люди віддавали життя за наш край — не можна цього забути.

*

В українському минулому не подобається мені наше невміння єднатися, наша сварка за будь-що. Достатньо було, що ворог кинув між нас кістку незгоди, а ми зараз один проти одного повставали.

Подобається наша посвята життя за Україну, наша честь для неї. Повинні ми плекати рідну мову, берегти звичаї. Ми повинні високо нести наш прапор, зірвати всі кайдани. А досі, наприклад, не визнано УПА за чесну захисницю нашого народу.

*

Ми повинні собі простити те, що стояли проти себе під різними прапорами, що називали себе зрадниками, що були уніятими й православними.

*

Як українка хочу пам'ятати найкращі моменти в історії України: хрещення та незалежність. Ці дві події завжди буду охоче згадувати й триматися їх у житті. Не хочу пам'ятати: Переяславського договору та голоду в Україні.

*

Очевидно, хочу запам'ятати всі найкращі моменти: хрещення, проголошення незалежності, команду „Динамо” й славного Шевченка, що прославив Україну на цілий світ, боксера Кличка, що став чемпіоном світу, усіх славних українців, що боролись за волю України, Шевченка, Лесю Українку та інших; не хочу пам'ятати матчу Польща — Україна, який Україна програла, різних акцій, що виселяли українців та біди, що досі є в Україні.

*

Спершу треба задуматися, чи пам'ять про народ має сенс, чи належить до нього дає мені щось більше від поділу людей на добрих і злих. Від віків люди забивалися за землю, а якось ніхто не подумав, що земля є для всіх. Історія така забрехана, що не дається встановити правди й неправди, досі кожен мав свою правду. Тому краще не розмовляти про історію, а лишити її самій собі.

*

Як забудемо, то забудемо свою суть — українство, будемо темною масою, яку проковтнуть інші.

*

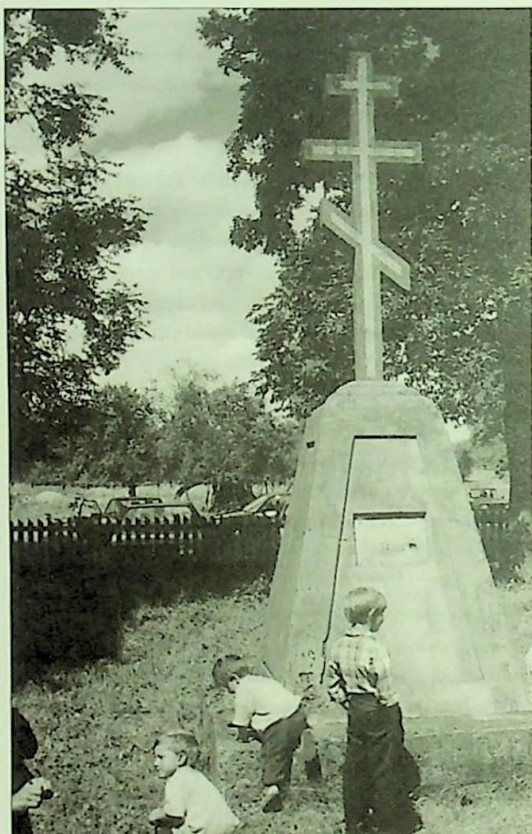
Думаю, що напевно треба запам'ятати день, коли Україна стала самостійною. Люди врешті дочекалися її. Було це десь 10 років тому. Я б не хотіла пам'ятати голодомору з 30-х років, а також акції "Вісла", що була десь у 40-х роках.

*

Хочу пам'ятати непослідовним хотінням. Послідовним хотінням хочу далі чути свою кохану землю, бачити обличчя черні, одягати прекрасні сорочки та йти чудовим містом. Історія явиться мені насамперед у людях (руки, очі, лице). Що є добре пам'ятати, коли вже: як наші упівці робили поляків у дурня, наш максималізм у боротьбі, кохання козаків, красу українських чорнобрових дівок. Ця історія не минула, вона в нас живе!

Історія — це найскладніша з наук, бо вона ніколи не знає, де є правда, хоч саме про це їй йдеться. Однак: хтозна? Буває, не правда є бажана, а видумані події, як це часто бувало в нашій історії не нами писаній. Крім цього, багато людей пам'ятає справді те, що хоче... Україну від Сяну до Дону, хрещення, Хмельницького, УПА... Однак чи справді це те, що ми повинні пам'ятати? Це справа особистої задуми кожного з нас, хто зветься українцем. Як для мене, приємні є спогади про часи добрі для українців, однак не вони передовсім. Треба вчитися на помилках, а ними наша історія багата. На жаль, а може й на щастя, і таке в нас бувало. Побачимо ще, чи злидні чогось українців навчили. І не забуваймо, що треба жити не лише спогадами, а насамперед теперішністю.

Зібрав бг

Б. Гук

Діти біля хреста в пам'ять 950-річчя християнства, Клоковичі.

Молоде покоління — чи пам'ятатиме?

Надруковані внизу вислови старшого покоління перемишлян становлять певну єдність з матеріалом "З історією на... на ти!", який також, хоч з іншої перспективи, інформує про евентуальний вигляд і долю національної пам'яті серед молодого перемиського покоління. Порівнювання й висновки залишаються як миле або немиле діло обом зацікавленим сторонам.

Ред.

Степан Дзюбина, священник, 87 років

Колись я мав оптимістичний настрій, якщо йдеться про збереження нашої молоді, однак тепер він замінився цілком песимістичним. Наприклад, недавно був я на святі в школі ім. М. Шашкевича. Усе виглядало прекрасно, промови, вишиванки, прапор, спів, танець. А пройшовши коридором і послухав: діти говорять польською мовою! І тут згадаю почуте: у Перемишлі понад 90 відсотків батьків розмовляє з дітьми вдома польською мовою. Це є кінець! Я не був в українській, а в ніби українській школі! Бо школа то не є врочистості час від часу, а щоденність. А щоденність в українській школі є польська. Чи школа винна? Ні, бо коли дитина від колиски не чує рідної мови, то як потім має нею говорити? Вирішальна справа — це родина. Коли вона не говорить рідною мовою — стає польською.

Нині польська держава нас не винародовлює. Винародовлюємо себе самі! Зокрема винародовлюємо себе в рідній хаті. Як так піде далі виховання молоді, то за 20 років нас не буде! Школа стане не нашою, а польською, церкви перетворяться на римокатолицькі й не треба буде на це насильства. Це

страшний парадокс! То вертаються наслідки часу, коли держава винародовлювала батьків теперішніх наших дітей, а Церква не мала права існування й науки.

Бачу й інше: нині ніхто не хоче наражуватися, навіть задля виховання. Адже й Церква робить замало, могла б робити більше для нашого національного духу. А не хоче паразитити на засуд націоналізму. Дух рабства! Ніщо інше, як дух рабства ще існує між нами! Молоді бракує авторитетів. Нема звідки брати прикладу. Найгірше, що не можна брати прикладу з рідної хати. Батьки дбають всіма силами за матеріальний добробут, забуваючи про духовний і національний.

Григорій Назар, священник, 26 років

Наша молодь збереже національну пам'ять, якщо буде кому пам'ять їй передати. Молода людина схильна піддаватися збудникам з часу дитинства й молодості, які потім зберігає протягом усього життя. Молоде покоління буде пам'ятати, але ж це не значить, що воно буде жити згідно з тим, що запам'ятає. Молода людина дозріє, вона буде знати — я українець, українка, але чи буде жити як українець, чи ополячиться — це вже інші речі, сфера індивідуальних виборів та рішень.

Ще треба було б зважити співвідносини на лінії передача-сприймання змісту пам'яті, інакше кажучи — вчителі й адепти пам'яті. Думаю, що вчителі роблять цілком достатньо для того, аби бути оптимістом. А що зроблять з передаванням собі адепти — покаже майбутність. Ми всі приречені на їхні вибори й рішення, хоч стараємося нині їх заздальгидь формувати.

Станіслав Стемпень, польський історик, 47 років

Я вірю в те, що українська громада в Польщі збереже пам'ять про своє минуле, традицію та культуру. Слід тут звернути увагу на певні тенденції як серед польської, так і української молоді. Польська молодь відходить від національного консерватизму, страждальництва, ідеалів боротьби за Батьківщину тощо, Я схильний гадати, що українська молодь може виявитися більш консервативною, від польської. Заразом знаю, що вартості такі важливі для старшого покоління українців у Подьщі, такі як: пам'ять про акцію "Вісла", культ упівських могил — це з часом буде слабнути.

Відомо, що українці не повинні йти в напрямку, визначеному польськими консервативно-патріотичними середовищами в їх заходах за збереження польської національної пам'яті, бо вже видно, що ці заходи дали негативний результат. Правда, нині можна знайти в Перемишлі скількись там молодих людей, готових стояти цілу ніч зі смолоскипами під пам'ятником Перемиським орлятам, однак це насправду зменька людей. Решта, а знаю це з особистих розмов під час історичних семінарів з молоддю, відкрито стверджує: кінчаємо з культом могил, мислення страждальницькими категоріями. Дотеперішні патріотичні вартості не те, що зустрічають байдужість, але стають другопляновими. Молодь не хоче маніфестувати свого патріотизму так, як цього бажає собі старше покоління.

Українці свою національну пам'ять будуть будувати, спираючись насамперед на осяги своєї культури, на Архипенка, на Сковороду, велику церковну архітектуру тощо. Це загальноукраїнська перспектива й орієнтація, проте думаю, що українці в Польщі завжди будуть мати певну окремішність. Усе-таки згаданий перехід з політики на культуру буде тут видний. Патріотизм буде, — але змінений. Досі патріотом був як серед поляків, так українців той, хто дав себе вбити, а не той, хто гарно боровся, пережив, а потім щось будував. Час такого патріотизму віддаляється від нас разом з кінцем світової війни й комуністичних переслідувань.

Українці в Польщі дедалі більше будуть звертати увагу на могилу творця українського гімну в Млинах, будуть шукати величі своєї окраїнної, та все ж української культури. Стоять також перед викликом праці, організування суспільності, дієвості структур. То буде модерний український патріотизм! Пілсудський вже давно сказав: ідеться не про перегони щодо крові, а про перегони щодо праці й інтелекту!

Неонілла Менцінська — Гук, пенсіонерка, 71 рік

Якщо подивитися на стосунки молодь — виховання як на процес, то порівняння нинішнього стану зі станом з-перед 5 років може нам багато показати й підказати візію майбутнього. У церкві бачу, що перед 5 роками служило при Службі Божій кількох хлопців, а нині стоїть їх майже двадцятка. Ще не так давно батьки записували своїх дітей до "шашкевичівки" в акті відваги — нині це відбувалось як щось нормальне. Важливе тут те, що то батьки зрозуміли потребу науки в рідній школі. А родина — це ж перше на дорозі виховання.

Далі школа. Замало часу вчителі присвячують дітям поза шкільними заняттями.

Церква. Тут замало священиків, здатних приваблювати дітей і молодь своїм стосунком до них.

Усі: дім, школа, Церква роблять багато, але ще замало, щоб ми були безпечні в спогляданні в майбутність. Показником доброї співпраці між домом, школою та Церквою для мене буде щойно те, як не лише вони втримають нашу молодь, але ще й повернуть тих, що є на дорозі до польонізації або вже опольщилися. Вони ще можуть собі пригадати своє й можуть мати національну пам'ять і бути собою. У Перемишлі ми маємо тут велике поле діяльності!

Іван Гук, пенсіонер, 77 років

Свідомість молоді залежить насамперед від свідомості їх батьків. Виходячи з цього, але й

враховуючи те, у якому середовищі живемо та в яку епоху, треба ствердити, що частина молоді своєю національну пам'ять збереже. Вона залишиться молоддю своїх предків.

Я не маю застережень щодо самої молоді, бо вона залежна від виховників. Маю застереження до виховників, до школи та Церкви. Правда, не завжди мають вони відповідні умови для того, щоб віддати всі можливості національно-виховній праці. Візьмем матеріальний бік справи, хоч може здаватися, що матеріальна старона тут повинна стояти далеко, бо ідеї — вони безкоштовні, не вимірюються грошми. А все ж така вчителька не завжди буде виховувати, коли буде думати про те, як зв'язати життєвий кінець з кінцем. Щодо священників — чому не видно їх у тих домах, де є діти, молодь? Сама Служба Божа й катехеза — замало. Треба бути з молоддю весь час. Ми всі знаємо, що для успішного виховання в національному дусі потрібні три стовпи: родинний дім, школа, Церква. Однак вони мусять співдіяти, проникатися взаємно.

Іван Беднарський, викладач, 47 років

Молоде покоління збереже національну пам'ять. Ця думка впливає з обсервації власних дітей. Вони знають, хто вони й хочуть пам'ятати своє минуле. За решту важко говорити, оскільки тут кожен сам відповідає на питання: як виховаєш своїх дітей. Старші мусять тут робити все, але не всі роблять усе. Можна зробити більше. Найбільше занедбують справу батьки, організаційні структури діють вже непогано.

Юліян Бак, пенсіонер, 63 роки

Питання про те, що буде з національною пам'яттю нашої молоді — дуже непросте. Годі відповісти двома простими словами збереже — не збереже, Це залежить від нас, старшого покоління, від цілої української спільноти в Польщі, а зокрема від одної

та другої Церкви, від ОУП, для шкільництва, і насамперед — родин. Якщо ця праця є, то можемо бути спокійні. Замало про це пишеться і говориться, і робиться замало. Ми нині на такому етапі асиміляції, коли нинішні батьки народжувалися на чужих землях, там їх батьки по акції "Вісла" не завжди передали їм належно скарб національної пам'яті та приналежності. Втрати тут є також і безповоротні, на багатьох родинах уже не зв'язати вузлом нитки минулого й майбутнього.

Спостерігаю трагічне явище дедалі більшої польськомовності в нашій школі. Додумуюся, отже, що в більшості наших родин у Перемишлі живається польська мова. Батьки забігані, вигідні, викинуті на ринок праці, а їх діти — це не ринок, це не товар, молодь — це скарб. Його на ринок не викидаймо, не перетворюймо на ходовий товар.

Йосиф Романик, пенсіонер, 68 років

З мого досвіду випливає, що збереження національної пам'яті залежить в першій мірі від родини. Як батьки є українськими батьками — мають українських дітей. Як батьки не виконують належного перед своїм народом, то потім ані Церкви, ані школа не наздоженуть втрат. У деяких родинах іде все нормально, вони українські, але більше є тих, які не дбають, і дбати навіть не думають! Якби не діди, то хтозна чи ми б вже не пропали.

Марія Туцька, учителька, 40 років

Якщо старші, тобто ми передамо їм пам'ять — молодь її збереже, Процес асиміляції в добу демократичної держави, парадоксально, іде швидше, ніж, як у попередню епоху. Ми майже не захищаємося, переказ слабне. Живемо окремими островами в цій країні, воюємо на них докінця, але воюємо — як окремі острови. І тому гинемо.

**Ярослав Сидор, підприємець,
51 рік**

Наша історія нараховує грубо понад 1000 років, і ніколи не було в нас проблеми з наслідниками того, що називаємо національною спадщиною. Історія має нас чогось учити. Тому вважаю, що тут усе піде так само, як досі, ніщо не змінилося.

**Богдан Дримала, учитель,
46 років**

У єгипетських папірусах ми знаходимо нарікання старших на своїх дітей — батьки відмовляли дітям у майбутности, вважаючи молоде покоління пропащим з огляду на його відмінний підхід до життя. Наш

Перемишль тут ідентичний або відрізняється від єгипетських міркувань мінімально. Ми, старші, повинні мати більше довір'я до молоді, молодь має в собі набагато більше сенсу й завзяття, ніж нам здається. Що вона відмінна? — так має бути. Щоб відповідно критично думати про молоде покоління, конче треба згадати власні минулі роки. Крім цього, я безсумнівно вірю в силу нашого національного характеру: він незнищимий і не дає нам пропасти. Було ж не раз гірше, ніж тепер, а все-таки ми існуємо. Занепад віщують нам від татрського наїзду... ми ж є народ, що спеціалізується в спеціальних чи екстремальних ситуаціях. Вірю, що наша молодь продовжить нашу справу й буде це робити багато краще, ніж ми, старші. Невдовзі матимемо нагоду переконатися. Принаймні "Вісник" дає тут гарні підстави до оптимізму.

Михайло Зрада

Зі щоденника “молодого націоналіста”...

Унизу друкуються справді фрагменти щоденника, але не “молодого націоналіста”, як він сам себе перекірливо назвав, а учня ІІІ клася ліцею ім. М. Шашкевича в Перемишлі Михайла Зради, учасника починів перемиської молоді, об’єднаної в Молодіжному товаристві “Кропива”, які мали на меті залишити хоч якийсь слід на тих місцях, що зникають без сліду.

Ред.

2 жовтня 1999 р.

Уранці над Сяном висів добрий туман. Вийшов я з Вовча та пішов під Народний Дім, де мали чекати інші хлопці. Чекали. Потім з-за Сяну вийшов зі “шпадем” на плечі наш учитель пан Гук. А ще потім приїхав машиною пан радник Назар. Хом’як приїхав трохи раніше своєю “пакою”, де вже лежали дві тачки, заступи, сокири. Частина хлопців влізла до пана Назара, а решта на “паку”. Було нас трохи понад десятьох.

Не знав я, як буде виглядати ані місце, куди їдемо, ані робота, до якої ми зібралися. Знав, що мала то бути добра робота, бо треба було висипати могилу на цілком занедбаному цвинтарі в селі Березці за Бірчею. Но, досить добре за Бірчею, як вправо звернути на Ненадову. Усі справи знав наш учитель, який вже там був і знайшов місце похорону, як сказав, 182 осіб. Убили їх польські партизани в 1945 році. Масове дурне вбивство не знати пощо.

Заїхали, як ще був добрий ранок. Наш провідник відразу показав гору, а також місце праці. То була заросла барвінком ділянка землі, обриси якогось давнього насипу шириною на 2 метри, а довжиною десь на 8 метрів. Якраз, щоб покласти один при одному 180 людей. Старші показали що робити:

витяти корчі (було їх мало), висипати спершу на цілому малому насипі вищій, півметровий, а на ньому курган, на кургані поставити трираменний хрест. Трираменний, щоб не було ніяких сумнівів.

Пішло все швидко, навіть не думав я, що то може бути така легка праця. Ми не ошаджувалися, зокрема Козяк “давав” тачками.

Недалеко була могила вбитого тоді о. Білика. Задбана кимсь. Під час праці прийшов якийсь дядько з села. Поговорив, але нічого злого не повів. І пішов. Значить, спокійно.

За п’ять годин робота була вже майже наша. Ще трохи й пішли шукати дерева під хрест. Гарно його збили й поставили. То була радість, той хрест. Направду порядний! І чуеш, що сталося щось гарне, добре, таке, як належить. Місце вже цілком не нагадувало того, як ми прийшли. Пан радник обіцяли, що огородять його залізними стовпами та грубим ланцюгом.

Накінець зійшли трохи вниз. Вогнище, спекли ковбаси й випили по пляшці пива. По такій роботі належалося. Старші заспонсорували як нагороду.

Пішов накінець сам подивитися на те місце. Стало якимсь таким моїм, я тут був, працював, і знав, що тепер тут є вже інакше, якимось по-нашому.

25 жовтня 1999.

Довідуємося, навіть не знаю звідки, що в Березці розвалили нашу роботу. Розсипали все? Звалили хрест? Нема як поїхати й подивитися. Учуть нас власної історії.

2 листопада 1999 р.

Знову виїзд на могили. Той сам район, бо як каже наш учитель, там сталося в 1945 році кілька вбивств, крім Бахова, де тепер їдемо, у Березці й Сівчині. То був один великий напад на українські села.

Л. Яремко

Свіжовисипана могила воякам УПА в Конюші.

По дорозі заїхали до Березки подивитися на стан нашої могили. Курган стоїть, але хрест викинений, лежить роздертий збоку. Дивно, але на його місці, хоч трохи нижче, стоїть залізний. Невеликий, видно взятий з цвинтаря з якоїсь могили. На могилі поставлені "знічі". Дивна справа, бо пошана змішана зі зневагою.

Їдемо далі. Тим разом з нами їде, крім пана Гука, пан Новосад, неабиякий оригінал, як і пан радник Назар. З Гуком щось часто згадують якогось Гриця Пердила. То мусив бути смішний фацет, бо всюди був і все бачив.

Господи, но й гарно ж у тому Бахові! І як тут люди могли себе вбивати?! Дорога йде між Сяном і високою кручею. На кручі стояла церква, там тепер її нема, усе заросло, збоку цвинтар. Вийшов на гору. Унизу Сян, но яка краса! Тут би робити свято Івана Купала. Узагалі щось на тій горі пахне поганством.

Ми поділилися на дві групи. Одна висипувала могилу, а друга витинала кущі на місці, де стояла церква. Місце на могилу показав пан Гук, а йому

раніше якась жінка, до якої ще пішов записувати спогади про вбивство. Ми взялися сипати високу могилу. Знову тачки й лопати. Пішло швидко. Потім хрест. Теж трираменний. Цікаво, чи звальять?

Данило заспав у траві, сміх! Лілька Феснак носить патики, навіть не нарікала, хоч така делікатна дівка.

Потім узялися за церкву. Хлопці вже трохи її відкрили, але день робився короткий. Однак зробили знову багато. Яюсь так приємно бути в тім Бахові. Хочеться на ту гору ще раз приїхати.

Потім пішли над Сян щось з'їсти. У тім Бахові є кладка, порядна, навіть "малою" переїде. Було таке сонце, що ми пішли купатися, а потім Ігор Сидор побачив на тій кладці коня. І зараз заспівав "Ой чий то кінь стоїть". Но, але як ми потім усі це заспівали, то люди вийшли на берег слухати. То був спів!

початок червня 2000 р.

Їдемо до Папортна, до лісів десь при кордоні з Україною. Перед дає радник Назар, є ще інші оригінали — Бурий і Новосад. І хлопців громада, і

наш учитель, Марта і Марійка (ті останні нічого не хотіли робити, навіть канапок, бо понадувалися на щось, а хтось зі старших каже, що оригінал Едек Финик любить, як дівчата роблять канапки, однак Едка тоді не було).

Їхали лісами й лісами. Знайшли місце по церкві й цвинтар, заросло! трава! кущі! дерева! Збоку гарний потік, сліди старої дороги оброслої буками.

Беремося за роботу. Знову: одні косять траву й риють яму під хрест на місці церкви. Інші ставлять назад камінні стовпи пам'ятників. День довгий, але роботи страх, і не скінчили ми за один день. Кажуть, що треба буде прийти ще раз.

Але гарно тут колись було. Тільки що вже нічого нема. Доки витримає камінь, то останні сліди.

21 жовтня 2000 р.

Виїзд на гору Хиб. Тим разом з Саладяком. Хлопців трохи менше, але нічого. Маємо невеликий залізний хрест, мішок цементу й кілька каністрів води, і мішок піску. Усе це несемо лісом аж у глибокий яр. Там містилася до квітня 1947 року партизанська шпиталька. Згинуло в ній, як поляки відкрили, кільканадцять осіб. Один чоловік місцевий показав нина то місце. Видно яму, з неї коридор до потоку. Викапали ми яму під хрест і забетонували його. Стоїть міцно, і буде стояти. Десь недалеко мають лежати вбиті тоді партизани, але ні сліду якоїсь ямки чи пагорба. Рівно, покрите листям. Мабуть, був тут жорстокий бій, шкода їх. Тепер майже ніхто не пам'ятає про ці місця.

1 листопада 2000 р.

Польське Всіх Святих, але хлопці поїхали на могилу до Конюші. Гук і Саладяк кажуть, що там є упівські могили. Є авто Саладяка (синій трабант!), а також Хом'як пакою. Адакс з апаратом.

Могила мала бути між дзвіницею та ясенем, і була! Невелика ямка, на ній старий "зніч". Земля там тверда, не було як вритися, але вирили кількадесять тачок і висипали могилу. Обложили камінням, а Хом'як з Гуком виклали з маленьких камінчиків два тризуби на краях могили. Адакс добре її витоптав, а потім зробив фотоси.

Хлопці кажуть, що це найгарніша з висипаних могил, які ми висипали. Ще треба поставити на ній хрест, але то, мабуть, уже в наступному році.

Жаль, що не поїхав. Який жаль, але не вдалося. Однак ще поїдемо. Учителі знайшли місце, де лежить чотовий "Ванька" з сотні "Бурлаки". То біля церкви в Берендьовичах. Кажуть, що і там треба буде поставити хрест.

3 листопада 2000 р.

Но, тим разом не пропустив! А їдемо в само серце Закерзоння — на Мриглоди! Сидимо ще в школі, але крісла в задки печуть, бо вже хочеться їхати. Так само, як і я, інші хлопці не можуть дідатися, коли нарешті скінчаться лекції. Но, 13-та година!

Як приїхали на Мриглоди, було вже темно. Біля хати пана Стахника горів вогонь. Сиділи при ньому оригінали Радник, Візитатор, Гук, Стахник і якийсь чорний Богдань з Мригловців. Стахник розповідав про УПА, бій на Мриглодах, в'язницю. Що тут зробиться, як він помре? Чи щось залишиться?

Наступного дня виїзд до Дев'ятира. Чистимо руїни церкви. Руїни, але які чудові! Поперевалювані дерева! камені! Робимо, здираємо траву з землею з каменів церковної підмурівки. Хлопці ріжуть і виносять звалені пні. На церкві, на місці церкви стоїть малий хрест з вишиваним рушником на ньому. Недовго вода й сонце з'їдять наперед рушник, а потім хрест. Камінь витримає довше. Як довго?

Трохи зробили, але це початок. Треба прийти ще раз, бо завтра неділя, тож робити не можна. Палимо вогнище й накінець співаємо прекрасну "Ладу".

У неділю Стахник показує Манастир і тамтешні упівські могили. Стануть з Гуком як друзі. Стахник кілька разів повторює, що тепер наш учитель буде командиром, як він помре. Обнімаються, це гарно так. Може й ми так колись станемо?

Але хто? Таж такі виїзди такі гарні, а хоч хлопців була жменька, то все мало. Знаю, що дівчата пішли в Перемишлі на дискотеку! А ж тут тиша, краса, но і той Богдань чорний, що вчора бив рукою в землю й все погорював: "на нашій землі!!!" Яюсь боляче робиться.

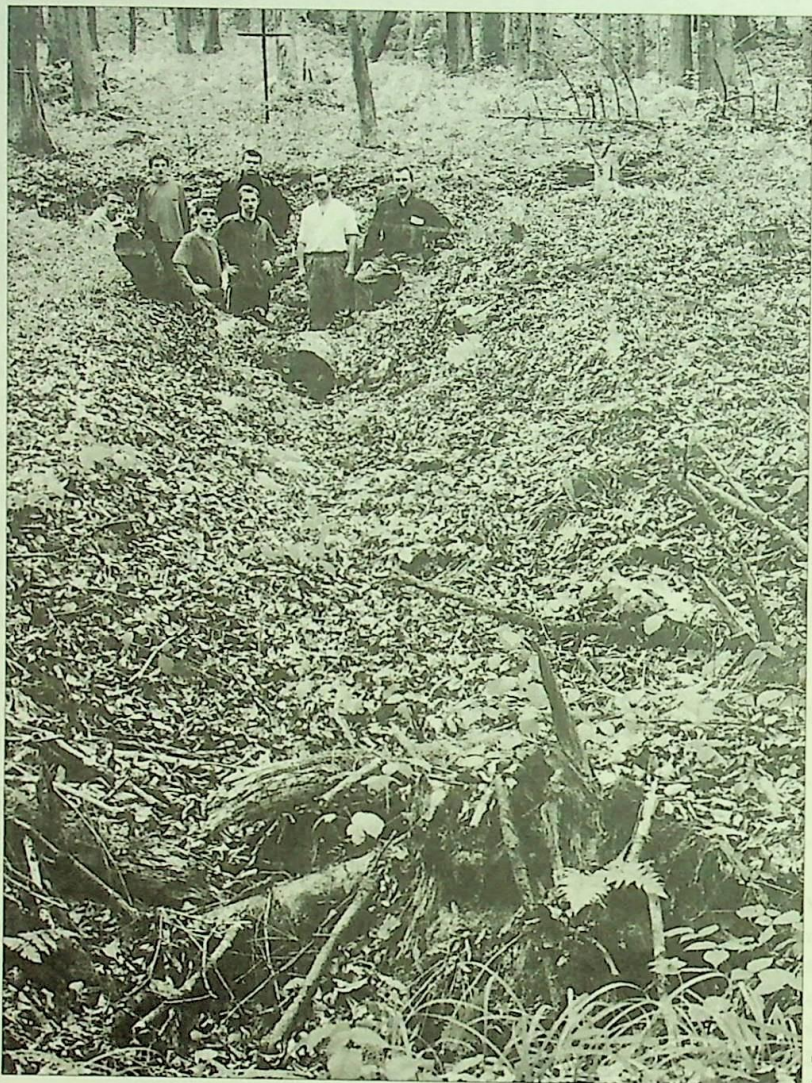
11 листопада 2000 р.

Знову впадка, бо хлопці поїхали до Папортна кінчати стару роботу, а мене з ними нема. Однак то наче в рамках конференції, що її організував Гук на Копистнім, а на конференції мене не могло бути.

Однак і вони мали впадку, бо один дядько не зробив хреста, якого обіцяв Радникові (уже знаю, що про Радника не треба говорити Назар, вистачить радник і вже всі розуміють).

Хлопці кажуть, що витяли всі куці на цвинтарі й спалили на двох великих вогнищах. Но але коли

врешті той хрест? Тоді була б скінчена робота. Якби таких хрестів більше, то скільки місць можна було б означити. Радник кажуть, що майже 5-метровий хрест коштував щось понад 150 зл, то менші, а таких нам треба, коштували б менше. Але чи старші дадуть гроші? Був я на засіданні управи ОУП в Народному Домі, казали, що щось там допоможуть, але не цілком ясно.

*На місці партизантської
шпитальки на горі Хиб.*

Андрій Божик

Безпам'ятна Церква?

Слідкуючи за діями Польської автокефальної православної Церкви, доходжу до висновку, що верховна ієрархія цієї Церкви шукає місця в майбутньому шляхом спольонізування православ'я. Це дозволить знайти Церкві виразніше місце на національній мапі країни, унаслідок чого можливо буде знейтралізувати нехіль до православ'я як явища чужого для польськості. А суть справи, як на мене, в тому, що ієрархія не хоче добачати суперечности між дотеперішньою традицією й національністю вірних (ці чинники відіграють важливу роль у житті Церкви й вирішально впливають на її дотеперішні положення) та започаткованими вже асиміляційними процесами, які стан цих перших чинників можуть лише змінити на гірше. Перш, ніж перейти до детального розгляду засигналізованої ситуації, хочу заважити, що відомо мені також про спроби перекладати польською мовою греко-католицькі Богослужіння або про "календарну дискусію", яка відноситься серед УГКЦ в Польщі не лише до дат, але й до того, яким шляхом має йти життя цієї Церкви. У цій статті насамперед викладаю погляди щодо православ'я, оскільки, як здається, на цьому ґрунті асиміляційно-польонізаційні процеси прозначаються набагато виразніше й загрозливіше для майбутности православ'я та українців у Польщі.

Польська автокефальна православна Церква заявляє про свою національну нейтральність. Однак в умовах Північного Підляшшя — як центру православ'я в Польщі, що його доля буде у вирішальний спосіб впливати на всю решту, ця нейтральність зводиться до спроб погодити спадщину російської православної Церкви з наявним нині тиском польськості. Тимчасом як російська стихія, так і польська не беруть до уваги природних потреб православних мешканців регіону, зокрема — національних. Унаслідок цього виникає на Підляшші парадоксальна ситуація: у парафіях, що положені на українській (на північ від річки Нарви — білоруській) території Богослужіння правляться

церквонослов'янською мовою, а проповідь мовиться російською, а де-не-де й польською. Польська мова стала вже мовою навчання Закону Божого в школах. Отже, здається, що ПАПЦ від переходу на польську мову в цілому відділяє вже цілком недовгий час.

З другого боку, десь 60 відсотків православних вірних на Підляшші (ширше — Білосточчині) визначає свою національність як польську, хоч і з різними додатками: "православний", "православного походження". Ці додатки здебільшого становлять разом прояв комплексів, залишків минулого, яке незабаром скриється за рятівним словом — поляк.

Таким чином можна нині констатувати процес масової національної асиміляції православних мешканців Північного Підляшшя, уподібнювання представників православ'я до решти польського народу. Цей процес полегшується дуже міцно й тим, що серед мешканців цього регіону нема модерної національної свідомости, отже польськість входить там майже як до свого "рідного" дому.

Проте, варто зазначити, що "польське" православ'я появилось вже у міжвоєнний час. Унаслідок заходів державної адміністрації створено в Білостоці т.зв. Товариство православних поляків. Центральним осередком започаткованого руху стало незабаром Гродно — осідок владики Сави (Советова). Цей владики присвятив багато енергії справі колонізації православ'я. Наказав, між иншим, своєму духовенству навчитися польської мови та брати участь у діяльності польських суспільних та політичних організацій.

Національно-віросповідну політику П Речіпосполитої продовжувала й Польська Народна Республіка. Ця політика, хоч і ведена менш напружено, усе-таки не принесла б значніших осягтів, якби не зустрівся з аналогічною політикою самої ПАПЦ. Спершу влада ПАПЦ підтримувала російський візерунок Церкви, але після 1956 року вернулася польонізаційна концепція: між иншим меморіал о. І.Клінгера з 1956 року з вимогою польонізувати православ'я, меморіяла владики Василя з 60-х років, де пропонував "створити польський рівень православ'я", який нібито мав притягнути спольщенних українців і білорусів, зліквідування — зі шкодою душпастирській праці — у 1970 році науки української та білоруської мов в Православній духовній семінарії й введення польської мови як мови навчання в ній, нарешті

легковаження української та білоруської мов у видавництвах ПАПЦ.

“Національна” політика ПАПЦ в добу ПНР послабила національні позиції православних вірних — українців та білорусів. Замість інтеграції внесла чужий елемент, що мав виконувати інтеграційну роль на місці тих, що надавалися до цього природно. Однак були ще й інші причини посилення асиміляційних процесів на Північному Підляшші в післявоєнний час.

Ось ці причини: шугуча білорутенізація української людности, можливості суспільного авансу, вплив польського шкільництва, утеча від провінційности, що зв’язана була з етнічною відмінністю. Унаслідок цього масово появилася нова суспільна категорія — православні “поляки”. Неабияк сприяла цьому й польська демократія після 1989 року, яка означала відкритість польського суспільства до православного віросповідання як одного з віросповідань польського суспільства (народу). Треба однак зазначити тут найважливішу причину цілого явища: була і є нею національна “нейтральність” ПАПЦ. Нейтральність лише декларована, тому що практично маємо справу з польонізацією. Саме така національна політика Церкви є матір’ю дитини, що зветься православний “поляк”.

Православ’я на Північному Підляшші, на халь, не має вирішального впливу на відчуття “руської” окремішности й збереження національної тотожности. Влада ПАПЦ проголошує-бо тут засаду: не важливо яка національність, важлива віра. Правда, віра важлива, однак чи введення національних елементів послабить що віру? Напевно не послабить, а навпаки — зміцнить, а чи не про це йдеться? Адже українство — як природня стихія підляшуків — становить найкращу запоруку стійкості самого православ’я на цьому терені. І лише вкрай небезпечною короткозорістю можна пояснити нивішній курс православного проводу у виборі національної опції для православ’я в Польщі, цією опцією не є українство а польськість. Можна мати поважні сумніви, чи польсько-православна фузія принесе бажані результати — збереже само православ’я. Чи не маємо-бо тут справи з віросповідним егоїзмом і сліпотою? адже тисячолітня історія православ’я на Підляшші — це не історія російською чи польського, а саме українського православ’я! Влада Церкви була там російська, у майбутньому може бути цілком

польська, але що з вірними? вони ж були іще є українцями...

Якщо православна ієрархія в Польщі не зрозуміє або зрозуміє запізно, що саме поворот у напрямку православного Києва є тим єдиним рятівним курсом Церкви, то єдиною альтернативою для вірних буде польськість, інакше кажучи — це буде самовбивство. Адже таким чином перерветься духовний контакт між Більськом, Гайнівкою та Києвом. Замість Києва виросте перед підляшчуками... Варшава. Брр!!! Зникне українська мова, пісня, традиція, культура — зникнуть українці. На їх місце прийдуть православні поляки. Саме нині Православна Церква стоїть перед можливістю не допустити до цього та врятувати як себе, так і людей. Чим загрожує розрив Церкви з національним елементом, засвідчує історія Холмщини на початку ХХ сторіччя, де нині нема як українського народу, так і православ’я. І може бути так, що на якійсь лекції студенти будуть довідуватися про два регіони Польщі з некатолицькою хоч польською мовністю: Цешинський Шлеськ з протестантами та... Північне Підляшшя.

Питання нині одно: коли це станеться, і ще одню: як довго православні “поляки” будуть православними. Адже статус православного “поляка” не цілком відповідає нинішньому способу участі в житті польського народу. А тому й не знати, чи перехід на польськість буде означати кінець асиміляційного процесу й чи асиміляція не охопить також самого православного віросповідання. Можна напевно говорити про те, що етап православного “поляка” буде лише перехідним етапом на дорозі до переходу на статус поляка-католика, оскільки лише поляк-католик є в Польщі повноправним, нормальним і поляком, і католиком.

Якщо православ’я в Польщі не втратило самозахисного інстинкту, а які-небудь думки його ієрархії про самозбереження є поважні, то слід поступово вводити до церковного життя національний елемент, зокрема український (але й білоруський на білоруських теренах!). Очевидно, майбутність покаже, яким шляхом піде Православна Церква на Підляшші та взагалі в Польщі. Чи це буде національна “нейтральність” тотожна з польськістю та самознищенням, чи це буде національний шлях, що врятує віру, народ та землю.

Олександр Билъ

Історична правда на замовлення

Навесні 2000 р. появилася друком книжечка „Wyniki międzynarodowych seminariów na temat stosunków polsko-ukraińskich w czasie II wojny światowej. Wymowa pięciu pierwszych tomów „Polska-Ukraina: trudne pytania” o rzezi na Kresach i jej przyczynie, Wydanie IV, Warszawa, styczeń 2000. Книжечку видав Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej, a автором є голова цієї організації — Анджей Жупанський.

Матеріал цієї, призначений „do użytku wewnętrznego” членів СЗЖАК, пояснює генезу польсько-українських семінарів „Polska-Ukraina: trudne pytania”, їх дотеперішній перебіг, але перш за все має на меті відповісти на одне, основне питання: чи є шанс на доведення до визнання українцями своєї вини за „rzeź na Wołyniu”. З огляду на вагомість теми, як також, що СЗЖАК разом з ОУП від кількох років разом організують згаданий семінар, варто приблизити погляди польського партнера на польсько-українське минуле.

Семінар “Trudne pytania” був задуманий як такий, що вперше комплексно, ретельно і об’єктивно упорядкує наше знання про польсько-українські відносини на просторі останнього століття. В українському середовищі відчувалося сильну потребу оприлюднення правди про трагічну долю українців Закарпаття, подібно як серед поляків про трагічний фінал існування „kresów wschodnich”. Все це мало один шляхотний задум — довести до українсько-польського поєднання шляхом правди, без огляду на море пролитої крові, тисячі невинних жертв, утрачені внаслідок депортації землі, які для українців і поляків були їх малими батьківщинами. Враховуючи всі за і проти, з українського боку роль співорганізатора семінара прийняло на себе ОУП, натомість з польської — згаданий вже СЗЖАК.

Ніхто з української, як і з польської сторони, не сумнівався, що сучасні обрахунки з польсько-

українським минулим, зокрема періоду II світової війни і перших післявоєнних років невідбуватимуться без ніяких проблем. Між іншими з того огляду вже на початку передбачено, що кожен семінар буде кінчатися т.зв. “протоколом узгоджень”.

З часом, однак, почали появлятися сумніви щодо поведінки польського партнера, зокрема СЗЖАК. Виявилось, що його лідери у статтях чи інтерв’ю публікованих у польській пресі, зокрема у т.зв. “кресовій”, висловлювали погляди на польсько-українське минуле цілковито вдмінні від тих, які представляли під час зустрічей з українськими істориками. З польського боку щораз траплялися припадки класичних наклепів на українських істориків, чи просто свідомих, примітивних доносів, напр. проти д-ра Романа Дрозда з Кошаліна, якого зажадали звільнити з академічної праці під закидом антипольської агітації у публікованих ним історичних працях. Однак попри ці “zgztytu” праці семінара продовжувалися. Українська сторона вважала, що поведінка польського партнера не має більшого значення, коли думається про так важливу справу, як польсько-українське поєднання.

Анджей Жупанський, не скриває, що у випадку середовища СЗЖАК, яке очолює ідея скликання семінара „Polska-Ukraina: trudne pytania” була реакцією на брак зацікавлення з боку офіційних державних чинників справою 100.000 поляків (за даними А. Ж.), помордованих УПА пів століття тому на східних кресах.

Po kilku latach niepodległości — пише Жупанський — było już jasne, że tak jak przeciw nagłaśnianiu zbrodni nacjonalistów ukraińskich były władze komunistyczne, tak samo nie były nimi zainteresowane niezależne rządy polskie. Można tu przytoczyć wypowiedzi polityków Unii Wolności (gdą jeszcze ta formacja nie nosiła tej nazwy), albo prezydentów lub premierów przed

spotkaniami z partnerami ukraińskimi. Jednak nigdy w sferach elit politycznych żadne zamiary zajęcia się tą sprawą nie pojawiły się.

Było oczywiście, że pomysł ten znajdzie poparcie, jeżeli będą to prace, które zaakceptują Ukraińcy. Koniecznym było więc znalezienie partnera ukraińskiego, najlepiej jakiejś organizacji społecznej. Bez takiego partnera, nawet gdyby czynić daleko idące wysiłki mające wykazać obiektywizm Związku i brak jakiejkolwiek stronniczości, pomysł spotkał by się z podejrzliwością z różnych stron. Po kilku niezbyt zdecydowanych próbach w Kijowie, skończyło się na podpisaniu porozumienia ze Związkiem Ukraińców w Polsce. Kijów stwarzał barierę językową i problemy finansowe związane z odległością. ZUWP takich trudności nie wnosił. Okazało się, że także był on zwolennikiem wyjaśnienia przebiegu tego konfliktu. (...)

Jak wiadomo istotą problemu polsko-ukraińskiego jest negocjowanie lub minimalizowanie przez Ukraińców rzezi, której dokonano na Wołyniu i w województwach południowo-wschodnich II RP. Polskie Środowiska kresowe nie mogą dopuścić, aby rzeź ta poszła w niepamięć. I jak powiedziano, ta rzeź i jej negocjowanie, była powodem działań Związku w kierunku zorganizowania prac historyków. (...)

Takie podejście historyków ukraińskich jest zupełnie zrozumiałe. Któż lubi się przyznawać do popełnienia przez swoich ziomków czynów niegodnych, a tym bardziej zbrodniczych. Szczególnie, kiedy atakowana przez nas Ukraińska Powstańcza Armia jest jedyną organizacją, która w czasie wojny walczyła z bronią w rękę o Wolną Ukrainę. „Trzeba więc o jej honor walczyć, nie dopuścić do jej zniesławienia” - na pewno myślą patrioci ukraińscy. Jesteśmy i z całą pewnością będziemy świadkami stałych prób wywijania się ich z opresji. W każdym wypadku, gdy mowa jest o rzezi, wszyscy partnerzy ukraińscy mówią o polsko-ukraińskiej lub ukraińsko-polskiej rzezi. Zawsze poddają w wątpliwość, kto zaczął rzeź, także zawsze kwestionują wiarygodność twierdzeń polskich o stratach ludności polskiej.

Ta taktyka przynosi jak na razie zupełnie dobre rezultaty. Kto tylko zechce, czytając te tomy, może nabrać przekonania o „równorzędności” win polskich i ukraińskich.

Wprawdzie szereg referatów polskich jasno i zdecydowanie, z poparciem dowodowym przedstawia fak-

tyczny obraz wydarzeń, ale obrona Ukraińców jest mocna i daleko jest do osiągnięcia postawionego sobie celu przez nasz Związek: nie ma jeszcze pewności że protokół końcowy będzie głosił o nie spowodowanym zabójstwie przez UPA i chłopów ukraińskich kilkudziesięciu tysięcy niewinnych Polaków.

Aby osiągnąć ten cel musi objawiać się dużo większe zdecydowanie historyków polskich, nie tyle w referatach, ile w dyskusjach i w „polemikach”, które wprowadziliśmy od VI Seminarium i nie pozwolimy z nich rezygnować w następnych. Chodzi o zdecydowane wykazywanie partnerom ukraińskim, szczególnie takim jak prof. Serhijczuk, czy doc. Buchało lub magister Chanas, ich łamanie zasad „dobrej profesjonalnej roboty”. (...)

Pod naciskiem polskiej strony, strona ukraińska zgodziła się, aby na VI-tym Seminarium do programu został wprowadzony punkt pod nazwą „dyskusje i polemiki”. W czasie tym punktem przewidzianym, obradujący historycy będą mogli zadawać sobie nawzajem pytania, dotyczące ich referatów lub głosów w dyskusji zanotowanych w wydawnictwach. Przeworsowanie tej nowości w porządku obrad nie napotkało na trudności. Nie wiadomo dlaczego nie było ze strony ukraińskiej kontrahentów oporu w tej sprawie, a przecież można się była go spodziewać.

W czasie VI-tego Seminarium historycy polscy mieli możliwość wykorzystania tego punktu w programie, dla zaatakowania wszystkich faktów złamania przez ukraińskich partnerów tych zasad „dobrej roboty” (...)

Ilość dowodów nie budzących zastrzeżeń, przedstawionych przez polskich historyków w czasie pięciu odbytych seminariów, w wystarczający sposób dokumentuje rzeź dokonaną przez OUN-UPA na kresach południowo-wschodnich. Jednak nie wystarcza, aby przełamać opór strony ukraińskiej przed pogodzeniem się z ujawnioną prawdą.

Ogół historyków [ukraińskich – dla.] biorących udział w tych spotkaniach polsko-ukraińskich, nie licząc jednostek, nie chce dopuścić do sytuacji, że będą musieli przyznać oficjalnie, że ich ziomkowie z pod znaku OUN-UPA dopuścili się niczym nie spowodowanej rzezi na Wołyniu i na południe od niego. Nie chcą tego i nie można im się dziwić. Skąd mogą wiedzieć, co z tym przyznaniem się zrobią Polacy. Nie muszą być przecież pewni, że my będziemy lojalni w stosunku do ogółu Ukraińców i nie będziemy przerzucać

zbrodnię dokonaną przez mały odłam, na cały naród [ukraiński — ред].

Ponieważ polscy historycy działają spokojnie i unikają oskarżeń „wprost”, dają to ich ukraińskim kolegom poczucie komfortu i braku zagrożenia.

Як кажуть поляки — ніс додаć ніс цяć! Накінець А. Жупанський формулює для польських учасників семінаря щось у роді інструкції дій, яка має довести до заздалегідь запланованого кінцевого комюніке у справі українських злочинів на Волині. Вважає також доцільним уже тепер думати про те, як оприлюднити кінцеві результати праць семінаря.

“Золоті думки” А. Жупанського породжують ряд питань. Перше — це kwestія лояльності польської сторони (СЗЖАК) супроти українського партнера — тобто ОУП та істориків з України, що брали і братимуть участь у чергових семінарях. Пан Жупанський мусить рішити, чи правдою є те, що говорить офіційно про ротребу польсько-українського поєднання під час семінарів і пресконференцій, чи те, про що пише потайком „do uytku wewnkrznego” у своїй брошурі? Чи план дій Пана Жупанського був від самого початку відомий польським історикам, зокрема директору Військового історичного інституту проф. Анджейові Айненкельові? Що в такій ситуації має намір вчинити співорганізатор семінаря — ОУП? І головне питання — що в мові Пана Жупанського означатиме речення: „przerzucac zbrodnię dokonaną przez mały odłam, na cały naród” [ukraiński — ред.]? Чи польська сторона хоче офіційно звинуватити український народ і українську державу про злочин на польському мирному населенні Волині?

Публікація пана Жупанського може бути поганим сигналом, що виступаючи з ідеєю скликання семінаря „Polska-Ukraina: trudne pytania”, польська сторона не мала найменшого наміру довести до щирого,

автентичного поєднання. Якщо брати серйозно все, про що написано у брошурі, то польські історики сіли за одним столом з українцями лише тому, щоб примусити їх „do przyznania się do winy zbrodni ludobójstwa na narodzie polskim i publicznego poproszenia Polaków o przebaczenie”.

У свідомості та уяві частини поляків, у тому числі і Пана Жупанського, українці є дальше партнером слабкішим, на якому можна рекомпенсувати собі національні фрустрації, на відміну від німців, чи жидів, супроти котрих відкрито цього чинити не вільно або не годиться. Годі їм зрозуміти, що правда про причину польсько-українського конфлікту на Волині є відома віддавна і є лише одна — був це трагічний фінал паросотлітньої історії завоювань і окупації корінних українських земель, систематичного нищення української національної субстанції і стільки ж саме триваючої, криваво придушеної поляками боротьби українського народу за свою самостійність, втрачену за причиною Речіпосполитої.

І ще одне — польська сторона використала семінар для признання державою грошей на фінансування державою праць над реєстром помордованих поляків. У 1999 р. виділено на ту ціль понад 120 тис. (тобто 30 тис. амер. дол.), в тому році буде це більше — 80 тис. дол. Оскільки мені відомо, ОУП не отримало ні золотівки на опрацювання подібної документації для кільканадцяти тисяч українців помордованих АК, Військом Польським і УБ на Закарзонні, а також АК на Волині, Львівщині, Станіславщині і Тернопільщині. Який буде ефект такої ситуації, не важко додуматися.

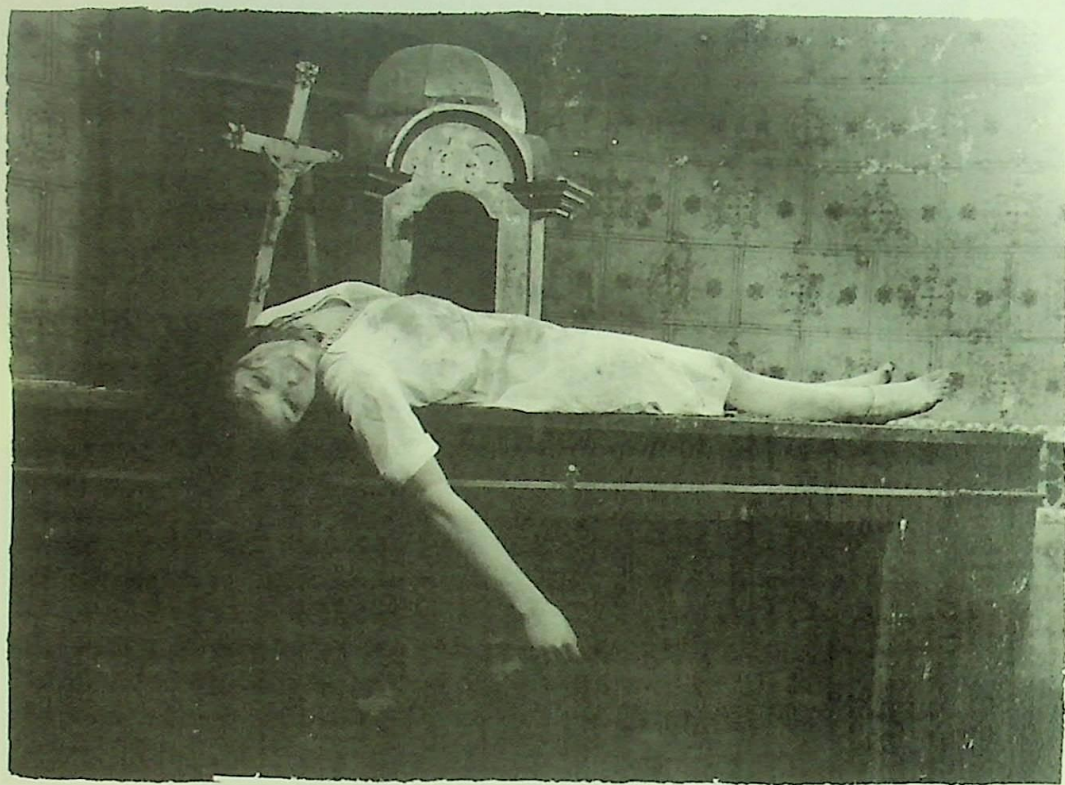

Про-пам'ятне – Адам Яремко

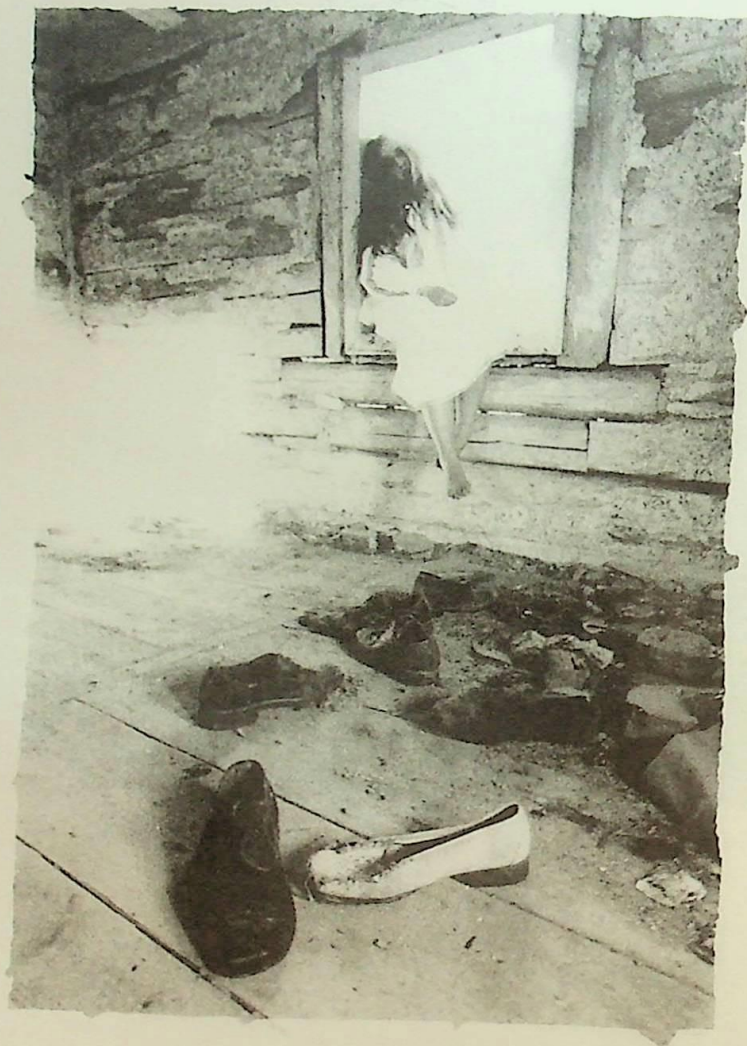

Фотографії даного циклу походять з альбому Адама Яремка "Про-явне", що друком появилася в цьому році в Перемишлі. Охочих придбати його просимо звертатися на адресу "Вісника".

Тадей Карабович

Атлантида* (фрагменти)

I

1.

коли ми їхали через
той край Атлантиду пішки або
автобусом
хто думав що вона зустрічається
я сам з тої макітри що терла непам'ять
я з того фільму де грають трагічні ролі
форма тут не має значення
бо батіг призьби ятрить більше смерті

2.

оновить нас в дорозі дощів засохла сіль
забудеться поволі косогір зайвих днів

3.

майбутня колиска
моїх синів
загубиться між подіями
форм
і назв
(...)
ікона з Корчмина
Чудотворна
обцілована в долоньки
Спасителя
і ніжки
і в руки Богородиці
чомусь нагадався рідний дім біля нього
стара груша що зацвітала в травні
маленькі грушки були з цього зацвітання особливого смаку
щороку
десь лише в пам'яті цей смак дичок
космічної вже Холмщини
(...)

* Друкується за виданням: Т. Карабович, Атлантида, Видавниче агентство "Тирса", Варшава 1993.

IV

1. (Думка)

Атлантида в аспекті Божої Матері
Холмської під Берестечком
як сприймається сьогодні
без сурм княжих Огієнка
ані митри золотої дукача
в тлі бувшого феретрону
без Параски з Биндюги
яку не пізнала піввіку пізніше
ані тих молитов
яким мовчати про космітів

2. (Профіль Богородиці)

заклич нехай почує
цей крик
самота
у чотирьох стінах
проминання
десь бовваніє в тумані
профіль
останнього хреста
це профіль моєї нації
битої тоді в живіт
це профіль Богородиці
гнаній
за Буг

3.

наглої хуртовини терези
кулі що пробили ікону Спасителя
навиліт
засмічена підлога
терпеливість саду
покинений глечик на тині
рівнинної Холмщини утроба
як вавилонська вежа
в омані прохань

4. (Віє самотністю)

віє самотністю від
церкви в Голі
що присіла біля мовчання
як чайка
її іконостас заростає
криком
минулого

5.

по нас краєвиди
в свічаді днів
коли беру тебе за руку
відчуваю теплоту
твого єства
коли цілую тебе
горить жадобою тіло
все що гнітило нас
віддаюється
наближається чистота любови
пора жевріння

V

1. (Прокимен)

коли денаціоналізується національна
меншість
відрікається себе неначе Петро
Учителя
і сльози зворушення викрушуються
як кров на тілі злежалої плащаниці
та з пробитого боку нацменшости
перестає текти струмок солярности
а пробиті стопи
слідкома міняють на один цвях
голосільниці
а пробиті долоні
заростають нафтою
і виглядає нацменшість
як більшість
(...)

2.

і церковні бані міняють
на заломи
і хрести цивілізують
ікони
заокруглюють
царські двері
відкривають
стихарі
вітрять
та промовляють до нацменшости
мовою автобусу

3.

і відречеться одна жінка
вишиваного рушника і зробить з нього
дві подушки
і відрікається друга пигулі
і робить з неї хідник
і відречеться інша хвартуха
і пошіє з нього мішок
та й єдиний шедевр з села ікс
один колекціонер вивозить за океан
через Люблін
(...)
так падають дерева
неначе
неіснуючі легенди
так відходять пости
в мовчання
той що згадає цю легенду
чи зуміє дожити ранку
той що перекаже її листом
чи зуміє дожити ночі
той що тікає серединою
покути
не затирає слідів
його знаходять
той що відпирається Атлантиди
при багатті розпізнаний тричі
нікуди подітися
деревам

4.

коли загубимося серед
безлічі подій
можливо хтось спіткнеться
об шкамаття роду
можливо що тільки
сизий яструб
над Бубновом
пам'ятатиме віск
різухи

5. (Різдво на Лемківщині)

причастися Різдвом Христовим
у навстіж відчиненій церкві
припади до стіп Господа
окраденого зі щедрівок
і Йордану

притулися до обличчя
Божої Матері
що
вернулась з переселення

2.
а як описати цю мандрівку
людей
до ойкумени
те зникання з карти Атлантиди
завзяття
той кукіль ненависти
ту куделю кумиратой
куток у вагоні з жінкою і коровою
в поливі ходуль
ті соняхи та мальви
під грудьми деркачів
той хоботок таргана
над Голгофою

3.
місцеве населення як косяк
його переселення
поява пустки
костеніють місцеві поселення
ніхто не зуміє захиститися
шантаж над писанкою
прохань
над молитвами
панахида
жертва

4.
закривавлене сонце як меч Єгошуї
запалить Атлантиди біль
висушити не зумієш Йордану
перед здобуттям Єрихону
закривавлений місяць жеребок Манасія через кетяги дерев Гедеону
заглядає в твої очі Атлантидо
піском кидає в груди

5. (Молитва о четвертій сторожі ночі)
Господи кличу
Тебе
прийди та омий мене
світлом
і наготу тіла

захисти
для кохання
визволи
від тяжіння до їжі
та пиття
зізволь Тебе їсти
і пити

VIII

1. (Космічна самотність)

занепад присутності
Атлантиди
в хрестах
в месниках
в конкретності
той занепад чуйності
опозиції
ніхто не захищається
навіть
портал
з-під споду
переглянутий

Тадей Карбович.

навіть струна
колодязя

2.

всіх що не зуміють захиститися
хай береже причастя
всіх що караванами в дорозі
хай береже причастя
(...)

(далі як молитва)

3. (...)

храни мене заступнице
Холмська
металевою хоробрістю
здоров'я
світлоритмом узорів
мірою насичення
завзятости

Богдан Гук

Там, де все забудеться Репортаж для лінивого читача

По п'яти роках (передмова)

Писати навіть короткий вступ до такого довгого репортажу, як "Там, де все забудеться" — ризиковано, але ж треба щось пояснити. Цей репортаж друкувався понад 5 років тому в "Нашому слові", якого редактором був М. Чех. Друкувався, з огляду на розміри — аж у 5 числах. Через це, думаю, мало хто здатний був охопити його як цілість

Цей репортаж вважаю доволі важливим, становить-бо важливий етап у формуванні поглядів на виселення, пам'ять, Лемківщину та Західні землі. *"Лемківська історія вертається до них (мешканців Пшемкова коло Лігниць — Б.Г.) увесь час, наче з великої п'ятки, щось у ній недоспіване. І не знати, чи коли-небудь буде доспіване щось инше, крім кінця тієї історії (...)"*. Не вірю в можливість зберегти себе лемкам на чужині, на Великій Рівнині. Думаю, що тепер у Пшемкові нема в живих не одного з тих, що так прекрасно згадували про стару Лемковину. А що ж розкажуть їх діти та внуки?.. навіть про свій кінець, мабуть, не розкажуть.

бг

* * *

Їду шукати лемків. Десь за годину зайде сонце за Велику Рівнину, що нею пересувається автобус, долаючи дорогу. Він мене везе дивною землею, здається, це земля Гігантів, що будували свої хати з гірських вершків — настільки сильно в країні, яка є Польщею, вчувається інша назва: Німеччина. Скрізь тривають сліди великого будівництва, що мене, який їде шукати лемків, маючи в пам'яті інший пейзаж, високий горами, і тим сильний, але слабкий дерев'яними хатами, неабиякий бере подив: "Як тут лемками бути?" І як їх знайти поміж домів, здатних вмістити в собі й три лемківські хижі, серед клунь, побудованих з каменів, що їх трьох хлопів з місця

не зрушить, будівель поставлених на підмурівках, вищих за кожную коняку з Бортного чи Перунки? На тій німеччиною вкритій плоскій землі все пооране каналами, пливе ними вода, але не така стрімка, як у карпатських потоках, бо раз попри раз підносяться трохи над землю залізниці шлюзи, добре взяті в бетонний залив. Усе — німецької роботи. Передвоєнною бруківкою, укритою потім асфальтом, їде цією землею польщина. Її автобусом — і я, проте ж тісно нам у кожному селі. Закрути надто затиснуті між могутніми будинками червоної цегли, які що кількадесят метрів нападаються своїми кутами на дорогу й її колесисту ношу.

Ще мить і мить — і вирисовується двома високими костельними вежами якесь містечко, що з-поміж них гострою готикою одна потикається в небо, а друга скромніше випинається, бо опасистіша. Значиться мені й автобусові лінії Лігниця-Пшемків кінець мандрівки.

Дві вежі, які тим часом переросли в два костели — це майже все, що можу доглядіти. Уже досить пізня година, лягає на вулиці важка сутінь, як воно й повинно бути у січні пізнього попудня. У кишені маю кілька прізвищ. У Лігниці сказали, що розшукати їх в кількатисячному Пшемкові не буде надто важко. Найлегше мало б мені бути з паном на прізвище Поручник, бо таких, як він, шевців, нібито в містечку тільки трьох. І справді — кілька кроків, і знаходжу його робітню. За шибкою від вулиці шевський напис ще не встиг змінити своєї естетики на капіталістичну. На порозі доводиться трохи поперепахатися з останнім клієнтом. Заходжу. Переді мною мале віконце, мале, але не настільки, щоб заступити погляд досередини, а там — на полицях халяви й обчати, дратва, запах всяким чортovinням насиченої шкіри, дерев'яні правила, а між них — три дядьки. Перший (як потім виявиться) — це сам господар Поручник з добродушно випнутим

черевцем, другий — сухий, як мотуз Русинко, і нарешті Нестеря, поставою він подібніший радше до кремезних холмщаків, ніж свого класично висушеного земляка. Всі три в стані, який сприяє правдомовності, коли той, хто питає, має в очах крихітку правди й справедливості.

Тож правди зразу й забажали від мене, насамперед Русинко. Ще не скінчив я своєю командською лемківською бесідою вітатися й казати, за чим я сюди поткнувся, ще тримав я голову наполовину в віконці, а він уже розпрецікаво запитав:

— А хто ви-сте? А хто? Православний чи греко-католик?

Таким-то веселим чином почув я перше й найважливіше, хоч у різних варіантах ставлене собі самим і мені питання лемків з Пшемкова: “Хто я? Хто ти?”

Через це питання просвічується минуле, воно туди й спрямоване завжди, а також у минуле місце, що для “я” було своїм, як і час. Це питання поставлене своєму минулому. Від нього й можна отримати відповідь.

* * *

Є в лемків своя минушина, але ж немає місця для неї. Лише пам'ять, занесена кожним з них у чужі краї, на Велику Рівнину, куди загнала їх сліпа історія минулих десятиліть. А минушина найбільше любить те місце, де творилася і де в тямки людям забиралася.

— Лемки сут автохтони, — твердо проказує Бокевич, але зразу, може, згадавши щось, додає: — Ми били автохтони тих земель, що зме ся на них родили.

І задумується, сам дослухається до своїх слів. Чую, як він підкреслює оте “сут”. “Сут” — це колись, “перед війном, як ми іщі нормальні жили”. Тоді це були міцні слова. А тепер це слова привезені, ні, не привезені — вигнані на чужу землю. Тут втрачається сила кожного “я є”, воно перетворюється на “ми били”, хоч так тягне сказати все-таки: “сут”. На Великій Рівнині лемківське “сут” позбавлене суті. Тож дивуюся вже не з сили сутності, а з сили спогаду й сили землі, яка творила таке міцне: “лемки сут”. А Бокевич важко думає про себе самого, споглядаючи на білявого малюка, що падає

й стає, але навколо дідових ніг так і в'ється.

Навіть на Лемківщині в час, як жили в себе, не обминуло лемків питання, на яке відповідь належить і нині тільки їм, дуже важливе питання. Як ще була їх Лемковина, воно не звучало так гостро й невідпорно, щось лагодило його силу й тривогу. Здавалося, стільки часу перед лемками...

— Перед війном називали нас русинами. А чи то человек думав? То гнеска так блукат з тима мислями! — спирається на руку старий Василь Стухляк з Береста родом. Він пам'ятає минулий час. — Колиси ходив я до української школи. І фцалі мі ся в голові не крутило од того. Нормальні било, — повторив і почав якомсь пильніше мені придивлятися.

— Я до той пори не розумію. Може ви мені виглумачите? — запитав нарешті, промовчавши трохи.

— Для ня не єст ниякої різниці, — відповідаю.

— Ні, ріжниця мусит бити, бо би так не било, як єст.

— А як єст?

— Но знате, як єст, — самозрозуміло каже Стухляк.

“Но знам, но знам”, — я до себе так само, але подумки, бо відповідати своєю правдою старій людині не хочеться. Краще — нехай залишиться у своєму прекрасному парадоксі: собою, тобто не знати ким. Однак: собою. А сила того себе самого в ньому така, що не смію прикласти до неї жодних слів з теперішнього часу і з місця, де відбувається наша розмова.

Яке ж тихе воно, оте “собою”. Може чужинцеві поздаватися, що лемківська історія творилася в долинах, така вона йому спокійна, позбавлена великих війн і військових походів, хатня. Лемко ж чує: вона творилася на найвищих кичерах.

Зі своєї горянистої землі привезли лемки на Велику Рівнину кілька проклятих питань, війна не дала спокійно ждати мудрої й правдивої відповіді, заспокійливої. Час тоді якомсь аж завирував над Лемковиною. Що колись тривало десятиліттями, з чим народжувалися й вмирали покоління, те почало вириватися з рук і голови.

“Перед війном не називали нас поляками чи иншими, а русинами. У війну вийшло, же зме лемки, а по дорозі вишла дискримінація”. То не була лемкам добра дорога. Ані їхнім питанням, бо ті

питання могли розв'язуватися найкраще у своїй хаті. Своєї хати не стало. У нову влізливо зазирали сусіди. Дорога додала кривди й нових питань: "Як Польщом їхали зме, то на нас "бандери" не кричали, лем ту, на Заході".

Почалася втеча. Від бандерівщини, від українщини, лемки втікали й прихилили голови вниз, забираючи з собою найдорожче: своє. "Який я ся вродив, такий і естем", "найправдивша назва то ест руснак, бо ся фшитки колиси так називали, колиси давно". Не знали, де дітися з собою в ті перші роки на німецькій рівнині, як себе назвати не тільки подумки, але й на вулиці, від чого відпертися, до чого прихилитись, що змовчати, а на що лем губи прикусити.

А всередині незгасно тліла історія рідної землі, увесь заплутаний її переказ, тьмяніли постаті батьків і дідів, що мовили слова про себе і про те, "який ти, сину, маеш бити", а тих слів, хоч минали й минали роки, не завжди могли зрозуміти. Розуміти глибоко, та ж не так, щоб себе шилияким назвати, а знати напевно: руснак — це не інша азва поляка, до останнього йому навіки закрита дорога, а що вже казати про те знання, що коли з руснака й лемко зробився, то все ж його питанням не кінець.

* * *

Така історія й сьогодні має свої відблиски. Переходжу вулиці, оганяюся від собак, проказую від порога "Дай Боже добровечір". А вечір все стає густішим, густішають і розмови. Накладаються одна на одну. Як дим з дядківських люльок, запханих тяжким бакуном, у якому чути запах старини.

"Лемки хотять творити свою етнічну групу, чисту, але відомо, же впливи били Київської Руси велики, релігію ми одталь прияли. Ми сми трохи одділені били, але свій язык утримали, бо то ест одрембни язык, один з найстарших слов'янских. Лемко повинен мати свою республику, хоц в тий хвили то е трудно. Повинни ми мати. Якби сме мешкали на тих теренах, де сме мешкали, то би сме мали своїх представителей в сеймі, але тепер ми по цілім світі, — каже котрийсь з чоловіків, зібраних в новопобудованій хаті, яких лемки вже багато понаставляли по цілому Пшемкові.

— Некотри гадают: лемко польський, то молоди так гадают, некотри, же лемко український, а некотри — тільки лемко, — додає за ним другий.

Ще хтось говорить, беручи немов з чужого голосу:

— Там, у горах, е "Ватра". Наші лемки просят, жеби українців од нас одметати, няй ся не втручают, бо ми, лемки, скорше лад запровадимо. Українці е што иншого, они иначе гварят, а ми иначе. Я собі з того уж нич не робю, бо так ест і так буде. Так будут ше гварити довго. Не мам понятя, жеби то ся якоси розпрацювало, жеби українці осібно, лемки осібно, поляки осібно, як повинно бити. А так, як тепер е, — то найліпше. Всьо добре, але кожному чогоси бракуе. Так може бити далі. Ест пару осіб, котри сут лемки, сут і українці, і лемки, што ся за поляків мают. Але ворогів не ест.

І звернули на упівщину.

— Бив ем в Німеччині в війну на роботах. Гвернув ем в сорок п'ятім році, два літа перепрацював ем, а потім било виселіня. То який я "бандера"? — відпекується той сам, що й про "Ватру" говорив. Не знаю, що він має на думці, у котрий бік ці слова гнуть, але не можу стриматися від смішної думки: "Так, так, а в сотні "Хріна", то, мабуть, підляшуки воювали, а не лемчиська".

Настрій при цій розмові покращав. Уже наступний наводить слова якогось поляка, що УПА не на те була, щоб Україну визволити, а на те, щоб з неї поляків вигнати.

— Но так, але чи треба було полякам заважати УПА ту Україну визволяти? — кажу, що викликає в старого голосний сміх. І нічого більше.

Важко, на перший погляд, знайти щось більше. Лемківська історія вертається до них весь час наче з великої пітьми, щось в ній все недоспіване. І не знати, чи коли-небудь буде доспіване щось інше, крім кінця тієї історії, що може бути неподібного навіть до кінця німецької минувшини на Великій Рівнині. Від німців-бо залишилися гігантські будівлі, вони триватимуть, вони сильніші й за лемків, що тепер ходять між ними, наче карлики. Недоспівана на чужині історія гірського племені уподібнитися, може, радше до польської. І ця тут колісь була, не залишаючи майже нічого, крім шестисот років відстані. Для спогаду.

Мучаться лемки зі своєю історією. Може так і має бути? Часом здається, що тяжіє над ними

комплекс Флоринки: "По першій війні світовій сказали, же має право долучитися до того, до кого сами захочемо. Скликали віче у Флоринці. Одни хтіли ся прилучити до Словаччини, други — до України, трети — до Польщі хтіли. А потому те віче розогнали"...

Віхали лемки з гір — до всього стало дальше. Частіше, дуже часто чується між ними слово "там". Велика віддаль у ньому. Долають її, але тільки тугою, спогадом припадають до землі, але коли хочуть в неї про щось запитати, то відстань ще збільшується. Тож тепер лемкам у Пшемкові тільки багато чого чується. "Чув ем, што робят деси лемківський буквар, деси вчат нашого язика". Колись і про Польщу лише чули, трохи чули про Словаччину й Україну, а про Велику Рівнину ні один і не знав, і не здогадувався, бо де було гірнякові про таку паскуду-рівнину думати?..

Тепер на ній живуть і далі хочуть бути собою. А важко ж тут воно — бути собою. Ніби найлегше було б піднести до найвищого рівня лемківство за згаданою вже простою засадою: "кошеля ближча тілу, ніж кожух". Але і до того лемкам якоесь далеко. Може тому, що лемківство, "то, же лемко повинен мати свою республіку", вимагає творити щось справді дуже нове й инше від того, як було колись, а лемки в Пшемкові всі занурені в свою історію, у своє русинство, до якого частіше вертаються і за більший мають аргумент у розмові про історію, ніж слово "лемко". Часом узагалі остерегаються якоїнебудь назви, знаючи, скільки назв уже змінило своє значення, що ці назви і їх за кожним разом мали змінювати. Найкраще було б усі назви забути, зійти до того найнижчого і найглибшого "хочу бити собою, таким, яким ем ест".

* * *

Прискіпливе око й вухо пришельця таки вловлює знайомі мотиви, вирізняє потайні прояви симпатії а чи й нехоті, слухає "перезяничнь", що далеко не завжди є тільки незначною помилкою на слові. Шукаю між ними, серед недосліваного, недокінчених жестів і усмішок, межі спогадами про уці й гуні, сумнівами щодо мене, зайшлого, шукаю тут, у Пшемкові, найініймії триста кілометрів від крайнього краю України — шукаю України.

Старий Штефан Дзвінка на ріст невеликий, не раз мав через це біду, зате ж оповідач з нього — "велький". Зайшли ми до його хати удвох, зі ще одним лемком. Сталася вже ніч. Тільки Дзвінчине лице ясніє.

— А скажете, хто ви: українець чи лемко? — питаюся трохи парадоксально, але відразу, пам'ятаючи собі питання Русинка.

— Повім, повім, але на прикладі, — Дзвінка погоджується з усмішкою на лиці. — У Німеччині в часі війни посходилися раз молоди хлопці. Но і еден полячок до ня гадат: "Siuchaj, Stefan, a ty nie umiesz po rusku rozmawiaj". Я зачав ся сперечати, бо ми зме дома називали себе руснаками, не гадали, же лемки. А зрештою, я пішов у світ від корів, нич ем не розумів. Но, але знав ем, же сме руснаки.

Раптом перервав, пильно подивися на мене.

— А чи ви вогулі розумієте, што я повів?

— А шо, ви ня не розуміли, як я до вас гадав? — відповідаю питанням на питання. — Я вас розумію...

— Но то я вас теж розумію...

— Бо я маю штири літа української школи, то можу гадати й по-українски.

— Гварте собі по-лемківски, — кажу, воліючи слухати його цікаву історію "в оригіналі".

— Добрі, — вернувся Дзвінка до свого. — "No jak nie umiem?" — ся го звідам. Але стоїт коло нас од Кийова хлопчиско. Він ся обернув і повідат: "Ти, Стефано, не сперечайся, бо ти добре говорив українським язиком, а по-руськи не вмієш". Тоди я ся застановив. Їх двох, один поляк, другий українець, і оба на ня. І жем ся вицофав. Але почав ем радіа слухати, там гадают: "русіше, русіше, Москва, українше, українше, Лемберг". Тоди я собі подумав: "Ага, то світ так то називат, а не як я, як ми". І дійшов я до того, же я ани руский, ани не поляк, але не вільно било потому повісти, жес українець, бо би повіли, жес бандеровец.

— Но добрі, але давайте без прикладу: хто ви сте? — хочю притиснути до стінки старого флоринчанина, хоч уже все знаю.

— Іщи не час на такий патріотизм. Я ліпше буду такий, як ест, не мусит нихто знати, який я, — мудро й обережно, так як віками на Лемківщині, відповідає Дзвінка.

— А як в тій школі било? — звернув я на інше.

— У першій класі лем по-українськи вчили...

Тут важко було мені стриматися.

— І што? Розуміли сте? — питаюся.

— Но та як? Та як би ні? — наперед глянув на мене, як на дурня, а потім дзвінко засміявся. А як смішне в нього перейшло, то докінчив: — Але потім українських учителів забрали, насувалися польски на наші села.

Дзвінка мав добре — його вчили, а він учився. Так само й один з Бокевичів (багато людей цього прізвища в Пшемкові), що має рідке серед лемків сильне ім'я — Євген. Він у війну закінчив українську вчительську семінарію в Криничі. А тому — далеке наблизилося: "Хоц у книжках писали про Чорне море, Дніпро, козаків, все то било барс своє, наше, бо члавек знав. Я то в серці до гнеска ношу, я то кохам".

Таких, як ті два, учених, мало. Не кожен міг учитися, а коли й пощастило мати вдома корів у міру та ще й молодшого брата до них пасти, то й тоді ще не все було ясне. Бо на стару Лемківщину-Лемковину, на той корінь їхній "насувалися польски учителі", книжки читалися в двох читальнях, а "хто ходив не до Просвіти, а до Качковского, то зробився нич". Може не "нич", не так гостро, як то сказано мені, може той хтось хотів стати якраз кимсь на землі, що їй завжди кудись було задалеко. І добре воно —- можу знайти лемківську Україну, а не київську чи галицьку, окрему найгарнішою окремішністю, яка лише може бути. Нема твердішого українця, від лемківського "сепаратиста", що проголошує: "хцу бити таким, яким ем ест".

А дехто шукає України. І знаходить. Як Кузьма Кузьмяк з Кремпи, недалеко, зо сім кілометрів від Пшемкова. Він розповідає свою історію, а я раз у раз переплутую Кремпу з Крапнюю.

— Родиче імена Кузьма й Ксеня, типове українське, а тата Фірій, і Йоанна, а мої тато й мама то Максим і Марія. То тут українськи імена. На тім ся операм, же я українець ест. І мої діти не маю польських імен. Маю фотографії. На них є мої родичи й дідове, мали кошелі вишивани й фартухи, шитко вишиване. А потому впровадили краковский стрій, і є такі, што кажут, же то наш, лемківський, а то є польський стрій. Наш стрій правдивий е

вишиваний. А ті фотографії мают понад сто літ, — каже.

Кузьмяк за вірою греко-католик, у церкві дякує. Дітей послав по українських школах: одна дочка вчиться в Лігничі, а друга, старша, на кулівській українстиці.

— Колиси ми били записани як руснаки, — він і далі каже, — але в теперішній добі то я ся чую україньцом, і ціла родина.

Розповідаючи, вертається думками до минулих років, згадує різні справи, православних лемків.

— У православних тільки їх дяк каже, же він лемко, але такий, што "хоче бити під плащем України". Решта ся не признават. Штоправда, тяжко їм ту лату пришивати, бо комуністи атакували цілий час Україну. Між греко-католиками теж є такі, што є лемки. Так то у нас в Пшемкові ест, же хто кус знат історію, то знат, же він ест українець, а котрий ні, — то лемко і конец. Як колиси бив виступ "Лемковини", та один став і крикнув: "Но і де мате тоту Україну?!" А як бив ансамбль "Покутянка", і один зі сцени крикнув "Слава Україні", то тільки я одповів, же "Героям слава!", решта ні, не знати, чи не знала, чи не хтіла знати. Кажут про мене: "українець, он не знат, ким ест". А то они не знают, ким сут, бо як той Дублянський кажу: "Я хочу бити під плащем України, бо інацей не переживу". Я собі здаю справу, же Україна без Лемківщини може жити і ничего їй ся злого не стане, а Лемківщина без України попертя не буде мала жадного і не буде довго жити. Я є такого зданя, бо хцу жеби наші покоління якнайдовше били".

Нелегко дається лемкам в Пшемкові шукати й знайти Україну в собі, себе в Україні. "Лемки не барс ту кажут, же они сут українці, бо ся не призвичаїли, треба їх помали призвичаювати", — сказав мені один з них, роблячи наголос на "помали".

Інший призвичаївся до неї може не так то й швидко, але сьгодні, маючи вже за сімдесят, каже:

— Я є лемко, але за українця ся не гнівам. Чом бим ся мав гнівати? Аби ми ніхто не казав, же я поляк, бо я не ест поляком. До когоси мушу належати, бо така наша ситуація.

Це голос мудрої старости, яка надивилася до несхочу як люди заідаються за одно чи друге.

Зрештою, видно, що той лемко мав важнішу справу: "аби ми ніхто не казав, же я поляк". Про тих, хто до українства не привик, а може і не так їм пече, як хтось хоче на поляка перелицюватися, він просто сказав:

— Наші лемки не хотят бити українцями, але чоґо — я не знам. Они так уж привикли.

Легше лемкам отак привикати, ніж відвикати, важче Україну їм знайти, ніж загубити. Уже подбала за це історія, неабияк викручуючись, усе ставлячи сторч головою.

— Лемки не барс любят українців, — починає традиційною лемківською мірою "не барс", де вчувається врівноваженість і спокій, Євген Бокевич. — Українці дали приклад своей ворожости до лемків. Січовики то ше нич. То било тоди як німці перешли Сян і пішли на схід. Наступили на Україну і одтамаль вшитких хлопів українских виселени на Лемківщину. То били стари хлопи, ми їх називали "хазяї", на Лемківщині треба їм било дати їдло і спяня. А то бив страшний нарід, допроваджений до дичизни, дич нормальна, пошанувати церкви не вмліи.

А на Лемківщині люди працювити, старанни, они не могли того зрозуміти, же так можна жити, так легко: наробити самоґону і все. І українец таким їм ся дав видіти.

Недалеко треба відійти від його дому, щоб почути інші причини, за шкалою менші, просто індивідуальні, але достатні для "ні". Дім Любомира Бокевича. Гостинний. У цій "хижі" чулося тепло й доброта. І споґад. Як уже про все инше закінчилася розмова, завів я про Україну. Господар пішов і приніс старий пожовклий папірець, зложений учетверо. Розкладаю й читаю посвідку якоґось старости, чи не новосанчівського, що український поліцай вбив у війну його батька.

— І як я маю бити українцям? — питається.

Розумію його, хоч і не могу погодитися з такою логікою: як так, то так, бо не так-то воно й просто. І заперечувати знову не збираюся. Не на те я приїхав, щоб їх учити, а щоб самому вчитися. Учатися лемківської України, навіть такої, як записана на траґічній посвідці. І цей папірець — про їхню Україну.

Чи з цього пня виросте дерево пам'яті?

— П'яний бив поліцаї, — якось м'якше додає господар.

“Свій свого, а чи то раз? Добре хоч те, що то ніби й чужий зробив, але хто знає, чи той стріл не пече йому не тільки через батькову смерть? Це ж був стріл і в його Україну. Вона й далі з ним, але чується в ній свист від кулі”, — подумав я.

Трохи тиші після цих коротких слів. Нарешті перериває її син Любомира Бокевича, молодий, енергійний, і страх який фаніний. І в нього є своя причина сказати “ні”. Колись створив ансамбль “Окмел”, значить “Лемко”, хоч не знати, чому такий перевернений, як на мене. А як був фестиваль у Сопоті, не захотіли конферансьє людям сказати, що буде виконуватися “лемківська співанка з Лемковини”. Щось інше сказали. То і є причина.

Згадали ми про ждинську “Ватру”. Молодий крикоче, я — теж. Тоді він уважніше прислухається, бо кажу, що “Ватра” зукраїнізована, замало в ній лемківського, зате добре, що організують лемки-українці. Він погоджується, навіть на українських лемків є згода, аби лиш пісню і словом “Ватра” була лемківська. “Як мало треба, як довго ще будуть тягнутися ті дикі непорозуміння? — питаю в себе. — Та ж лемківська історія довша за них”. Ех ти, забитий лемку, — переходжу на інше, лемківська бесіда напосідається на мене щораз більше, — барс мі ся приємні з тобом гварит. Сам не знам чому”.

З другого боку, мабуть, насувалася така сама думка й відчуття.

— Якбим бив такий завзятий лемко, то бим тя, як єс пришов, не запросив, не захтів бим ти помочи, — підкреслив молодий Бокевич, згадуючи мій прихід до його кіоску.

— Але чом ні? Чом не помочи? Я лемко, але якби дочка захтіла до ліцею в Лігниці, то бим віддав.

— Та там наше, — чи то відповідаю, чи підказую.

— Та наше.

Не один раз у Пшемкові вимовили ми те слово — “наше”. Говорив я з багатьма, різні були погляди, мови, пристрасті, але “наше” ні в одному випадку нас не покинуло. Пасувало до всього. Зразу згадалося Підляшшя, де теж все є “наше”, хоч не знати — українське, білоруське, підляське? Чорт батька зна що можна зрозуміти під цим словом,

воно не піддається сучасному мисленню виразними категоріями, але відчуття єдності, яке створює, сильніше від найпалкіших заяв про приналежність до такого чи такого.

Чи час буде сприяти “наськості”? Важко забігти вперед, але на час можна мати надію. Мав рацію старий розважливий лемко, кажучи: “Час допіро покаже все. Тяжко комусь намітувати наперед, же ти такий а такий. Хто ся сподівав, же Гітлер війну програт? Нихто! А програв? Програв! А хто ся сподівав, же Звйонзек Радзецький ся розпаде? А уж ніхто би ся не сподівав, же Україна повстане”.

І не витримав:

— А повстала! — вигукнув і засміявся.

* * *

Не для нього одного, але для багатьох лемків у Пшемкові це був перелом, — та самостійна Україна. Щось важливе сталося — це відчули всі. Адже за неї сперечалися ті, хто був за нею з тими, хто був проти. За неї. Вона таки єднала. Бо яка була Україна в тому питанні до Кузьмяка: “Но і де мате тоту Україну?!” Ніби ніякої не було, ніби був гнів на неї, але чи не такий, що ішов від глибокого чекання? Задовго не приходила, а в лемківській дорозі до України багато було крутих стежок, забувалася Україна, бунтувала сама проти себе...

Тоді Кузьмяк не знайшов що відповісти, але рік-два роки тому відповідь вже була, коли на весіллі запитали: “Што ти то дало, же Україна є самостійна?” — “То ми дало, же колиси било написане “преч з рускими, українцями”, а як є Україна, то наших цвинтарів не нищать, і не пишут. І то жесте зискали, же єст Україна. Тоди ся цюфнули з дискусії”.

Він аж замріявся.

— Якби ся лемки вертали на своє, я бим пішов на Україну жити.

Тоді наш співрозмовник перериває, кажучи:

— На Україну якби сте пішли, то все били би сте не українцям, а поляком.

— Могли би мені казати “поляк”, то би мене менше боліло, ніж як ту ми кажут “українець”, — йому Кузьмяк у відповідь.

Україна — у Пшемкові пролема. Кому приємна, кому ні, кому дає в голову мислити, бо “я є лемко,

я ще бив малий лемком, то України не било. То я такий і естем, як ем бив”.

Дехто думає про наступну виміну народу. Ким тоді записатися?

— Як ся лемком запишеш, тос ниhto, тос поляк, а як ес поляк, то ту сидь, де сидиш. І не гвернешся нигда, — понеслося до мене з-над двох кухлів, укритих білою шапкою піни. Два лемки так запально говорили про політику, що ні на що не звертали уваги.

— Добре, же Україна повстала, то уж кусьцьок люди сут сміліши, а якби Україна не повстала, то абсолютні би ниhto не повів, же українець, бо як? Повідж, жес українець, то “цод цо ти?” — зацокали накінець.

А мені цокають у голові власні кроки — від великих німецьких плит, якими встелені тротуари обабіч вулиці, відлунують у темряві важкі тверді підшви “бундесверок”. Довго-довго треба б цими каменями ходити, щоб слід залишити, кроки одного покоління супроти них безсилі.”

Чи не легше стало з Україною й тому лемкові, що казав мені: “лемко повинен мати свою републику”, легше може тому, що як ми вийшли, годину порозмовлявши, на вулицю, він нагадав собі й розсердився, що поляки викривляють історію, не кажуть правди, бо “няй пишут, кого і за што? За што козаків на паль саджали?” “Гірко-гірко слухати лемківської історії, але легше стає і запам’яється якась зірка, коли раптом і тут, у Пшемкові, комусь болить козацький біль”, — думалося мені, чи не завперто, бо переді мною вирисовувався инший біль.

* * *

У напівтемному місці, що, якби не час і місце, могло б називатися храмом оглашених. Стіни з голої, взятої в сіруваті прямокутники, цегли. На одній — два засклені табло. У меншому знімок останнього папи разом з кардиналом Любачівським, листівки зі святою княжою парою, з церквою, яка пахне Канадою. Поруч, у більшому табло, беруть очі три короновані негрятята, на білих поверхнях долонь спочивають дари східних царів. Напроти — єднальною мукою на лиці вдивляється в те грецьке й латинське розіп’ятій Христос. Він триває. Навколо нього виріє світ, крутиться лемківська віра.

Лемківська віра пахне гірським лісом і водою джерел, вона поорана яругами, лихом поговором, як віра всіх нас, яким завжди незмога втримати Зішестя скрізь і скрізь.

У латинському костелі в Пшемкові єднальна мука опалого вниз Христового лица жде погляду на себе, не питаючи ніколи: хто ти? православний чи уніят, чи латинської ти віри людина?

Люди задивлені один в одного, але не добачають в другому відбитка цього лица. Лемки їхали давно тому на Захід, двилися на себе і бачили: той такий, а я такий, той православний, а той — греко-католик. Мабуть, навіть та страшна дорога їх не змінила.

— У Перунці люди уж били розріжнени. Дві церкви били. Дзвони крали в себе, хоц, якби по гнешньому ся смотрити, могли ними поділитися. Незгідні приїхали, воліли йти до костела, ніж до церкви, — починається одно з безчисленних повідань про лемківську дорогу, кінчаючи згадкою про наступний поділ.

Приїхали. Не знати якого дня, але не так то й багато днів може минути, щоб появилася неділя, а разом з неділею — згадка про церковну відправу. З яким жахом оглянувся тоді лемко навколо себе: нема церкви! Тільки тоді єдиний раз були Церквою, парадоксально об’єднані її браком...

Тож церква мусила постати. Приїхав з лемками на Захід священник-блукач Хияк. Як і тепер, були тоді в містечку два костели. Один з них, що кілька років перед їх приїздом належав до німецьких євангелістів, вирішили ремонтувати. Однак парафію створити не відразу можна було, влада чинила опір, вдаючись до своєрідної логіки “невільно, бо не можна”, хоч лемки добре знали, що їм забороняють як переселеним “бандерівцям”.

І не можна було, і важко було починати, бо в Пшемкові тоді не так то й багато лемків було. Незабаром, однак, переїхало кілька родин з Суленціна, зідки влада ще раз переселяла, хочачи мати терен під полігон. Звідтоді стало якоесь жвавіше, “якоси ся уложило”, — кажуть.

А потім вже можна було трохи більше, але не все. Прийшла можливість відкрити православну парафію, греко-католицьку — ні. Але чи тоді так залежало лемкам, яка буде в них Церква? Може, коли не було її взагалі, побачили, що найважливіша й найперша просто церква, відправа, а вже потім

яка, чия, для кого. Так було до першого моменту, коли церква нарешті почала виникати. Разом з цим як ішов ремонт костела, як зростала певність, ставало ясним, що це буде православна церква й парафія. Прийшов момент вирішень: хто й де буде молитися. Чи не більшість вибрала церкву. Були між них передвоєнні православні, які йшли до своєї церкви, були греко-католики, які йшли просто до церкви, а решта залишилася при католицькому віросповіданні, вибираючи латинське Богослужіння.

Це все й пам'ятається. Хтось з православних каже, що уніяти замість помагати, то утрудняли, хоч трохи й дивно це було чути, бо довідався я, що понад половина сьогоднішніх православних у Пшемкові — колишні греко-католики. Може так воно було, що вони скоріше помагали, ніж утрудняли, стаючи поволі православними.

Ремонтували. Повставляли нові вікна, двері, і дах уже не сканував досередини дощем. Уже були всі дозволи й можна було відправити перше Богослужіння... прийшло кілька осіб. "Одни ся бояли, други ся стидали", потім хтось повибивав вікна, хтось сказав те, а хтось почув се. Однак час ішов, неділя в неділю відбувалися відправи, щоразу більше з'являлося людей. Народжувалася перша лемківська церква. Правда, трохи їх дратувало, що перші священники западто по-кацапськи "зашмаряли". Нарешті хтось десь почув (тоді мало чого було відомо напевно), що десь має бути якийсь отець, що більше "по-нашому" в церкві служити.

— Поїхали сме за ним, деси за Гожовом бил, бо трохи ним, отцем Поліщуком, перемітували. І привезли зме його до Пшемкова. Він почав ліпше відправляти. Він бив добрий газда, мав смікалку. Як поляки вікна повибивали, то зараз летів до паучителів. Якого документу би хто не зажадав, ци польський націоналіст, ци український, то він давав, але на казаню повів: "Я служу своєму цароду". І він фактично бил українцьом. Люди в ним виділи того привудцу, бо, як на Україні кажут — треба вождя. Він умів покерувати, родом бил од Тереспоя. І аж до смерти бил у Пшемкові, — розповідає про пароха Поліщука старий Штефан Дзвінка, що його якийсь греко-католик хотів у барі бити, бо якби не він, Дзвінка, то би православ'я в Пшемкові не било. Але той флоринчанин має про те ишту гадку.

— То не через православ'я било, а скоріше тому, же я малий ест, — сміється.

Отця Поліщука добрим словом згадують православні й греко-католики. А що він справді був добрий газда — про це свідчить вигляд церкви, яка, як кажуть люди, не змінилася від його смерти.

Наближаючись до Пшемкова, я бачив лише дві стрімкі пімецькі вежі, тепер вони стали церквою, хоч як і дивно писати тут це слово про будинок аж ніяк не церковний, але ж і чується тиск тисячних кроків, що йшли до цієї будівлі, маючи її за церкву, на стінах записані вже сотні поглядів, а підлога — скільки ж на ній зазначили лемки доземних поклонів. Сила людського прагнення мати церкву долає все — навіть гостру непокірну готику. Чую її, хоч і знаю: воно не та сила, що гори й церкви переносить, то також не та міць, що може лемків перенести назад — до їх церковних кичер.

* * *

Понад десять років була в Пшемкові тільки та одна церква. Не всі до неї ходили молитися, частина пішла до костела, поляки не робили їм тут ніяких труднощів. Якось так тоді "ся втерло", хоч усі чули, що не все гаразд, що є місця незгоди. А як уніяти вийшли з-під заборони, то на початку 60-х років почалися в містечку греко-католицькі Богослужіння. Тоді щось мусило тріснути. Уніяти перестали ходити на латинські відправи, хоч не перестали ходити до костела, бо своєї церкви не мали, ані навіть якогось будинку під неї. Стало виразнішим і те, що в православній церкві є маса колишніх греко-католиків, що їм тепер слід було або міцніше при православ'ї стояти, або перейти назад у колишнє віросповідання. А самі православні по-своєму зрозуміли причину, почувалися загроженіми: "Як римо-католики вздріли, же православни ся зміцнили, то подумали, же треба зробити роздір. І появилися греко-католики".

Звідтоді побільшало в Пшемкові незгоди, завзятих розмов, підозр, звинувачень і оправдань. Почався неспокійний час навколо віри в Непорушного в Любовному Спокою. "Идте до костела, там більше спіритусу дают, — сміялися православні, згадуючи латинське "спіритус санкт". — Идте, будете ляхами!"

Розв'язалася тиха-тиха та завзята суперечка, в якій брала участь вся східнослов'янська історія, згадувалася Польща і Моравя, появлялися всі іпостасі України, Русь, Русь-Україна, називалися напрямки світу, іконоборство й троєперстя, Кирило й Методій ставали щоразу на іншу службу, спалахували всі лемківські "націоналізми". То сварилися сучасні, а сила міркувань про минуле була набагато сильніша від думки про майбутнє. Правда й покора геть скрилися за гордою завзятістю обстоювати яке б там не було, але "своє". А "наше" чекало спокійнішого часу.

— Ми, православні, тримаємося той засади, же тисяч літ тому било під Схід, спомінаємо патріарху з Царграда, трьома пальцями ся хрестимо, а же поділ наступив, — то не наша вина, — православний лемко глибоко сягнув у зачуте.

— Ми биля православні і є, бо як я бив малий, то стояв разом з іншими напереді, не бив такий дурний і слухав, што єгомосьцэ кажут. Він випоминав "нас усіх православних", — і собі сягає туди греко-католик. — Я не бадам той гісторії, але кілька віків напевно тото греко-католицьке існіло, так? Як то там било на Україні чи на Руси — я не знам. Я вродився православним. Я инакше того не розумію.

Історія — наче товстий пень престарого дерева, одному поколінню він не в обхват.

— Православні лем то знають, же їх віра є найстарша. Більш нич не знають, а коли їм ся повіст, же ся називають автокефалічний костел православний польський, то їх то денервує, кажут, же то неправда, — уже наступний лемко творить свою візію минулого, хоч і міцно зв'язує його з сучасним.

— Я їм кажу: прочитайте на своїй церкві. Може бити, же такі малосвідомі, або не хдуг знати, то трудно в тій хвили напевно сказати, як є. Коліси я повів, же ми не маме напсане, ми лем випожычамо церков на три години, став'яме іконостас, што ся переносит, і маме церков, а ви мате напсане, яка вона є.

У сусідній хаті хтось переносить силу значення вже не на письмо, а на звуки, на мову.

— Уніяти кажут, же православні то они здавна сут, а ми ся лем підшиваємо. Але то їх священники більше тлумачат людям, бо і мают што тлумачити. Спір є на тім, што в них "Отче наш" є в українській мові, і "Вірую", а таке "Вірую" то не єст "Вірую", — каже до свого сусіда сусід, але спокійно.

— А ви зі старого "Вірую" некотрих річий не розумієте, а на українській мові, то мимо же її не знате, то зрозумієте, — цілком "логічно", принаймні мені, відмовляє сусідові сусід.

Сиджу і слухаю, а коли отак слухаю тих лемківських перетворень, Лемковина здається мені Індією, на думку спадає також згадка про мітичну тварину, скручену в одно суцільне коло, бо своїм ікластим ротом вона вчеплена у свій хвіст. Голова цього дивного звіра — уніятське "вони" про православних, хвіст же — православне "вони" про уніятів. Однак — ця казкова тварина не лише казкою жива. Довгі роки ходила по Великій Рівнині, зазірала в людські хати й серця.

Це через неї один лемко ледь не назвав мене негарним турецьким словом.

— Уніяти й православні — то може й добрий темат, — відповів жваво на мою зачіпку в цьому напрямку. — Але хвилюючку. Яничар. Ви знаєте, што то значит яничар?

— Знам, — відповів я.

— Чи яничар є винен тому, што він єст яничаром?

— Не єст винен, — знову коротко відповів я, ніяковіючи трохи.

— То так само греко-католики. Чи вони сут винні, што они греко-католики? Овшім, як лемки они завзяті, півперечни, барс склонни до сварки, але я би їх не посудив, што они винні, што сут яничари.

— Но то смотте ся на ня, — сказав я, вигідніше всівшись а чи й не впершись у стілець, бо відповідь на мое питання могла бути різна: — Я є греко-католик, походжу з Команчи, лемко, але й українець. Скажете мені, що я яничар. Чим я гірший від вас?

— Чим гірший? Но, душою напевно не гірший, може й ліпший, — дядько трохи засміявся, але сам аж засовався на своєму сідалі, і сам задумався. — Но, но... але-але... по што межі людьми тота ненависть, сами межі собом люди ся на тим сварят. А то било непотрібне...

"То все було непотрібне", усі лемки здавна про це знали, і сьогодні знають, сьогодні чи не найбільше. "Як ся спотикам на улици з греко-католиком, то ся нормальні вітаємо, як лемко з лемком, "Добри ден", "Дай Боже добри ден", або "Слава Ісусу Христу". Здається, навіть різні "віросповідні реінкарнації" не

змогли знищити відчуття, що хоч є твоє й моє, то є й...

— Є ту православни з дому, передвоєни. Ми знаме, же они є православни. А потому люде ходили з нами до костела, але ще потому зробилися православними. Не раз тоти, що по війні перешли сут гірши, ніж правдиви православни. А як їм кажу так: шануймо своє, то є наше й ваше, — сказав Василь Стухляк. — Але так на правду, то я не знам, з ким про те говорити. Я тримам ся свого. Яким я би бил членом, якби я лишив і пішов там?

Не напишу, яке оце “там” (православне, уніяцьке?), не люблю відстані між “вони”, “ми”, “наше”, “ваше”. За Стухляковим запереченням “там” є ще щось — вірність. Люди цинують вірність і хочуть бути вірними. Як його бути із цим благородним відчуттям у Пшемкові? Вірність віросповіданню, церкві, обрядові. Скрізь вибір.

Був наперед уніятам вибір наприкінці 40-х років. Потім був вибір: відійти від костела, кому й відійти від православної церкви. Не було легко.

— Тоді, як ми зме приїхали, не било можливости уцацання до греко-католицької церкви, бо вона била заборонена. А з гір приїхали люди — кажди хотів до церкви. То з конечности шов до такої, яка в тім часі била. Так било дост довго, — спокійно розповідає про лемківські вибори Євген Бокевич.

— Греко-католики, што перешли до православної церкви, набрали того звичаю, їх діти теж. Там били хрестини, похорони. І в той спосіб часть зостала в православної церкви. Як відкрили греко-католицьку, то трудно ся уж било відтягнути одтамаль. Діти уж там били похрещені, а як ся одно покоління втягне в одно, то вже його не інтересує, же дідо чи няню деінде ходили. Його брат, колишній греко-католик, вибрав православну церкву. При ній і залшився.

— З братом ся не свариме, бо то би треба било жити в камінний час, жеби не розуміти. Люди декотри здают собі справу, же пішли в блуд, але не будут уж знову переходити. Православні, што по війні перешли, не можут мати до нас претензій, бо хіба здают собі справу, одкаль вони сут.

У вірність, розрізнену кількома поділами, вдиралася поволі єдність, була присутня — парадоксально — навіть у тих всіх виборах. Хоч віра в кожного, чи в уніята, чи в православного

стара-стара, ще “з діда-прадіда”, хоч штоси би хтіли они другим удовіднити, што є більш правдиве, што є більш наше”, то все ж щось їх єднало. І це чули всі.

— Віра повинна злучати люде, а не ділити, а то вшитко політика робит, не єст єдности, ся ненавидят, і з того біда ся робит шитка на світі, на Україні, у Хорватії, — каже середнього віку лемківський і пшемківський господар.

— Не буде добре на світі, доки не буде один пастир, одна вівчарня, — погоджується з ним похила бабуся, що доглядає синових онучат.

Пастир пастирем, стадо стадом, але тут жеде всіх наступний вибір. Лемко, що чи то з чемности, чи то з відчуття, що зі своїм так говорить, не назвав мене яничаром, має тут не малі труднощі, хоч погоджується, що єдність краца, ніж розкол.

— Єдність є потрібна, але прецінь николи православни не перейдут на греко-католицьке, бо то незгідне з гісторіом, — сказав, перебираючи на себе тягар всього минулого. — Якби люди хотіли з’єдночиня, то мусят перейти на православне.

— А може на греко-католицьке? — спитав я.

— А з якої рації? — він трохи піднісся на стільці.

— Они не мают жадного понятя о гісторії...

Інші були толерантніші, почув я, що “то є справа греко-католиків, же они не переходят до нашої церкви”, хтось сказав: “Єдно бити повинно, але то ше трудно повісти, чи греко-католицьке, чи православне. Каждє хде до свого”. Ще хтось показав лібералізм безвихіддя: “Не є такого краю, жеби не било дві або більше вір, но то чом не може бити в нас?”

Цей лібералізм — невже це ознака теперішнього часу? Здається, що так, останні роки показали або безвихіддя, або перспективу, може, нарешті, наділо вкрай? Як довго можна собі вмовляти, що той лемко по тому боці вулиці, якому кланяюся, кажучи “Слава Ісусу Христу”, а потім беру на пиво до “Пшемков’янки” — не такий лемко, як я?

Недавно щось у Пшемкові сталося, і ще стається. А може найбільше сталося в містичному шевському верстаті Поручника наприкінці розмови трьох і одного. Це верну до неї.

— Ви ся звідате, як ту жиют православни з греко-католиками? — хитливо і вже вкотресь запитав у мене Русинко.

— Та звідомся, бо не знам, — вдаюся до остаточного аргументу, щоб оправдати свою цікавість щодо центральної справи.

— Но то ся дивте, — сказав Русинко й простягнув свою темну, попри працю в пекарні, руку до Нестерії, греко-католика. А той, не вагаючись, подав свою.

Так було. Це був знак, який потім різним способом проявлявся, та все ж у всіх хатах позначав свою присутність, бо, як сказав Поручник: “Тепер один другому не входить в справи. Православни з греко-католиками обходять ся нормальні. Всьо нормальні єст, як повинно бити. Жеби ся сварили, ся жерли — того не є зовсім. Тепер ся зрівняло вшитко”.

* * *

— Бздури! — майже вигукнув отець Богдан Міщишин у Кремпі, де я застав його, як ходив за колядою, відповідаючи таким словом на питання чи справді греко-католики мають погані відносини з православними, бо принаймні так подекують люди, а потім розгорнув свою відповідь, кажучи: — Православні вірні це наші люди, земляки. Віросповідні непорозуміння були, але це історія. За останні роки напруга зменшилася.

До цієї розмови в хаті греко-католицького дяка Кузьмяка прислухаються також старші лемки, з якими “єгомосьць” ходять по хатах. Слухають, згідливе похитують головами. Як став він говорити про поєднання чи непоєднання — також.

Минули часи, щоб сподіватися, що одні чи другі перейдуть на віросповідання тих чи тих. Нам треба тепер лише побажати більшого взаєморозуміння, пошани й свідомости, що ми з одного коріння і з одного народу.

У такій розмові — історії не обминути. Отець Міщишин уважає, що греко-католики це православні, злучені, як і колись було, з Римом. Берестейська унія була поверненням до первісної єдності Київської України з Апостольською столицею.

— Свій чи скоріше батьків перехід з греко-католицького на православ'я уважаю однозначно за повернення до коренів, до традиції, — сказав православний парох Пшемкова, отець Ігор Попович — родом з Морохова.

— Уважаю себе нормальним православним священиком. Моє повернення до православ'я навіть помагає в душпастирській праці, тому що приблизно 70 відсотків моїх вірних — це бувші греко-католики.

Треба бути добре підхмеленим або великим знавцем української історії, щоб від цих всіх повернень не повернулася голова: куди не верни, а греко-католик наштовхнеться на православного, як не крути, а православний на греко-католика напореться. І ніяк не вдається їм занадто від себе втекти на тій довгій дорозі, що тягнеться десятками сотень літ, навіть на тій стежці, що завела лемків далеко на захід.

* * *

А над усім минулим — кривда. Високо-високо вона буяє, розрослася. Унизу стелиться лише одне за нею, те, чого завжди треба вимагати — правда. Слухаючи лемків, здавалося, що її можна навіть просити. Потім побачив я — правда це завжди імператив і крайня вимога.

Лемки прагнуть правди про себе. І знову не знають, де взяти правду на Великій Рівнині.

Питаюся-звідоуюся в одного, говоримо про вивіз, знищення, про кривду.

— Лем як війна єст чи інше заворушіня, зміна устрою чи што, то правда виходит, а тепер нам в тому керунку, мишлю, йти — нікому нич не даст, — вимовив старий, похилившись на обшмультану палицю, може, колись підпирався нею на крутих “меджах”, тепер промацуює нею німецьку плиту на тротуарах.

— Но то не хцете, жеби ваши діти знали правду о виселіно? — недовіриливо похитав я головою, наблизившись до сивини над його чолом.

А він сидить, похилився, наче не чує, увесь сразу в спогаді, дрижить.

— Мої діти... виганяли, Лемковина всяди пасувала своїма границями... кожен міг її взяти... — Його тіло дрібно колишеться в якомусь незнаному мені ритмі. — Тото виселіня віками било пляноване, але аж тепер нашли можливість... і виселили.

“Лише те, що споконвіку — може статися, має право ставатися, лише стара ненависть може породити такий гріх”, — думає моїми думками старий, його дрижання нагадує мені катастрофічний повтор

з Шевченка: "Дівчаток москалі украли. А в москалі хлопців забрали". Десь далеко, колись — те саме.

Не вірять. Навчилися не вірити, що хтось скаже й запише їхню правду.

— Тяжко о тім розмовляти, бо хоц человек правду каже, то якби ня взяли на якиси протокула, они ми не признают, же я гадав так, повідят ми, же "туь inaszej mywii", — каже Штефан Дзвінка і показує свою переселенську карту, єдину свою правду-кривду. — Казали віддати, але я то собі до труни возьму!

Не знайдуть гірняки правди на Великій Рівнині. Чують це і тому так хочуть мати своє, неназане, свою історію й віру, не віддати поза себе нічого, при собі таїти, у собі. Це вони на тій землі — посудина правди. Живий доказ, що кривда була і є правдива.

— Лемки маюте тепер перед собом один напрямок — хочут почути правду про свою кривду. Жеби хоц добрим словом віддав хто ту кривду. З надійом на то слово вмирают, — сказав син Любомира Бокевича.

Він молодий, ще настільки міцний, що не знесилів від неправди. Однак його батьки доживають віку, отак ждучи.

Як їх привезли, набагато молодших і сильніших, на чужину, не так-то, може, часто й болюче думали про кривду. "Лемко ту пришов — нема дому, не є нічого, шитко знищене, але помаленьки він си давав ради. Лемко сяди ся доробит. І далі робит, як той віл". Аж прийшла похила старість на них, вийшли в люди, але чисті нові хати не дають очам і серцю вітхи. Усередині таїться печія.

— А гірски поля наши zostali там, лісом засаджени, і нич з них не виходит, — сказав так котрийсь на порозі своєї німецько-лемківської хати.

Він оре й скородить на Великій Рівнині, а здається лемкові — цілий час, що повинно "Там" сходити. І знає, що не сходить, і не може цього ніяк зрозуміти. Як зрозуміти чин, який землю робить безрідною?

— Тото ня болит, же ту нашу закапанину в Горлицькім повіті забрали. То било од діда-прадіда. Кажди мав своє, кажди тримав ся того, кажди бив в тим закоханий. Тепер всьо забране...

Виходять надвір і дивляться. Кожного дня сходить сонце і заходить, кожного дня син сумно на матір споглядає.

— Дя чога ті наші гори зістали? Мої мама, тато там працювали. Хто за то заплатит? Я мав ліса осем гектарів, ту нич не мам. Я нич не отримав за то, карта переселенча є вдома в мамі. Мама маюте 92 літа, хори. Нихто ніякої запомоги, нич не даст, — на кінець знаний помах рукою: далеко все те поза себе.

Однак воно вернеться, за мить.

— Така наша доля, що зробиме? — хтось розводить руками. — Скривдили. Мусиме ся з тим погодити.

Тверезий реалізм, але чомусь і він розводить руками. Щось тим рукам не дає того спокою, що чується на словах.

— Ми полишали свої церкви в горах, а тепер треба будувати ту. То ний нам віддадут наші церкви або ний нам дадут пінязь за те, жеби ми мали своє. Кільо наших церков там є, а кільо погинуло, попалилися...

Не кажуть лемки хто, не вказують ні словом, ні жестом, наче усвідомлюючи те, що не можна вказати одного місця, звідки пішла кривда, наче вона скрізь, немовби не можна назвати тих, хто скривдив.

"Ше не мож", але самі не знають, коли можна буде почути правду, сказати її голосно не тільки свому. "Жеби ти вивяди лемкам не пошкодили, бо лемки ше не сут на добрій дорозі. Хоц би правду казали, але надаль треба бути осторожним. Різни перевороти сут і може якась помста бити".

Помста за кривду, якої зазнали, не їхня помста, але на них. За правду про що кривду. З усіх боків на Великій Рівнині таїться кривда й брехня. А до Правди далеко. "Повороту не буде, тоти, што хотіли ся вертати, уж не жиют, а той, хто жие, то ледве лазит. І поворот юж закінчений".

* * *

Ходжу по Пшемкові, скоріше кручуся, ніж ходжу, бо вулички тут короткі, коли не рахувати Глоговської, що розполовинює містечко на дві частини. Хочеться очима зловити своїх, вирізнити, відрізнити. Не вдається, хоч не один раз здається,

що той, то буде наш, бо якось інакше ходить, інакше дивиться.

На площі Свободи крамничка з городиною, належить Євгенії Київській. Питаю раз і другий, чи вона напевно полька, а коли двічі підтверджує, починаю питати за лемків. Збоку насамперед слухає, а потім, "незамітно" наблизившись, уже й встромає в розмову своє друга жінка.

— Bardzo miłi, ale nie daj Boże komu z nich zrobić krzywde, — почала власниця полиць з городиною.

— Żyjemy tu bez zdrażeń, ale broń Boże z nimi zadrzeć, — підтакує їй клієнтка, хоч і не зовсім доладно: хоч "милі", то все ж не завжди, виходить.

— A czy Łemkowie to Ukraińcy, czy odrębny naród? — я цікавлюся цілком стримано.

— Wolałabym, żeby większość z nich była Łemkami, bo nasłuchaliśmy się tego o Ukraińcach, bo ci to podobni byli w tym do Niemców, — уже й сперлася на прилавок клієнтка. — To inny naród, nie Ukraińcy. Dość dużo ich jest, słychać na ulicy, ale młodzi mniej mówią. Teraz Łemkowie trochę bardziej otwarci. To dobrze, bo nie ma się czego wstydzić.

Лемкам і справді нічого соромитися, а полякам є про що думати. Зокрема водієві, що віз мене до Кремпи. Дорогою зачепились ми за неполяків.

— Jak mój ojciec z nimi walczył, to byli Ukraińcami, a teraz to się Łemkami porobili — сказав він, навіть і не усвідомлюючи, якого історичного перевороту став причиною.

Їхав далі й нічого собі не робив з того, що зняв з лемків наложену кимось колись наступну метаморфозу. Спокійно долав закрути на звивистій німецькій дорозі, обабіч обсадженої липами.

— Kiedyś nie wolno się było z nimi żenić, ale teraz można. Mają swój kościół, swoją wiatrę.

Колось справді по-різному було...

— То так було колись, — сказав в барі, вдивляючись чомусь пильно в кухню один газда, наче шукав у ньому спогаду. — Так було, же ся словами і п'ястками боронили зме.

Задумався. Нарешті звів з-над кухля очі.

— Пішов на пиво, а ту до нього: "Ej ty, nianiu! — кричали. А той ся го звідат — А ty wiesz jak nianio swoje dzieci bije?" І як го фахнув, то той ся перевернув. І зараз той наш пішов домів... і тото пиво уж не пив,

— докінчив, зітхнувши коротко, майже підсвідомо підкреслюючи безпричинну втрату заплаченого кухля.

А я собі подумав, що хтозна, чи то не він сам не випив тоді, давно-колись, того пива, бо тепер газда аж очі вбік скривив, став переглядати Пшемківську вулицю, знану йому від років п'ятдесяти без трьох.

Ідучи за його поглядом, не маючи ніякої впевненості, що, хоч і спрямований він на продавців червоних яблук перед "Меркурієм", заведе мене в сьогоднішня. У кожному погляді відкритих очей річні роки часу...

* * *

Навколо православної церкви застав я спокій і тишу привиклих церковних мешканців, яких ніщо не відірве від стін храму. Навколо миршава січнева трава. Нещодавно чиясь дбайлива рука попідрізала непотрібні галузки на зелених пніях, скрізь чисто.

А на приходстві в о. Поповича — тепло від каміна. Пшемківський парох бажає всім лемкам у Пшемкові й околиці насамперед спокою, щоб ніяка третя сила не змогла розв'язати нової чвари. Найбільше залежить від взаємопорозуміння між священиками.

— Священики творять опінію, — каже о. Попович. — Наших взаємовідносин не можемо собі легковажити, бо на нас люди пильно дивляться. На греко-католицького священика ніхто не дивиться як на менш вартісного тому, що він відправляє в костелі. Люди далі зв'язують його насамперед зі мною, а не з римо-католицьким священиком. Тому нам повинно бути ще ближче до себе, ніж досі, хоч для повного довір'я ще треба часу.

І сусідства, яке незабаром, мабуть, стане видніше — на окраїнах Пшемкова вже є площа під греко-католицьку церкву. Можливо, тоді станеться якийсь синтез того стану, що зродився кілька років тому.

— Між нашими людьми зростає свідомість, суперечка стихає. Однак є той процес, що з обох наших віросповідань люди таки переходять у костел, найбільше через подружжя, хоч, здається мені, мішаних подружжів останнім часом наче й менше. Сприяє нам загальна ситуація в Польщі, наприкінці 80-х р., у час перетворень, були випадки повороту

з костела у котрусь з церков, але це вже закінчилося. Важко бути церкві між процесами, що безпосередньо її не стосуються, але яких, проте, не обминути, хоча б тих, зв'язаних з національними питаннями та виборами серед лемків.

Отець Попович походить з Морохова, зі східної частини Лемковини, де їх однозначно вирішено вже сто років тому, потім був дяконом у Ждині, а в Пшемкові зустрівся з різними орієнтаціями щодо того, хто його вірні за національністю.

— Стараюся бути насамперед священиком. Існую насамперед у церкві, під час відправи, нею хочу об'єднати всіх і бути для всіх, — каже пшемківський парох. — Були люди, що старалися тиснути на мене, дарма. І не треба було. Мій син за рік піде вчитися до лігницького ліцею.

На національні й суспільні процеси серед своїх вірних звертає увагу також о. Міщишин. Уважає, що національна свідомість й породжені її станом питання присутні однаковою мірою в обох церквах. З римо-католиками відносини є досить добрі, хоч краще буде, на його погляд, коли в греко-католиків буде своя церква. Винародовлення відбувається, однак чимало людей вдалося повернути церкві, звичайно, далеко не всіх, тому що винародовлення — неминучий наслідок проживання серед іншого народу. Перехід лемка до костела це скоріше прояв полонізації, ніж латинізації, останній процес щодо неї вторинний.

До зміни національної приналежності мають лемки в Пшемкові стосунок однозначно негативний. Однак усвідомлюють, що "світу не переможеш": "Люди ся не знають боронити, як го поляк заатакує, же он православний або такий, то він зараз ся го боїт або ся стидат".

— Свůjой мови в школі не вчат, бо люди ся боят той трудности, яка била. А доки так буде — я не знам. На польске одразу не перейдут, бо то не таке легке, але йдут.

Між сірими хатами й чорним асфальтом, зпоміж дір якого прозирає, попри січень, вичавлене болото, блистячи несміливо до сонця, спливаючи дірбним брудним потічком, бавляться діти. Ні на що не зважають, їм тепліше, від старшх, загорнених у зношені плащі, у сірість вулиці і сірість минулого часу. Діти ростуть і з усього виростають. До всього й доростають.

— Роблят ся діти поляками, — каже, дивлячись на якусь їх забаву (болото сідає на стіни будинку), мій співрозмовник. І помах рукою, яким і відсуває все геть і дозволяє йому вертатися. — Уж не одні ся поробили. А за шляхетскої Польщі кільо українских достойників поробило ся поляками?! Їх синове так ся позостали, а прото українский нарід і так не згинув.

Якось буде, ще так не було, щоб якось не було. Оптимізм трагедії.

— Важне, жеби діти вмiли по-својоу гадати, але жеби вчити в школі — мусили би ся люди згуртувати. А треба сидіти тихо. Аби тільки діти вмiли по-својоу гадати, — каже інший, недобачаючи суперечности між "сидіти тихо" і "по-својоу гадати". А же діти до Лігницї не ходят? Хто має сказати, як не священик, же там є школа?

У цьому ліцеї — поки що троє дітей з Пшемкова, на другий рік має бути на двоє більше. Пшемків школі потрібний, але Пшемків не знає, що й школа йому потрібна. Хтось у ній сказав, що не було випадку, щоб лемко-українець спольщився...

І знову треба вибирати, бо як ні, то час і обставини виберуть самі, безжально, не питаючи. А як вибирати, коли хтось мені каже, що Стоваришиня лемків те саме, що УСКТ, хтось не знає, що є наш посол у парламенті, хтось, що крім Стоваришиня є також Об'єднання лемків, що є ще одно об'єднання.

— Молодежи єст дуже, лем нема провідника. Ту є таке Стоваришиня, але там є люди без добрих відомости, без школи українскої. Жеби переказувати, треба самому знати, бо ся впроваджат блуд, — чую від когось "зорієнтованого".

Вибирати треба. Хоча б тому, що не хочуть лемки в Пшемкові дивитися, як польщатся їхні діти.

— Важне єст, — уже чи не десятий раз чую, — жеби діти по-својоу дома розмовляли, то они ся не зляшат. А кільо є таких лемків, што дома по-польски до дітїй розмовляють, уважають, же в гнешнім часі биле хто не потрафит бути поляком, іє byle kto nie potrafi przepiknom polszczyznom rozmawiaj. Дуже таких єст.

Користі від того, що діти не стануть поляками — чимало. Тут найперша справа — мова, потім — літера. Літері багато чого під силу.

— Я читам “Пшегльонд православни», по-польски пишуть, але сторінка українська і білоруська єст. Якби лемки веде писали, то би біла і лемківська. То же по-польски то може й ліпше, бо можуть і молоді прочитати, — пояснює мені один з Бокевичів, але не Євген, ані не Любомир, а ще инший.

— А чи не ліпше би било по-нашому писати? — питаюся обережно.

— Важне є в яким слові пишуть, але важніше, жеби люде пізнали правду. Ліпше ний знають по-польски правду, ніж мали би нияк не знати. Як хтоси буде знати, хто він єст і буде ним хотів далі бити, то помаленьки ся навчит своей мови, — міркує далі. На мить перериває, задумується і додає: — То шодо правди, але язик свій треба голубити, жеби бил з діти на діти. То є найважніше.

Не мають діти своєї мови у школі, а без школи важко мові бути. Отець Міщишин плянує за рік два відкрити науку української мови у школі, але чи його заходи закінчаться успіхом? Дітей є стільки, що вже можна почати навчання її як окремого предмету. Поки що на учителя нема.

Зате є діти, поволі звикають до своєї відмінності у школі — насамперед завдяки науці Закону Божого. Як малі православні, так і малі греко-католики вчать ся його українською мовою. Отець Попович згадує, що на першій порі діти трохи нияковіли, маючи йти на науку Закону Божого до іншого, ніж римо-католицький, священика, але потім, діти як то діти, привикли. Сьогодні уже з кінця коридора вітаються, побачивши священика: “Слава Ісусу Христу, отче!” Наука відбувається в обох пшемківських початкових школах, а також у сусідньому селі Високій. Разом о. Попович навчає біля сотні дітей у всіх трьох школах, у найбільшій пшемківській має їх сорок,

це на чотири сотні всіх дітей у ній. А ще ж є наука греко-католицького священика.

Дітям, через те, що вони діти, треба власне того — науки. І не тільки Закону Божого. Треба їм знати, хто вони є, мусять навчитися шукати правди кирилицею і латиницею. І прискіпливіше, ніж досі. У кіоску в Пшемкові продається всього кільканадцять примірників “Нашого слова”, при православній церкві йде “Бесіда” Стоваришина лемків та білостоцький “Пшегльонд православни”. Кіоскарка добросовісно заявляє про те, що порівну читають “Наше слово” як греко-католики, так і православні. Хтось каже, що неправда, бо ця газета занадто греко-католицька, про православ'я пишуть у ній на третій-четвертій сторінці, замість на першій... можна Пшемкова слухати-слухати й ніколи не переслухати.

* * *

Вечір, з запахом алкоголю й диму перемішуються витишені звуки Волленвайдера, мовчання на мить, люди перемовили все, але зараз почнуть заново, говоритимуть те саме, що раніше, час трохи змінить значення слів, даючи мові змогу існувати між ними й далі. Відсувають стільці, устають, підсувають стільці під стіл, і виходять.

І я збираюся. На зупинку, визначену одним жовтим стовпцем. Якось зберігся розклад їзди. Виїжджаю у світлі призахідного сонця. Усе тут тягне на захід, на спад. Західний край неба горить, здається, десь там, може, аж зі Шварцвальду великий німець високо підніс лямпу, аби подивитися, чи й далі лемко на Великій Рівнині картопельку садить...

Петро Бачик

На місці давнього злочину?

Вітер торкається трави, трави трави В.В., "Хвилі Амура"

Не треба бути географом ані істориком, щоб додати, що Ветлина, хоча вирізняється серед навколишніх сіл величиною, то насправді є руїною. З висадженою в повітря церквою, з неіснуючими хатами, з кількома полями для шатер і кільканадцятьма пансіонатами — стається таки непоганим туристичним осередком. Про привабливіші околиці — справді важко. Тут перехрещуються шляхи на найбільш знані й притягальні магією дивитися вниз із висоти — полонини, звідси легко дістатися і до Тісної, і до Устрик, і до готелю в Смереці. Очевидно, можна також сидіти в селі, волочитися по барах й гріти спину над потоком. А можна поїхати й до людей, у даному випадку — до людини, бо йдеться про Івана Годованця, мешканця Ветлини, колишнього вояка УПА. Він живе тут з жінкою і здаються вони останніми свідками давнини, сторожами правдивої Ветлини, правдивої — бо історичної. Улітку завітали ми до них у гості.

"Я завжди готовий допомогти"

Панові Іванові вже біля сімдесятки, але він ні в якому випадку не дідю. Поважно розповідає про життя, світ, історію, а коли розмова сходить на його молодість, на улюблену ним — легко можна було зорієнтуватися — політику, то палають йому очі. У розмові цього вечора трапилося нам забаритися трохи на подвір'ї, а телебачення якраз давало вісті, то він поспішав на них в справді олімпійському стилі.

Панство Годованці міцно пов'язані з молоддю. То на їхньому ветлинському подвір'ї або в кухні відбувалися фрагменти історії рейду "Карпати", не одна гірська мандрівка нашої молоді мала там місце відпочинку. Тут нікому, мабуть, не відмовлено в гостині, а завжди прийнято "незлим тихим словом" пана Івана або його жінки. Так вони зустріли і нас. Кухня Годованців людям сприятлива, чути, що з людьми поєднана, не двох і не трьох злучила розмовою і запахом гарячого чаю. Сидячи за столом,

бачу, що по певному часі мій співрозмовник жде на якийсь поважніше питання, а коли нарешті, дивлячись у нотес, ставлю таке питання, він відразу оживлюється, щоб почати творити зміст цього тексту.

— Історія важлива для існування поколінь, бо без знання історії народ не є в силі втриматися. Брак історії — це загроза для майбутнього, без аргументів з минулого загорожений народ не може боронитися перед наступом ворога, який хоче його винародовити. Очевидно, то українці загорожені полонізацією. Як оправдати свою національність, не опираючись на історію? — від цієї миті вже знаю, що коли Годованець ставить питання, то з натиском буде дивитися завжди в очі, якби не лише питаючи, але закидаючи. — Без правди про нас, яка в історії, ми не оборонимося. Однак це мусить бути правдива історія, бо вона існує лише як правда. А відносини між людьми, між націями, між польськими і українськими анальфабетами спираються на стереотипи. Мільйони поляків не знають історії, їх розмови з українцями про минуле обмежуються до "мордів". Українці також втраять контакт з правдою, з мовою, традицією, бо після пережить акції "Вісла", батьки боялися казати про неї дітям. Однак нині є шанс — молодь. Молоде покоління мусить знати історію, бо тоді знає, "що в траві пищить", не буде маніпульоване фальшивими інформаціями.

— Навіщо бути українцем? — ставлю "поважне" питання.

Годованець розгублений. Однак збирається швидко й відповідає.

— Коли ставляться такі питання, то значить, що покоління страчене. Воно відійде швидше чи пізніше, бо само себе берегти не вміє. Але можна спробувати йому допомогти, усвідомлювати. Перед 1947 роком українці жили в громаді. Між нами не було чужинців, ми були в себе. Були самі в собі. Тоді українці могли сповідатись серед себе. Це будувало, це був патріотизм. Акція "Вісла" знищила цю в'язь між українцями. Ми загубились на Західних землях, ми поломалися, загублені в польському морі стали топитися. А тому українців на Західних землях не можна залишити. **Боротьбу треба вести далі.** Треба старатися зберегти нас найбільше, тому потрібні є діячі, громадські установи, передовсім учителі, які приваблювали б, притягали б молодь до українства. Вони повинні стати провідниками, авторитетами для національно загубленої молоді. Проте нині вчителі цього не роблять, не виконують місії, а йдуть за заробітками, не перебувають з молоддю. Коли проблемою молоді є питання про національність, то чому вчителі не пробують допомогти розв'язати це питання?

— Певно, часто самі сумніваються щодо свого українства, — не чекаючи на міцний Годованцевий погляд, підказую відповідь.

— Тому має сенс і цілий рейд “Карпати”. Через нього можна віднайти свій патріотизм. На рейді говорять по-українськи, тут пригадують краєвиди з-перед акції “Вісла”, я завжди готовий допомогти їм у цьому. Інших українців тут нема, однак я є і можу пригадувати, звідки йде наш молодий рід. Давніше рейд “Карпати” давав подвійні овочі — ривин дітячів. І нині треба їх вилувати з-поміж решти. Їх небагато, але це можливо робити, а 25 рейдів це велика підстава, щоб будувати національність молодих людей.

Ти питаєшся, чому бути українцем. Перед виселенням таких питань не було. Ми жили з прадіда на діда, з батька на сина. Батько був коваль — і син ставав ковалем. Нині треба помагати, нема прямого механізму передачі цього “ковальства”. Я стараюся пригадуванням історії переконати тих, які ставлять такі питання, щодо їх походження. Якщо не дам ради його переконати, то такий пропаде...

— Така ситуація доводить, — вхожу йому у слово, — що кожне покоління має дійсність, побудовану на дедалі глибших підставах минулого, ця дійсність переходить завдяки часові, генам і вихованню на дітей. Я є тим, ким були батьки, а вони тим, ким були їхні батьки. Однак саме нинішня ситуація показує, що все-таки є фізичні матеріальні обставини, щоб цей перехід поколінь затримати, знищуючи таким чином зв'язок з нашими предками й їхнім світом.

— Тому ми мусимо вчити, входити в ваші серця і переконувати вас. Будемо свідомі того, що ми пробували щось зробити. Ви повинні брати з нас приклад. Ми дали свідоцтво — це ваша спадщина. Від вас залежить, чи підете слідами нашого патріотизму. Ми вийшли з історії, я вже казав: історія важлива для існування поколінь. Ми дали вам історію, більше дати не можемо, і більше вам навіть не треба. Можете опертися на нашу проведену в відділах УПА молодість, — повільно, але гаряче веде своє Годованець.

Про мудрість

Уявіть собі широку полонину. Вона широка простором неба й трав. Трава хвилює, розпливаючись у сілому тумані долин, де ховаються і так невидні оселі. Серед цих хвиль — ви, ти, вони. З ваших, твоїх, їхніх кишень висипається пахуча збіжжя земля, а на голові, лиці, руках виростає зелень, ополучуючи з навколишністю. Металевий хрест на Смереці вистрілює в повітря хмарами кольорових птахів, які

над вами, тобто ними творять веселку. Червоний колір неба пригадує про смеркання. Після дощу настає погода. Ми вертаємося до кухні, де приємно й тепло. Годованець веде так:

— Мудрість людини залежить від мудрости родини, з якої вона походить, від мудрости переданої батьками. Кожен мудрий, але на свій спосіб. Немає дурних людей. Є мудрі більше й менше. Вам важко говорити по-своєму, треба вам нагадувати, примушувати. А я, коли був у в'язниці сам до себе говорив по-українськи. Українство треба вислати з материних грудей. Тільки батьки відповідають за своїх дітей. Такий буде плід, як за нього дбали. Якщо ваше покоління слабкого українства, то значить воно, що батьки не відкрили вам очей. Те, скільки українців зебережеться, буде свідоцтвом того, які були старші покоління.

За дітей відповідають наперед батьки, потім дітячі, учителі й священники. Молодим треба відкривати брами українства, показувати дорогу. Це творення шансів на українство. Ми, свідомі, відповідаємо за доло цілої маси, усіх українців у Польщі. Однак, якщо після всіх заходів, хтось не буде українцем, то це свідчить, що материне молоко виховало дитину не для неї. Очевидно, що польонізації не можна затримати, хто має відійти, відійде. Залишиться хоч жменя, однак залишиться і це буде сіль своєї землі.

У Ветлині був дурний Іван...

— Чи нинішнє українське покоління могло б бути поколінням УПА? — це моє наступне питання.

— Це покоління внутрішньо розбите, бо 1947 рік знищив українців у тому розумінні, що відтяв від коренів. Молоді не знають історії. Я відрікся б від своєї дитини, якщо вона не сприйняла б моєї історії. Ви одного не маєте: ми що більше діставали в задок, то були твердіші. А от ви ломитеся під натиском польонізації. Ми пробудили українську свідомість, люди перестали боятися, а ви знову боїтеся.

У мене вже тяжкі повіки, а Годованець говорить далі так само легко й неструджено.

— Чим різняться наші покоління? Можете відповісти одним реченням?

— Ми збиралися вечорами й співали. Пригадую, у Ветлині був “дурний Іван”. — Я, очевидно, поглядом даю Годованцеві зрозуміти, що знаю, що так насправді, то той Іван був по-своєму мудрий. — Перед війною був у Америці. Коли повернувся, стати його було купити поле, на якому побудував хату під стріхою, хоч був багачем. Привіз Іван з собою також книжок, читав їх безперестанку. Коли впали дощі, стріха перетікала, а Іван не латав даху, тільки пересував ліжко на інше місце. Сусіди

сміялися, кажучи, що дурний, радили направити дах, а Іван відповідав: "прийде час, один поїде звідси на схід, другий на захід. Ті на заході пропадуть, а на сході збережуться". І мав рацію. Нині українці в Польщі пропадають, лишились свідома жменька. І ще раз тобі, хлопче, кажу: їх шансою на збереження є виховання й наука в українських школах. Якщо не знаєш своєї історії, то як можеш боротися за себе самого, тоді нема боротьби, тоді є лише капітуляція. Ми не капітулювали в боях, а ви не капітулюйте в освіті й науці. Це підстава.

Czy to bunkier UPA?

Коли йду собі Ветлиною, вертаючи з Анею над потоку, ось що не дає спокою моїй голові:

Що було в минулому, не стане в майбутнім.

Що вчора стояло, сьогодні поховане.

Щось колись мріялось, мрії зосталися...

Багато розтоптане, украдено, згублено.

Боже, Заступнику, — що ж таке робиться?!

Вівці поїдено, вовки розбіглися.

Вітер торкається трави, трави, трави.

Це В.В, тобто "Воплі Відоплясова", а зветься річ "Хвилі Амура"...

Надворі гарний день. Годованцева хата ззовні мала, але всередині велика. Біла хвіртка на подвір'я земляна півничка на кортоплю. Годованчиха підготовляє нам смачний чай, її чоловік переглядає

свіжу газету. Дивлюся у вікно, звертаю увагу на жінку, що йдучи вулицею, щоразу вертає кілька кроків, щоб знову подивитися в "наше" вікно.

— Це нормальне, я привик, що як українець становлю тут атракцію. Не раз заходили в хату, щоб перевірити, чи тут живе українець.

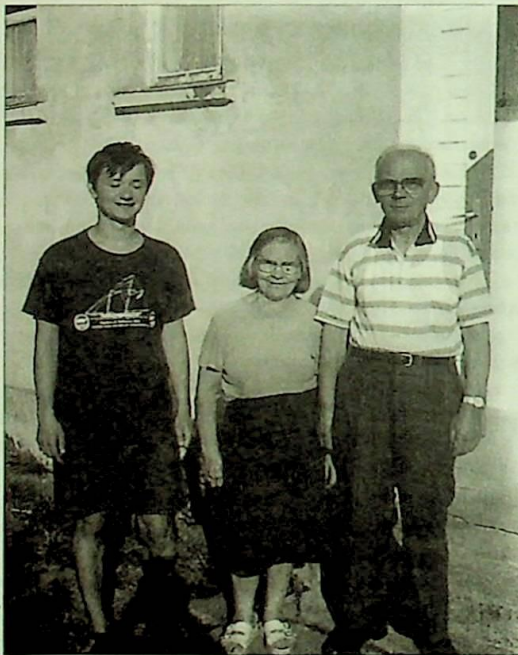
— І побачити, як виглядає, — додаю від себе.

— Раз бачив я, як ішов батько з малою дитиною, і вона пильно придивляється, укінці, указуючи на землянку на подвір'ї, каже: "Tato, czy to jest bunkier UPA?" А ще давніше, як лежали руїни церкви, туристичний провідник повчально розповідав екскурсії про ці руїни як про "bunkier UPA". Я служив в УПА й "трохи" знав про ці справи, тож мусив підійти до групи й спростувати інформації "поінформованого провідника". Такий є стан свідомости серед поляків, але що говорити про українців, які часом кажуть, що виселення було через бандерівців та УПА?.. Тоді моя присутність тут, то що? може те, що злочинець любить вертатися на місце злочину?..

Накінець

У понеділок уранці спакували ми з Анею наплечники й готувалися йти на автобус, аж виявилось, що поїдемо з Годованцем його "малюхом". І ця спільна подорож виповнилася розмовами, перериваними триразовим прощанням. Тут почався інший зміст, але то був би вже інший текст, якому заголовок міг би бути такий: "Наймолодший у сотні "Хріна".

Життя може явитись полум'ям, яке має час, щоб спалахнути, щоб світити, а кінець-кінцем вигаснути. Мов палаючі осінньої ночі свічки, так палають людські існування, щоб поволі відходити в небуття. Серед них є ті, без яких не було б нас, ті, яким завдячуємо сяйво наших очей. Їхне полум'я відбивається в нас, мов у дзеркалі, і таким чином я сяю. Що я б не зробив, чого б я не хотів і як не старався — я є той, ким були батьки, а вони є ті, ким були діди.

А. Потребка

Автор статті (зліва) з подружжям Годованців у Ветліні.

Документи заходів бувших мешканців села Цитуля* збудувати пам'ятник українським жертвам села 1933-1947 років.

Добірка документів стосується вищевказаних заходів українських переселенців, бувших мешканців Цитулі на Ярославщині, що нині проживають в околиці Бранева та в самому місті. Документи охоплюють час за 1994-1999 роки. Поки що, після шестирічних заходів, питання таки не вирішене, а відповідь на причини такого стану треба шукати, м.ін., у пропонованих до ознайомлення документах. Усі вони походять з приватного архіву Чеслава Поленика з Бранева як повноважного репрезентанта цитулян у їхніх заходах.

— 1994 —

1994, 9. травня, Бранево. — Прохання до пароха римо-католицької парафії в Радаві дати дозвіл на будову пам'ятника бувшим мешканцям села Цитуля

Prosimy o wyrażenie zgody na ustawienie na cmentarzu w Cetuli pomnika ofiarom wojny 1939-1947 pochodzenia greckokatolickiego, byłym mieszkańcom tej miejscowości.

Prośbę naszą uzasadniamy tym, że ustawieniem tego pomnika pragniemy uczcić pamięć poległych i dokonać chrześcijańskiego pochówku, gdyż z przyczyn wojny takowego nie mieli.

Pomnik planujemy ustawić w południowo-wschodnim rogu cmentarza w postaci 10-20 małych i jednego dużego Krzyża z nazwiskami ofiar na tablicy dużego Krzyża.

Biorąc pod uwagę powyższe prosimy o wyrażenie zgody i poinformowanie nas o owej decyzji.

Za byłych mieszkańców

Cz. Polenik

1994, 20. травня, Радава. — Відповідь пароха Радави на прохання бувших цитулян щодо побудови пам'ятника на цвинтарі в Цитулі

Szanowny Panie!

Odpowiadając na Pana pismo pragnę poinformować, że w Cetuli mieszkają ludzie pozostali tu po wojnie zakończonej w 1945 r., jak również ci, którzy przybyli ty z innych terenów. Nie słyszałem do tej pory o większych nieporozumieniach między nimi. Z upływem lat ta integracja mieszkańców wsi postępuje. Niemala w tym zasługa Kościoła. Mając na uwadze dobro wspólne, jakim jest współzycie w wiosce, uważam, że jeszcze nie pora na stawianie pomników, zwłaszcza poległym w latach 1945-1947, tym bardziej, że wielu może skojarzyć to z propozycją zawartą w artykule: „Cetula – zrujnowany bastion” z gazety Przemyski San.

Pan patrzy na to z dalekiego Braniewa. Co innego może być tu na miejscu. Trzeba przewidzieć i taką możliwość, że dziś krzyże zostaną postawione, a jacyś „nieznani sprawcy” mogą dokonać profanacji. A to byłoby skandalem. Wspomina Pan o kilku mogiłach-krzyżach. Rozumiem to jako chęć ekshumacji z mogił znajdujących się poza cmentarzem. Na to potrzebne jest pozwolenie władz cywilnych i naszej władzy diecezjalnej.

Rozumiem Pana troskę o zmarłych. Sam często modłę się za wszystkich zmarłych spoczywających na terenie parafii, ale nie mam takiej kompetencji na wyrażenie zgody.

Z pamięcią w modlitwie

Ks. Edward Kołodziej

* Назва Цитуля, а не народна Цетуля подається за: В. Кубійович, Етнічні групи Південно-“Західної України” (Галичини), 1958.

1994, 20. червня, Бранево. — Прохання бувших мешканців Цитулї до перемиського римо-католицького єпископа дати дозвіл на будову пам'ятника покійним українським мешканцям села

Prosimy o wyrażenie zgody na ustawienie na cmentarzu w Cetuli pomnika ofiarom wojny 1939-1947 pochodzenia greckokatolickiego, byłym mieszkańcom tejże miejscowości.

Pomnik pragniemy ustawić na miejscu pochówku ostatnich ofiar wojny domowej w postaci 10-20 małych i jednego dużego krzyży z tablicą i nazwiskami ofiar.

Pomnikiem tym pragniemy uczcić pamięć poległych i zarazem dokonać chrześcijańskiego pochówku, gdyż z przyczyn wojny takowego nie mieli.

Naszą prośbę do Ekscelencji Ks. Biskupa uzasadniamy pragnieniem spełnienia chrześcijańskiego obowiązku i odmową z braku kompetencji Ks. Proboszcza z Radawy.

Odmowa Ks. Proboszcza z Radawy jest naszym zdaniem zbyt ostrożnością, gdyż nie mamy żadnego zamiaru ekshumacji, a ilość krzyży wynika z planowanej kompozycji pomnika. Nic przewidujemy także profanacji, bo na grobach powstańców UPA stoją 2 Krzyże i nikt ich nie rujnuje, a to że w miesięczniku Przemyśl Dzwon jest propozycja budowy pomnika, to tylko świadczy o szerokim zainteresowaniu tą sprawą. Nie możemy też zrozumieć? czym mogą przeszkodzić Krzyże na cmentarzu w integracji mieszkańców wsi Cetula. Nam w Braniewie, gdy chcieliśmy budować Cerkiew, oddano bezpłatnie Kościół i to w centrum miasta. Koło Lwowa, gdzie są przesiedleni cetulanie trzy lata temu razem Polacy i Ukraińcy odbudowali Kościół, a obecnie wspólnie budują Cerkiew i nie przypuszczamy, aby w Cetuli było inaczej.

Biorąc pod uwagę powyższe, jeszcze raz prosimy Ekscelencję Ks. Biskupa o pozytywne załatwienie naszej prośby.

1994, 2. липня, Перемишль. — Відповідь перемиської римо-католицької констисторії на прохання цитулян щодо побудови пам'ятника на цвинтарі в Цитулї

Odpowiadając na pismo z dnia 20. 06. 1994, po zebraniu koniecznych opinii Kuria Metropolitalna w Przemyślu nie widzi możliwości wyrażenia zgody na budowę pomnika „ofiarom wojny 1939-1947” na cmentarzu w Cetuli.

Tytułem wyjaśnienia należy dodać, że współpraca pomiędzy dwoma obrządkami na terenie archidiecezji przemyskiej układa się dobrze, czego przejawem jest np.: udostępnienie do współużywania czterech świątyń, o które zwrócił się Ksiądz Biskup Jan Martyniak. Niemniej, po przeanalizowaniu sprawy, Kuria Metropolitalna w Przemyślu podziela opinię wyrażoną przez miejscowego Księdza Proboszcza, który zna miejscową sytuację i odpowiada za nią. Nie chcemy i nie możemy niczego czynić, co mogłoby jątrzyć bolesne sprawy historii tych ziem powodując niepokoję. Za zmarłych należy się modlić na miejscu ich śmierci i gdziekolwiek.

Z wyrażani szacunku i chrześcijańskim pozdrowieniem
Wikariusz Generalny ks. Stanisław Zygarowicz

1994, 16. вересня, Бранево. — Прохання бувших мешканців Цитулї до Примаєса Польщі Й. Глемпа дати дозвіл на будову пам'ятника на цвинтарі цього села

Bardzo prosimy Waszą Eminencję o pomoc w uzyskaniu od Kurii Metropolitalnej w Przemyślu zgody na ustawienie na cmentarzu w Cetuli pomnika ofiarom wojny 1939-1947 greckokatolickiego obrządku.

Prośbę naszą kierujemy do Waszej Eminencji, ponieważ Kuria w Przemyślu odmówiła nam takowej zgody, motywując nieprzekonywującymi nas argumentami jak: bolesne sprawy historii i integracja mieszkańców Cetuli.

Naszym zdaniem jest zbyt dużo ostrożności w tej argumentacji, gdyż dochodzą do nas z Cetuli przychylnie nam wiadomości, a bolesne dzieje historii nie powinny być przeszkodą w spełnieniu chrześcijańskiego obowiązku, bo powstańcy stanowią tylko ułamek ofiar i tragedia sama do nich przyszła. Ponadto należy nadmienić, że takowe pomniki stoją już w sąsiednich wsiach np.: w Łazach czy Hruszowicach i nie wywołują niepokoi.

Biorąc pod uwagę powyższe, jeszcze raz bardzo prosimy o pomoc i przesyłamy nasze szczere wyrazy szacunku.

Z upoważnienia
Czesław Polenik

1994, 20. жовтня, Варшава. — Відповідь Секретаріату Примааса Польщі на прохання бувших цитулян щодо побудови пам'ятника на цвинтарі в Цитулі

Sekretariat Prymasa Polski potwierdza odbiór pisma z dnia 16 września br. Zapoznaliśmy się z przedstawioną sprawą. Uprzejmie informujemy, że Jego Eminencja Ksiądz Kardynał Prymas nie jest instancją w odwoływaniu się od decyzji metropolitalnej.

Niemniej Prymas Polski uważa, że obowiązkiem chrześcijan jest modlitwa, zaś pomniki, w sytuacji rozdrażnień narodowych, mogą tylko podniecać antagonizmy.

Z wyrazami szacunku
Kierownik
Sekretariatu Prymasa Polski
Ks. dr Andrzej F. Dziuba

1994, 25. листопада, Бранєво. — Звернення бувших мешканців Цитулі до Генерального прокурора Польщі С. Снежка сприяти побудові пам'ятника на цвинтарі в цьому селі

Prosimy o pomoc Pana Prokuratora w formie porady bądź wstawiennictwa w uzyskaniu zgody od Kurii Metropolitalnej w Przemyślu na ustawienie krzyży-pomnika naszym ofiarom wojen 1939-1947 r. na cmentarzu w Cetuli woj. Przemyśl.

Prośbę nasz motywujemy tym, że Kuria w Przemyślu odmówiła nam takowej zgody uzasadniając niepokojami, jakie może wywołać ten pomnik, zaś my uważamy to za niezgodne z prawdą i pragniemy jak wszyscy obywatele uczcić pamięć swoich ofiar, dokonując zarazem chrześcijańskiego pochówku, co było dotychczas niemożliwe.

Nie uzyskaliśmy też pomocy w tej sprawie od Eminencji Księdza Prymasa Polski.

Do Pana Prokuratora zwracamy się z prośbą bo uważamy, że Pan najbardziej w Polsce może nas zrozumieć, gdyż świadczy o tym zaangażowanie Pana w sprawy Katynia.

Ponadto pragniemy nadmienić, że nasze ofiary to także żołnierze wojny: polsko-niemieckiej, sowiecko-niemieckiej, ukraińsko-polskiej i cywile tych wojen.

Biorąc pod uwagę powyższe, jeszcze raz prosimy o pomoc w jakże ważnej moralnie dla nas sprawie i przesyłamy zarazem nasze szczere wyrazy szacunku.

Za byłych mieszkańców Cetuli
Czesław Polenik

1994, 30. листопада, Бранєво. — Пояснення цитулян Примасові Польщі Й. Глемпові щодо інтенцій їх прохання з 16 вересня 1994 року у справі пам'ятника на цвинтарі у Цитулі

Otrzymaliśmy z Sekretariatu Waszej Eminencji odpowiedź Nr 3199/94/P na naszą prośbę w sprawie pomocy w uzyskaniu zgody na budowę pomnika na cmentarzu w Cetuli, jak też zarazem zostaliśmy skarceni za jakieś odwołanie i w związku z tym uważamy za konieczność przeprosić Waszą Eminencję, jeżeli dopuściliśmy się jakiegoś nietaktu, a zarazem usprawiedliwić się.

Otóż nasze pismo, Wasza Eminencjo, uważaliśmy i zatytułowaliśmy jako prośbę, nie jako odwołanie, a zwróciliśmy się do Waszej Eminencji, bo życzliwość Waszą, Eminencjo, poznaliśmy już w 1988 roku podczas Obchodów 1000-lecia Chrztu Rusi-Ukrainy.

Źle się stało, że dalej nie możemy swoim bliskim postawić Krzyża i pomodlić się wspólnie na cmentarzu swoich przodków, ale my nadal, Bogu dziękując, nie tracimy nadziei.

Kończąc, przesyłamy wyrazy naszego szczerego szacunku.

Za byłych mieszkańców Cetuli
Czesław Polenik

1994, 28. грудня, Бранево. — Лист до журналістки тижневика „Політика” Й. Вільчак з подякою за статтю про українські пам’ятники в Польщі

Serdecznie dziękujemy Pani za cenne dla nas informacje opublikowane w „Polityce” z dnia 10. 12. 1994 r. w artykule pt.: „Kamień niezgody”.

Z artykułu tego wynika, że można stawiać pomniki zmarłym w postaci krzyży i z inwokacją modlitewną, zaś na inne trzeba zgody.

W naszym przypadku stało się inaczej. Chcieliśmy postawić pomnik ofiarom wojen 1939-1947 z krzyży i tablicy z nazwiskami i takiej zgody nie otrzymaliśmy. Odmówił nam Proboszcz, odmówiła nam Kuria w Przemyślu i nie pomógł Eminencja Prymas.

Dziś jesteśmy rozgorzyczeni taką decyzją i uważamy, że dalej jesteśmy wyjęci spod prawa, bo jeżeli zaborcy niemieccy mogą mieć cmentarz w tej miejscowości, a nam odmawia się Krzyża, to inaczej tej odmowy rozumieć nie można.

Pisze się nam w odmowie (którą dla ciekawości Pani przesyłamy), że nasz pomnik będzie wywoływał niepokój, z czym się nie zgadzamy, bo obecni mieszkańcy każą stawiać pomnik i nie pytać się o zgodę, a o żadnych niepokojach nikt nie mówi.

Przemyskie protesty uważamy za bezzasadne i szkodliwe zgodnie, która obydwu narodowościom jest bardzo potrzebna i którą należy budować, opierając się na prawdzie i sprawiedliwości, a nie na obelgach.

Cieszymy się Pani artykułem, bo widzimy w nim życzliwość i bezstronność. Dowiedzieliśmy się o konwencji i o umowie, które nas dotyczą, czego nie napisała nam tak przejrzyście nasza gazeta „Nasze Slovo”.

Kończąc, jeszcze raz serdecznie dziękujemy i życzymy bardzo dobrego Nowego Roku.

Za byłych cetulan
Czesław Polenik

— 1995 —

1995, 17. січня, Бранево. — Лист до перемиського воєводи З. Цюпінського з проханням сприяти перед відповідними чинниками у справі побудови пам’ятника в Цигулі

Z wywiadu Pana dla „Polityki” Nr 50 dowiedzieliśmy się, że każdy ma prawo do nagrobka z krzyżem i inwokacją modlitewną, że takie prawo gwarantuje Konwencja Genewska z 1949 r., że zawarto umowę między Ukrainą i Polską o urządzaniu miejsc pamięci ofiar wojny, że Przemyśl jest miastem wyróżnionym przez Radę Europy za tolerancję i że Ukraińcy nie przestrzegają prawa i budują pomniki bez zgody.

Otóż, Szanowny Panie Wojewodo, my chcieliśmy i chcemy uszanować tak instytucje, jak i prawo, lecz naszych próśb nie wysłuchano.

Pomimo tego, że chcieliśmy postawić pomnik nie tylko powstańcom UPA, ale wszystkim ofiarom wojen 1939-1947 r. naszej wsi w postaci Krzyży i tablicy z nazwiskami i to na cmentarzu w miejscu pochówku ostatniej wojny, ale zgody nie otrzymaliśmy.

Nam, Panie Wojewodo, jest bardzo przykro z tego tytułu, bo uważamy, że w dalszy ciągu jesteśmy wyjęci spod prawa, bo odmawia się nam najbardziej ludzkich praw.

Mając na uwadze konwencję, umowę i wyróżnienie Rady Europy, o których Pan wspomina w „Polityce”, uważamy za stosowne prosić Pana o wstawiennictwo za nami w Kurii Rzymsko-Katolickiej w Przemyślu o ponowne rozpatrzenie naszej prośby w tej sprawie, za co z góry serdecznie Panu dziękujemy i jako dowód naszej wiarygodności przesyłamy kopie prośby i odmowy.

Kończąc, serdecznie Panu dziękujemy za miłe słowa pod adresem ludności ukraińskiej i życzymy sukcesu na odcinku budowania dobrosąsiedztwa polsko-ukraińskiego na dobry pożytek obu narodom, jak też przesyłamy serdeczne wyrazy naszego szacunku.

Za byłych mieszkańców Cetuli
Czesław Polenik

1995, 10. травня, Бранєво. — Звернення бувших цитулян до українського посольства в Річпосполитій з проханням сприяти вирішенню справи пам'ятника в Цитулі

Тому, що часто можна почути у Польщі, що українці порушують право, та будують пам'ятники для УПА, а Ви, Пане Амбасадор, в то повірили та ще правдоподібно потвердили то, перебуваючи в Перемишлі, вважаємо за konieczність переслати Вам наші документи, вивести Вас з неправди та рівночасно дуже Вас просимо о поміч в здобуттю згоди на поставлення пам'ятника, не тільки для УПА, але і для воїнів РППНР та селян.

Хочемо також поінформувати Вас, що наші сусіди побудували пам'ятник жертвам Сибіру і ніхто о нічо їх не питає, бо на кладовищах жодних згод не треба.

Ми звернулися до Костела, більш з чесности, ніж з права, але без успіху, бо за нами до тої пори ніхто не вступався і можна було навіть існуючі нагробки валити, як то мало місце в нашому селі Цетуля.

Кінчаючи, ще раз просимо о поміч та остаємося з пошаною до Вас.

За цитулян — Ч. Polenik

1995, 16. травня, Бранєво. — Повідомлення голові ОУП про стан заходів з метою спорудити пам'ятник жертвам села Цитуля

Пересилаємо Вам наші старання в справі побудови пам'ятника нашим жертвам війни 1939-1947 рр. в селі Цетуля на Перемишлівщині та рівночасно просимо про поміч. Пересилаємо Вам також такі документи до Амбасади України і просимо про пересилку, бо немаємо адреси.

Наше прохання оправдуємо тим, що ми самі не в силі полагодити зізволенья і, на нашу думку, наша справа, як і інші подібні мусить бути зцентралізовані та сперті о Україну і ОУП.

Крім того, ми дальше будемо, за порадою нашого місцевого посла, пересилати подібне прохання до Перемишля, до посла Ніча та довести йому, що ми перестерегаємо право, але без успіху, бо хто інший ним нехтує.

Кінчаючи, ще раз просимо о поміч та остаємо з пошаною до Вас.

За цитулян — Ч. Polenik

1995, 11. травня, Бранево. — Лист до перемиського посла К. Нича з проханням допомоги в заходах за пам'ятник на цвинтарі в Цитулі

Bardzo Pana prosimy o pomoc w uzyskaniu zezwolenia od Kurii Metropolitalnej w Przemyślu na ustanowienie na cmentarzu w Cetuli pomnika ofiarom wojen 1939-1947 r. i zarazem przesyłamy Panu kopie dokumentów, celem zapoznania się ze sprawą.

Prośbę naszą kierujemy do Pana za poradą naszego Biura Poselskiego, gdyż inne instytucje odmawiają nam pomocy i to wówczas, gdy głoszą publicznie o prawie do nagrobka i inwokacji religijnej, a my natomiast tylko o to prosimy.

Decyzją Kurii jesteśmy rozgoryczeni, bo odmawia się nam tak praw obywatelskich, jak i chrześcijańskich i to wówczas, gdy na Ukrainie buduje się na koszt państwa całe cmentarze i odbudowuje kościoły, nam zabrania się wstępu na były nasz cmentarz.

Ponadto pragniemy Pana poinformować, że ofiarami tych wojen nie są tylko powstańcy UPA, ale i żołnierze PR, PRL, ACz i cywile.

Kończąc, jeszcze raz prosimy o pomoc i przesyłamy nasze wyrazy szacunku.

1995, 27. травня, Перемишль. — Звернення посла К. Нича до перемиського воєводи С. Байди з проханням вирішити питання пам'ятника в Цитулі

Przekazuję w załączeniu prośbę byłych mieszkańców wsi Cetula, zamieszkujących obecnie w województwie Elbląskim – dot. ustawienia na cmentarzu w Cetuli pomnika ofiarom wojen 1939-47.

Z uwagi na długotrwałe starania interweniujących uprzejmie proszę Pana Wojewodę o spowodowanie ostatecznej decyzji w świetle obowiązujących w tym zakresie przepisów prawa.

[нерозбірливий підпис]

1995, 14. червня, Перемишль. — Відповідь перемиського воєводи С. Байди послові К. Ничеві у зв'язку з питанням побудови пам'ятника на цвинтарі в Цитулі

W odpowiedzi na pismo z dnia 27 maja 1995r. dot. ustawienia na cmentarzu w Cetuli pomnika ofiarom wojen 1939-47 – uprzejmie wyjaśniam, że w tej sprawie nie wpłynął oficjalny wniosek.

Pismo z dnia 17 stycznia 1995 r. b. mieszkańców wsi Cetula potraktowałem jako formę dialogu jaki wywiązał się w woj. przemyskim nt. nielegalnie powstających upamiętnień ukraińskich. Przedmiotowe pismo przekazałem Radzie Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa w Warszawie, celem zajęcia przez Radę stanowiska, gdyż zgodnie z ustawą z dnia 21 stycznia 1988 r. o Radzie Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa (Dz.U. Nr 2, poz. 2) Rada jest jedyną instytucją rządową powołaną do koordynacji wszelkich inicjatyw i działań w zakresie upamiętniania miejsc i wydarzeń historycznych, zarówno w kraju jak i za granicą. Podjęta przez Radę uchwała z dnia 25 stycznia 1995 r. w sprawie niezgodnych z obowiązującymi przepisami prawa upamiętnień ukraińskich na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej reguluje sposób postępowania nt. dokonania danego upamiętnienia.

Zatem w celu wydania opinii co do projektu pomnika i ewentualnego napisu na nim umieszczonego winien Pan Czesław Polenik zwrócić się do Wojewódzkiego Komitetu Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa w Przemyślu, ul. Plac Dominikański 3, załączając pełną dokumentację: projekt pomnika, napis na tablicy (dwujęzyczny), przebieg i rys historyczny wydarzeń, które mają być upamiętnione, wskazanie lokalizacji, na którym ma być upamiętnienie, uzyskanie zgody właściciela cmentarza.

Przedłożona dokumentacja pozwoli Komitetowi zająć wiążące stanowisko i wydać opinię do przedmiotowego upamiętnienia.

Dopiero pozytywna opinia kompetentnych organów (Wojewódzkiego Komitetu Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa w Przemyślu i Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa w Warszawie) daje podstawę wnioskodawcy zwrócenia się do właściwego Urzędu Rejonowego o wydanie pozwolenia na budowę.

Wojewoda
Stanisław Bajda

1995, 12. липня, Бранево. — Подяка бувших мешканців Цитулі за пояснення перемиського воєводи щодо способу вирішення справи цитульського увічнення

Serdecznie dziękujemy Panu za obszerną informację zawartą w piśmie z 14. VI. 1995 r. do Pana Posła Nycza, ale nie możemy z niej skorzystać, bo nie mamy zgody na ustawienie krzyży od właściciela cmentarza, to jest Kurii Przemyskiej, o co w pierwszym rzędzie zwracaliśmy się o pomoc.

Nie zamierzamy także, Panie Wojewodo budować pomnika typu Hruszowice czy Orłęta Przemyskie, lecz jedynie ustawić krzyże i tablicę z nazwiskami ofiar i inwokacją religijną bez symboli narodowych i innych napisów, co naszym zdaniem nie powinno być zaliczane do historycznych czy dziejowych upamiętnień.

Ponadto, Panie Wojewodo, chcemy Pana poinformować, że nasza myśl zrodziła się na naszym cmentarzu 2 lata temu na Wszystkich Świętych z czysto religijnych pobudek i dla tego usilnie prosimy Pana jako gospodarza i przedstawiciela władzy województwa o pomoc i zgodę w tej sprawie.

Kończąc pozostajemy w nadziei o pozytywnym załatwieniu naszej prośby oraz przesyłamy nasze wyrazy szacunku.

Za byłych mieszkańców
Cz. Polcnik

1995, 1. серпня, Перемишль. — Письмо перемиського воєводи С. Байди до бувших мешканців Цитулі з додатковими поясненнями щодо способу вирішення питання пам'ятника в їхньому селі.

W odpowiedzi na pismo z dnia 12 lipca 1995 r. ponownie wyjaśniam, że do właściwości Wojewódzkiego Komitetu Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa należy wyrażanie opinii nt. każdego upamiętnienia w oparciu o załączoną dokumentację dot. Wydarzenia, które ma być upamiętnione.

Uzyskanie zgody właściciela cmentarza jest jednym z podstawowych warunków wydania opinii nt. miejsca które ma być upamiętnione, gdyż zgodnie z podjętą uchwałą Nr 1 Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa z dnia 25 stycznia 1995 r. upamiętnienia te muszą być powiązane z faktycznym miejscem pochówku, ciężar obowiązku wskazania miejsca pochówku, przebiegu i rysu historycznego wydarzenia spoczywa na wnioskodawcy upamiętnienia.

Wojewoda
Stanisław Bajda

— 1996 —

1996, 19. травня, Бранево. — Звернення до перемиського греко-католицького митрополита І. Мартиняка з проханням сприяти отриманню згоди на пам'ятник на цвинтарі в Цитулі

Ласкаво Вас просимо о поміч в випрошенню намід Преосвященного Архепископа Михалика згоди на поставлення на цвинтарі в Цетулі хрестів в формі пам'ятника жертвам війни 1939-1947 рр. та рівночасно дуже перепрошуємо Вас, що так пізно інформуємо Вас про наші наміри і оправдуємося тим, щоб не пошкодити Вам Преосвященний Владико, та наші Церкві.

Сьогодні просимо Вас з поради отця Митрата Майковича, коли вернули ми з нічим з Рим. Кат. Курії. Пам'ятник хочемо поставити 16-м селянам та воїнам: 5-м польським, 10-м совітським та 22 українським. Для кращого зображення справи висилаємо Вам 8 документів та остаємося з повагою до Вас.

За мешканців Цетулі
Ч. Поленик

1996, 27. травня, Перемишль. — Відповідь владичого секретаря о. А. Хіти щодо прохання цитулян про поміч перемиського владика І. Мартиняка у спорудженні пам'ятника в Цитулі

Тому, що Ви все полагодили вже без порозуміння з Владикою Кир Іваном і справу вже внесли й до Примаса, Владика Кир Іван нічого вже не зможе в тій справі полагодити. Треба було скоріше порозумітися в тій справі з Владикою.

Щиро здоровлю
Отець Диякон Мгр. Андрій Хіта

1996, 2. липня, Бранєво. — Прохання бувших мешканців Цитулі до архиєпископа М. Марусина виклопотати за посередництвом Папи Івана Павла II дозвіл на будівництво пам'ятника жертвам Цитулі

Ласкаво просимо о поміч та вставеництво за нами у Папи Римського о дозвіл від Перемиської Єпархії РКЦ відправити похоронне богослуження і поставити пам'ятник не наших селянах, що загинули підчас Домової Війни та рівночасно тим, що загинули в 1939-1947 рр. пам'ятну таблицю на цвинтарі в Цетулі, воевідство Перемишль.

Постанова про відправу та пам'ятник зродилася на цвинтарі нинішнього нашого проживання, під час богослуження на Всіх Святих два роки тому назад і до нинішнього дня не можемо допроситися дозволу на вступ на наш цвинтар.

Потреба відправи та поставлення хрестів виникає з чисто християнських повинностей, бо люди підчас Домової Війни були хоронені без богослуження та по криюму.

Відмову Перемиська Єпархія РКЦ мотивує тим, що богослуження та пам'ятник викличуть неспокій серед теперішніх селян Цетулі, що є неправдою, бо так селяни, як і Влада гміни не спротивляються.

Просили ми також помочи у Еміненції Примаса Глемпа, думаючи, що наколи запросив нашу Церкву на відсвяткування 1000 ліття Хрещення до Польщі, то допоможе такош нам, але відмовився.

Сьогодні лишилося нам тільки вставеництво та поміч Вашого Преосвященства у Їх Святости Папи Павла II-го і тому-то знесилені ще раз ласкаво просимо та остаємося з надією та пошаною до Їх Преосвященства.

За бувших мешканців
Ч. Поленик

— 1998 —

1998, 24. лютого, Бранєво. — Прохання бувших мешканців Цитулі до Ради охорони пам'яти боротьби і мучеництва дати дозвіл на будівництво пам'ятника на цитульському цвинтарі

W nawiązaniu do postanowień ROPWiM i ZU z dnia 5.02.1998 r. w sprawie upamiętnień, uprzejmie prosimy o załatwienie również i naszej prośby t. j. zezwolenie na ustawienie na byłym naszym cmentarzu w Cetuli woj. przemyski krzyży na grobach naszych ofiar z lat 1939/47 wraz z tablicą pamiątkową ofiarom całej wojny 1939-1947 r.

O zezwolenie w tej sprawie ubiegamy się już od 1994 roku i bez skutku, gdyż odmawia nam zgody na ustawienie tych krzyży na byłym naszym cmentarzu Kuria Metropolitalna w Przemyślu.

Nasze prośby w tej sprawie kierowaliśmy, gdzie tylko uważaliśmy za stosowne, a między innymi i ROPWiM 14. 06. 1995 roku Wojewoda Przemyski przesłał naszą korespondencję.

Ponadto nadmieniamy, że chcemy upamiętnić ofiary pochodzenia ukraińskiego, że zginęli w Wojsku Polskim, Armii Czerwonej, Galickiej Dywizji, UPA i jako cywile.

Jest nam bardzo przykro, że jesteśmy tak niegodnie traktowani przez Władzę i Kościół i uważamy, że może to wywołać podobne skutki na Ukrainie (nam w Cetuli usunięto 80% grobów i krzyży z naszego cmentarza), gdzie mieszkają nasze cetulacy wraz z tamtejszymi Polakami i razem odbudowywali kościół, a obecnie razem budują cerkiew.

Wobec takiego stanu rzeczy raz jeszcze prosimy o przychylnie załatwienie naszej prośby, za co z góry serdecznie dziękujemy.

Za byłych cetulan
Czesław Polenik

1998, 12. березня, Варшава. — Відповідь генерального секретаря РОПБіМ А. Пшевозника на прохання колишніх цитулян спорудити пам'ятник на цвинтарі в Цитулі

W odpowiedzi na Pana pismo z dnia 24 lutego br. w sprawie koncepcji wzniesienia na starym cmentarzu w Cetuli woj. przemyskie tablicy upamiętniającej ofiary lat 1939-1947 oraz krzyży na grobach osób które zginęły w tym okresie, pragnę uprzejmie poinformować Pana, że pismo dotyczące powyższej sprawy dotychczas nie wpłynęło do Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa.

Dlatego też uprzejmie proszę o przesłanie dokumentacji sprawy bezpośrednio do Rady OPWiM.

Z poważaniem
Sekretarz Generalny
Andrzej Przewoźnik

1998, 25. травня, Варшава. — Повідомлення РОПБіМ голові ГУ ОУП М. Кертичакові про заходи бувших мешканців Цитулі збудувати пам'ятник жертвам села на місцевому цвинтарі

Pozwalam sobie przesłać na ręce Pana Prezesa kopię materiałów dotyczących koncepcji wzniesienia na starym cmentarzu w Cetuli woj. przemyskie tablicy upamiętniającej ofiary lat 1939-1947 oraz krzyży na grobach osób, które zginęły w tym okresie – z prośbą o szczegółowe rozpoznanie, przeanalizowanie dokumentacji i zajęcie stanowiska. Powyższa sprawa wpłynęła do Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa od osoby prywatnej, Pana Czesława Polenika z Braniewa.

Zgodnie z przyjętymi ustaleniami sprawa ta, podobnie jak wszelkie inne sprawy tego rodzaju, powinna stać się przedmiotem pracy Komisji Wspólnej Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa i Związku Ukraińców w Polsce. Proponowałbym, by wprowadzić ją do porządku prac jednego z najbliższych posiedzeń Komisji.

Z materiałów przesłanych przez Pana Czesława Polenika nie wynika w oczywisty sposób, czy chodzi tu o upamiętnienie symboliczne, czy też krzyże miałyby stanąć w miejscu rzeczywistych pochówków. Jeśli w grę wchodziłby ten drugi przypadek, wniosek byłby zasadny, a sprawa rokowałaby nadzieję na pomyślne rozstrzygnięcie w ramach prac Komisji Wspólnej. Obawiam się natomiast, że wnoszenie pomników symbolicznych, nie związanych z pochówkami, nie zyska akceptacji miejscowego społeczeństwa.

Z poważaniem
Sekretarz Generalny
Andrzej Przewoźnik

1998, 5. Червня, Бранево. — Пояснення бувших мешканців Цитулі для РОПБМ щодо вигляду планованого увічнення в цьому селі.

Stosownie do pisma ROPWiM Nr R-IV/102-2/98 uprzejmie informujemy, że krzyże na cmentarzu w Cetuli zamierzamy ustawić na rzeczywistych miejscach pochówków i przy tym na jednym z krzyży tablicą pamiątkową chcielibyśmy upamiętnić wszystkie ofiary wojen 1939 roku poczynając, na 1947 roku kończąc.

Ponadto nadmieniamy, że podczas naszych rozmów w tej sprawie z obecnymi mieszkańcami oraz wójtem i sekretarzem gminy nie słyszeliśmy sprzeciwu, jedynie wójt zastrzegł, aby nie robić jakichś demonstracji przy tej okazji, co z góry przyrzekliśmy mu.

Bylibyśmy bardzo wdzięczni Panu Sekretarzowi Generalnemu, gdybyśmy do końca czerwca uzyskali zgodę chociaż na ustawienie krzyży na rzeczywistych miejscach pochówków, celem dokonania chrześcijańskiego pochówku podczas naszej wycieczki do Cetuli w połowie lipca tego roku.

Dziękując za dotychczasowe poczynania w naszej sprawie przesyłamy Panu Sekretarzowi serdeczne wyrazy naszego szacunku.

Za cetulan
Czesław Polenik

1998, 29. червня, Варшава. — Повідомлення РОПБіМ бувшим мешканцям Цитулі про хід подальших заходів щодо спорудження пам'ятника на цвинтарі в їхньому селі

W odpowiedzi na Pana pismo z dnia 5 czerwca br. w sprawie działań związanych ze wzniesieniem na starym cmentarzu w Cetuli woj. przemyskie tablicy upamiętniającej ofiary lat 1939-1947 oraz krzyży na grobach osób, które zginęły w tym okresie, pragnę uprzejmie poinformować co następuje.

Powyższa sprawa stanie się przedmiotem ustaleń Komisji Wspólnej Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa i Związku Ukraińców w Polsce. Materiały przesyłaliśmy już na ręce Prezesa ZUP Pana Mirona Kertyczaka. Będę zobowiązany za wszelkie dalsze materiały dotyczące tej sprawy, między innymi za informację na temat osób pochowanych na cmentarzu w Cetuli, które mają zostać upamiętnione postawieniem krzyży i tablicy.

Proszę o powstrzymanie się od działań wyprzedzających ustalenia które zostaną podjęte przez Komisję Wspólną Rady OPWiM oraz Związku Ukraińców w Polsce. Mogłyby one znacznie utrudnić realizację zamierzanych przez Pana działań.

Z wyrazami szacunku
Sekretarz Generalny
Andrzej Przewoźnik

1998, 13. серпня, Бранево. — Дані про жертви Цитулі передбачені до увіковчнення на тамтешньому цвинтарі

Stosownie do rozmowy z Panem Prezesem Kiertyczakiem w dniu 9. 08. 1998 r. w spranie ustawienia krzyży nad pogrzebanymi na cmentarzu w Cetuli osobami w latach 1945-47 niżej podaję nazwiska i imiona tych osób:

- 1 – Polenik Jan
- 2 – Polenik Andrzej
- 3 – Zagrobelny Andrzej
- 4 – Mareczko Wasyl
- 5 – Skibiak Dymitr
- 6 – Jaremkо Leon
- 7 – Biłozir Włodzimierz
- 8 – Wektar pseudonim
- 9 – Sławcio pseudonim
- 10 – Dynowicz Jan.

Za cetulan
Cz. Polenik

— 1999 —

1999, 19. січня, Варшава. — Повідомлення РОПБіМ бувшим мешканцям Цитулі про необхідні для увічнення дані

W nawiązaniu do wcześniejszej korespondencji w sprawie działań związanych ze wzniesieniem na starym cmentarzu w Cetuli woj. podkarpackie tablicy upamiętniającej ofiary lat 1939-1947 oraz krzyży na grobach osób, które zginęły w tym okresie, pragnę uprzejmie poinformować co następuje.

Zgodnie z przyjętymi ustaleniami Komisji Wspólnej Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa i Związku Ukraińców w Polsce podjęcie dalszych działań mających doprowadzić do załatwienia powyższej sprawy możliwe będzie dopiero po przedłożeniu dokumentacji technicznej proponowanego upamiętnienia wraz z propozycją napisu inskrypcyjnego. Pragnę również przypomnieć, że niezbędna jest zgoda właściciela cmentarza, księdza proboszcza z Radawy administrującego cmentarzem w Cetuli. Uzupełnienie dokumentacji jest niezbędnym warunkiem pozytywnego zakończenia sprawy.

Z wyrazami szacunku
Sekretarz Generalny
Andrzej Przewoźnik

1999, 2. лютого, Бранево. — Дані про форму та спосіб увічнення жертв Цитулі на місцевому цвинтарі

Szanowny Panie Ministrze

Stosownie do pisma Pana z dnia 19. 01. 1999 r. w załączeniu przesyłamy Panu projekt nagrobnych i symbolicznego krzyży wraz z wykazem osób przewidywanych do upamiętnienia. Wykaz osób pogrzebanych na cmentarzu w Cetuli przesłaliśmy Panu 13. 08. 1988 r., gdy wysyłaliśmy projekt do ZU w Polsce.

Co do zgody właściciela cmentarza, to nie jesteśmy w stanie jej uzyskać i w związku z tym usilnie prosimy Pana o wstawiennictwo za nami, za co z góry serdecznie dziękujemy.

Mając na uwadze czasookres tej sprawy, to bardzo prosimy o przyspieszenie, gdyż z 5-cioosobowego Komitetu dwóch już nie doczekało finału.

Kończąc przesyłamy Panu Ministrowi wyrazy naszego szacunku.

Za cetulan
Czesław Polenik

1999, 23. лютого, Варшава. — Становище РОПБіМ щодо увічнення в Цитулі

W nawiązaniu do Pana pisma z 3 lutego br. w sprawie działań mających na celu wzniesienie na starym cmentarzu w Cetuli na terenie województwa podkarpackiego tablicy oraz krzyży upamiętniających ofiary lat 1939-1947 uprzejmie informuję co następuje.

Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa zapoznała się z przedłożonymi przez Pana materiałami informacyjnymi oraz odręcznym szkicem planowanego upamiętnienia. Niestety, nie dają one podstawy do wyrażenia pozytywnej opinii.

Z przesłanej przez Pana dokumentacji wynika, iż upamiętnienie będzie miało charakter symboliczny i nie będzie związane z faktycznym miejscem pochówku osób wymienionych w załączonym spisie. Nasze wątpliwości budzi również fakt zamierzonego upamiętnienia osób, które zginęły walcząc w ramach Dywizji Galicja tj. Dywizji SS „Hałyczyna”. Jak Panu zapewne wiadomo, stawianie pomników upamiętniających żołnierzy formacji SS, uznanej wyrokiem i orzeczeniem Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze, potwierdzonym w Rezolucji Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych z 11 grudnia 1946 r. i „Konwencji o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości” z 26 listopada 1968 r., za formację zbrodniczą, w świetle obowiązującego prawa międzynarodowego i prawa polskiego jest niedopuszczalne. Pochwała lub propagowanie faszyzmu w jakiegokolwiek formie jest zagrożone sankcjami prawa karnego (art. 256 KK).

Ponadto, załączony spis osób, które mają zostać upamiętnione wymienia 48 nazwisk, kiedy z wcześniejszej Pana korespondencji wynika, iż na cmentarzu w Cetuli spoczywa 10 osób (Pański list z 13 VIII 1998 r.), które straciły życie w wyniku działań wojennych, pozostałe to osoby spoczywające w innych miejscach.

Pragnę podkreślić, iż planowane upamiętnienie zgodnie z *Uchwałą nr 1 Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa z dn. 25 stycznia 1995 r. w sprawie niezgodnych z obowiązującymi przepisami prawa upamiętnień ukraińskich na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej* powinno być związane z faktycznym miejscem pochówku. Dlatego też uprzejmie proszę Pana o przekazanie precyzyjnych danych dotyczących ilości pochowanych osób wraz z ich danymi osobowymi (w tym data śmierci), miejsca pochówku z zaznaczeniem czy są to groby indywidualne czy mogiła zbiorowa (szkic lokalizacji grobów na planie cmentarza) oraz informacji na temat okoliczności śmierci osób, które mają być upamiętnione. Proszę o załączenie dokumentacji fotograficznej aktualnego stanu grobów.

Brak takich danych i udokumentowanego wniosku oraz propozycja budowy pomnika o charakterze symbolicznym jest zapewne przyczyną braku pozytywnej decyzji ze strony gospodarza cmentarza, tj. księdza proboszcza parafii w Radawie.

Uprzejmie proszę Pana i Komitet o ponowne przeanalizowanie problemu i zgromadzenie podstawowej dokumentacji sprawy, co w znacznym stopniu może wpłynąć na możliwość pozytywnego załatwienia sprawy i udzielenie wsparcia ze strony Rady OPWiM.

Z poważaniem
Sekretarz Generalny
Andrzej Przewoźnik

1999, 9. березня, Бранєво. — Пояснення бувших мешканців Цитулі про евентуальні зміни в плянованому увічненні в Цитулі

W pierwszym rzędzie serdecznie Panu dziękujemy za poczynania w naszej sprawie i zarazem przesyłamy stosowne do pisma Pana z dnia 23. 02. 1999 r. żądane dokumenty, które jesteście w stanie sporządzić.

Nie możemy przesłać Panu dokumentacji fotograficznej grobów, gdyż groby te wraz z innymi grobami i krzyżami rodzin wysiedlonych w około 80 % zostały usunięte.

Dziś na tym cmentarzu są grzebani tylko byli grekokatolicy i sporadycznie nowoosiedleńcy, a pozostali na parafialnym cmentarzu w Radawie i dodatkowo jest wydzielony nowy cmentarz.

Co do ofiar z Dywizji, to nie byliśmy w tym orientowani i nie chcemy być przeciwni polskiemu prawu.

Kończąc jeszcze raz dziękujemy za dotychczasowe poczynania i przesyłamy nasze wyrazy serdecznego szacunku.

Za cetulan
Czesław Polenik

1999, 3. червня, Бранєво. — Прохання бувших мешканців Цитулі до РОПБіМ прискорити розгляд справи пам'ятника в Цитулі

W związku z tym, że znów w tym roku zamierzamy odwiedzić naszą byłą wieś Cetulę, bardzo prosimy o przyspieszenie decyzji w naszej sprawie, poinformowanie nas od kiedy możemy przystąpić do ustawiania krzyży.

Ponadto pragniemy poinformować Pana Ministra, że sąsiednie wsie już dawno ustawiły takie krzyże, a my ze względu na zezwolenie czekamy już od maja 1994 roku.

Biorąc pod uwagę powyższe jeszcze raz prosimy o przyspieszenie i przychylne załatwienie naszej sprawy, jak również przesyłamy Panu Ministrowi nasze wyrazy szacunku.

Za cetulan
Czesław Polenik

1999, 20. жовтня, Варшава. — Повідомлення РОПБіМ бувшим мешканцям Цитулі про хід вирішування справи пам'ятника на цвинтарі в їхньому селі

W nawiązaniu do wcześniejszej korespondencji w sprawie działań dotyczących wzniesienia na starym cmentarzu w Cetuli woj. podkarpackie tablicy upamiętniającej ofiary lat 1939-1947 oraz krzyży na grobach osób, które zginęły w tym okresie, pragnę uprzejmie poinformować, że sprawa przez Pana poruszona została ujęta w *Protokóle realizacji Umowy między rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Ukrainy o ochronie miejsc pamięci i spoczynku ofiar wojny i represji politycznych z 21 marca 1994 roku* sporządzonym 13 marca 1999 r. i tym samym została przewidziana do realizacji.

Z wyrazami szacunku
Sekretarz Generalny
Andrzej Przewoźnik

Петро Коваль

Дійсно так було?

Grzegorz Motyka, *Tak było w Bieszczadach – walki polsko-ukraińskie 1943-1948*, Oficyna Wydawnicza Volumen, Warszawa 1999, 552 str.

У минулому році появилася книжка польського історика молодого покоління Гжегожа Мотики "Так було в Б'єщадах", присвячена українсько-польському конфліктові на південно-східних теренах нинішньої Польщі в 1943 – 1848 роках. Становить собою поважний внесок в розкриття правди про цю важливу історичну проблему, цілими десятиріччями показувану польському суспільству викривлено, тенденційно, з численними зафальшуваннями. У цьому короткому критичному обговоренні книжки значних розмірів неможливо віднести до цілого її змісту, спрямованого значною мірою дискусійно проти книжки Я. Гергарда "Заграви в Б'єщадах" (первісний заголовок Гергардової книжки саме "Так було в Б'єщадах..."), та попри це не цілком об'єктивної, не завжди справедливо підсумовуючої, не позбавленої перекручень чи недокладностей, хоч і спертої на ретельну методологічну базу та архівні документи.

Не можна погодитися з опінією Г. Мотики, що політика польського уряду й терористичні акції ОУН довели до того, що "від 1935 р. дедалі більше наростала ворожнеча між поляками та українцями" й що довело це, насамперед у Галичині, до своєїрідної "холодної війни": „обидві суспільності, хоч жили в одній країні, то не разом, а побіч себе”. Ця опінія випливає з того, що Г. Мотика спирається на спомини націоналістично настроєних тогочасних поляків, заангажованих в діяльність антиукраїнських партій чи організацій або безкритично настроєних щодо антиукраїнської пропаганди. Не доцінює факту, що в польсько-жидівсько-українських містечках або селах з давнявдавна людність жила в атмосфері гармонійної зичливості.

Міжнародна ворожнеча була туди вношена з-зовні польською адміністрацією, деякими польськими

партіями чи парамілітарними проурядовими організаціями і т.п. Сприяли їм військові поселенці, яким мріялися "кресові багатоземельні станиці" на етнічно українських землях і без них демографічно перелюднених. Саме не проти поляків як таких, а, проти дискримінаційної та польонозаційної політики тогочасних правлячих еліт Польщі спрямована була ворожість української людности та організацій, що репрезентували її інтереси. Від поколінь засиділи на Волині та в Галичині поляки зрослися з українською культурою, побутом, мовою, часто вони вороже відносилися до форсованих владою брутальних антиукраїнських заходів. Можна про це довідатися з повісті А. Кусневича "Стрефи", з багатьох не взятих Г. Мотикою під увагу джерел, а й я сам не один раз зустрічався з польськими вихідцями з цих теренів, які не виявляли ніякої ворожнечі до українців, інколи навіть оправдовували діяльність УПА, кажучи, що кожен народ хоче бути господарем на своїй землі. Очевидно, були й ті, хто формувався під переможним впливом згаданої вже антиукраїнської пропаганди.

Г. Мотика як історик повинен устерегтися перед непродуманими узагальненнями, як, наприклад, перед наділенням рисами властивими лише деяким тогочасним польським угрупованнями цілої польської людности Кресів. Так само щодо української людности: антипольськість не була спрямована проти всіх поляків, а лише конкретно проти тих, що нищили або принижували українство. Як на мене, згідне з тогочасною дійсністю було б ствердження, що не могли в одній країні жити згідливо поруч себе активні польонізатори та дискриміновані ними українці, які врешті спротивилися принижуванню своєї національної гідности на етнічно своїй території, де ще й становили більшість.

Автор замало уваги присвячує 1939 – 1941 рокам на теренах нинішньої Польщі, які тоді знайшлися під совітською окупацією. Він стверджує, що "про починання совітів на цій території знаємо відносно небагато". Однак саме на цю тему останніми роками чимало опубліковано. Важливо зазначити, що якраз цей період відіграв важливу роль у національному пробудженні української людности та ще й вплинув на розвиток подій в воєнний та післявоєнний час. Сталінський режим, попри своє антиукраїнське спрямування, спричинився до усвідомлення факту, що українська етнічна територія простягається дійсно від

Сяну до Дону, усвідомлення собі величі України, мали місце прями — очевидно, міцно утруднені ідеологічними різницями — контакти з земляками з Великої України.

Описуючи час німецької окупації західноукраїнських земель, Г. Мотика розбиває дотеперішній польський стереотип щодо масової повсякденної співпраці українців з німцями, насамперед заперечує співпрацю УПА з німецькою тоталітарною машиною. Однак слід критично віднестися до авторової опінії, що з “німецьких привілеїв користала не так ціла українська людинність, як інтелігенція цієї національності”. Зауважмо лишень, що ця інтелігенція зуміла належно використовувати можливості розвитку української освіти, культури й національної свідомості свого народу, а вона чудово усвідомлювала собі підступність усіх німецьких привілеїв спрямованих на українсько-польський конфлікт. Українська інтелігенція не довіряла окупантові, а в дійсності чула скривану ворожість до нього — про це можна переконатися з численних споминів, а не лише з однієї відмінної від решти цитати з книжки Костя Панківського. Вона не може дати підстав до ствердження про те, що тодішня національна політика німців “у великій мірі була ефективна”. Цю ефективність треба оцінити радше як ілюзорну, дуже поверховну.

У іншому місці Г. Мотика згадує масову екстермінацію жидів у Генеральній Губернії, започатковану в 1942 р. й стверджує: “загибля жидів потрясла польською людинністю”. Чи тільки поляки були цим потрясені? Легко можна дійти висновку, читаючи отаке, що лише поляки спротивлялися потім голокавтові, а українці — непотрашені, схвалювали його. Не можна скрити, що антисемітизм серед української людинності передвоєнної Галичини майже не існував, жиди трактувалися як “свої люди”, вони говорили українською мовою й від століть були невід’ємною частиною українського краєвиду. Їх депортація, нелюдське трактування в геттах, а нарешті й масове вбивство — українці вважали старшим нещастям і злочиною, які підсиляли повсякденну ненависть українців до окупанта.

Моя мати з М’якиша Нового на Ярославщині не раз згадувала, як разом зі своїми подругами возила харчі для жидів-односельчан у любачівському гетті.

Як не дивно, однак Г. Мотика не гворить про антисемітизм у пресі міжвоєнної Польщі, начебто

поляки під час війни в своєму стосунку до жидів були спонтанно “чисті” й реагували без ніяких упереджень на німецькі переслідування жидів. Адже менталітет поляків не завжди спрацьовував однаковою мірою вороже щодо голокавсту, значна частина поляків сприйняла його цілком спокійно, а хтозна чи й не прихильно. Відомо ж, що деякі польські збройні формування цього часу співпрацювали з гітлерівцями у винищуванні жидів — от хоча б НСЗ.

Напівправдивою є також думка Г. Мотики, що на Волині в 1942-1943 рр. в “остаточному розв’язанні жидівського питання брала також участь тамтешня українська поліція”. Випадало б тут додати, що від подібних ганебних учинків не стояла далеко й тодішня польська “гранатова” поліція на території цілої окупованої Польщі.

У іншому місці Г. Мотика стверджує, що в 1943 р. на Волині ОУН-УПА в лютому спрямувала свої сили на фізичне винищення польської людинності — мало б ітися про етнічну чистку. Здається воно мало правдоподібно, а це тому, що українська людинність у своїй основній масі не була антипольська, а найбільшою загрозою для українського визвольного руху був німецький окупант, інтенсивно зміцнювані загони совітської партизантки. Є всякі підстави думати, що дійсною причиною наступу УПА на деякі (!) польські місцевості було творення в них збройних, укріплених осередків, спрямованих на протистояння боротьбі українців за самостійну Україну. Як указує сам Г. Мотика, польське політичне керівництво вже в 1941 р. брало до уваги конечність збройної боротьби з українцями за Креси. Згодом це занепало, а появилася концепція, уже під впливом переможного походу Червоної армії, що польські сили виступлять до боротьби з українцями, т.зв. буржуазними націоналістами саме на догоду їхньому ворогові — совітам, а це мало ще й супроводжуватися масовим виступом польської стихії за польськість Кресів у момент входу на них ЧА. Провід УПА, ясна річ, не міг погоджуватися з творенням підстав до такого маневру й наказав наступ проти польських кресових баз. Можна проте дуже сумніватися, чи був це наступ проти польської людинності як такої.

Відомо з публікацій про німецьке постачання польських баз зброєю, але автор “Так було в Б’єщадах” цього не згадує. На щастя, не скриває правди про масові вбивства українців Волині, чинені

польськими силами разом з німцями або й без німців.

У розділі про українсько-польські змагання на Надсянні та Холмщині автор розбиває обов'язковий досі в Польщі міт про злочинні дії лише самої УПА. Уперше виявлено в польській публікації численні масові вбивства різних польських підпільних формувань, Війська Польського, міліції в українських селах. Однак і тут появилися перекручення й недокладності, хоч, думаю, не з суб'єктивної авторової вини, здається, спричинені вони просто перевагою польських джерел використовуваних автором.

Доводить це до поважних інколи викривлень історичної правди. Наприклад, Г. Мотика пише про напад 29 березня 1943 р. куреня "Галайди" на в більшості польське село Острів біля Белза. Частина поляків скрилася в костелі, звідки чинила твердий опір упівцям. У підпаленому костелі мало загинути кільканадцять, як читаємо, осіб, хоч є твердження й про кількості (300!) осіб. Спостережливий читач може засумніватися щодо правдивості цього опису. Г. Мотика наводить читача на думку, що головною метою наступу упівського куреня було бажання вибити всю польську людність Острова. Він не називає місцевості — укріпленою польською базою, а просто "село". Не згадує також про постачання бази німецькою зброєю, а також допомогу німецького панцирного поїзда полякам, унаслідок чого польські сили — а не польська людність, як можна було б думати; — не цілком були розбиті. Німці курінь "Галайди" повстримали й відбили, а згодом охороняли відступ польської збройної та неозброєної людности. Про такий вигляд справ Острова розповідав мені тодішній працівник острівської залізниці — Василь Царик, свідок бою.

Подібних перекручень у книжці набагато більше. Деякі з них можна було б ще спростувати, спираючись на українські реляції, але деякі так і залишаться в версії Г. Мотики.

Обговорюючи діяльність УПА на Закарзонні, автор не доцінює її значення для оборони української людности перед польським масовим терором. Він говорить, як уже сказано, про вдалі наступи польських сил, але скільки ж — на щастя! — було унеможливлених упівцями? Г. Мотика не наводить ні одиєї раз висловленої українськими істориками думки, що якби не УПА, то жертви українців на Закарзонні

були б набагато більші. Не згадує також про захист українців відділами совітської армії в 1944-1945 роках. Що було б з ярославським селом Цитуля, окруженим в серпні 1945 р. польським відділом, якби не один з утікачів, який повідомив відділ ЧА в Ришкській Волі про обставини навколо Цитулі? Вояки ЧА підступом спіймали поляків, розбрóли їх та й віддали в руки польської служби безпеки. Очевидно, безпека всіх їх зараз і випустила. А історія нападу на Пискоровичі?

У книжці промовчується багато фактів, некорисних для візерунку міліції та регулярного польського війська. Наприклад, лаконічно пишеться так: "14 грудня упівці вбили коменданта станиці МО в Ляшках". І ні згадки про те, що цього ж дня цей комендант з групою міліціантів і вояків вибрався на терористично-грабунковий рейд до села Синява. У обороні села на його краях заступили дорогу грабіжникам упівці, від їхніх куль упав, зарившись спершу під фундамент стодоли, сам комендант. Смертельні кулі отримав у задок, бо ніяк не хотів з-під фундаменту вилізти.

Пишучи про методи Польського Війська поборювати упівський рух, автор не пише, що був це простий бандитський терор на беззахисних селянах. Автор цієї рецензії сам, будучи дитиною, бачив, як ВП "боролось" з УПА. Сторінки війни ВП з УПА належать до найганебніших у цілій історії польської зброї.

Неправда, що після виселень до УРСР ВП змінило розміри й жорстокість терору. Підсумовуючи дії ВП за 1946 р, автор оцінює його осяги на малі. Інакше й не могло бути, оскільки ВП займалося просто грабуванням українських сіл. На зудар з озброєними й вишколеними відділами УПА не вихло, щоб не зазнавати поразок.

Читач "Так було в Б'єщадах" повинен з неї довідатися у сфері висновків та оцінок, чого автор не робить, що УПА не була "українською бандою", а регулярною армією партизанського типу, а назва "банда" становить образу як УПА, так і цілого українського народу.

Усе-таки, попри перекручення, промовчування, а інколи несправедливі узаальнення щодо важливих проблем, книгу Г. Мотики треба вважати цінною для розкриття правди про українсько-польський конфлікт на Закарзонні й по всій Галичині та Волині в 1943 — 1948 роках.

Петро Коваль

Зберегти пам'ять про нашу Атлантиду

Будучи лавреатом конкурсу проголошеного Культурною спільнотою "Боруссія" на тему "Щоденність на Вармії і Мазурах у перші післявоєнні роки", мав я нагоду бути згодом учасником наукової конференції, що її zorganizувала в жовтні 1998 року Балтицька академія (Ostsee-Akademie) з Травемінде коло Любеку. Вона присвячена була щоденному життю на Вармії в XIX та XX ст.ст., а відбулася біля Гетсвалду (неподалік Ольштина). Її учасниками були історики, етнографи з Німеччини й Польщі.

Для давніх і теперішніх мешканців Надсяння, Лемківщини, Цідляшшя та Холмщини, українців і поляків, важливим так само як і варм'якам повинно бути пояснення щодо завдань конференції. У програмі читаємо-бо: "На минуле і теперішність можна дивитись з різних перспектив. Кожна відкриває новий, різноманітний світ. Його мозайка стається тим більш барвиста, що більш віддаляємося від простору політичної гри, дедалі глибше проникаючи у світ людських відчуттів, переживань, взаємних контактів чи, урешті, звичаїв щоденного дня. (...) Хочемо в колі варм'яків давніх господарів цієї землі, а також теперішніх її мешканців, (...) дискутувати про динаміку змін у щоденному житті, про світло й тінь польсько-німецького співжиття перед і після 1945 року. З перспективи польських організаторів, міркували ми, як з'єднати родинні традиції та відкривати не завжди повністю зрозумілу чи просто безперестанно чужу культурну спадщину цього регіону".

Інакше кажучи, гідні високої пошани традиції та досягнення давніх мешканців Східної Пруссії були піддані спотворенням політичної гри, унаслідок чого неможливо було досягнути історичну правду про суспільство регіону. Для нас, українців, важливе тут те, що подібно, як на Вармії трактоване було минуле іншого регіону — південно-східної Польщі,

що до до 1947 року була етнічно українською. Довгі століття творилися там духовні й матеріальні цінності, правила людських стосунків, обряди. Вони помагали нести тягар буднів, не дозволяли духовно бідніти чи попасти в аморальність. Усестороннє ретельне виявлення правди про минулий малознаний світ, безповоротно знищений акцією "Вісла" — це конечний чинник формування сприятливої атмосфери для прийдешності українського й польського поколінь, що й далі, хоч уже не по-давньому, там проживають.

Під час конференції звернула увагу доповідь німецького вченого Т. Ю. Карпа "Щоденне життя — як нова дисципліна історичних досліджень". Ця нова концепція історії зосереджується на пізнанні стану свідомості, поведінки та стосунку до навколишнього світу окремих осіб, а відтак людських громад. Щоденні турботи, способи заспокоювання матеріальних та духових потреб, родинна атмосфера, типи міжлюдських стосунків дозволяють окреслити мікродосвід осіб чи груп, їхні стремління, зміст рефлексії над собою та життям. Цей напрямок історичної науки зветься мікроісторією й стосує нові методи вивчення своєї теми. Унаслідок застосування цієї ділянки історії до вивчення, напр. стосунків одиниці з владою, політичними процесами часто змінюються інтерпретації історії, історичні події появляються у іншому світлі. Мікроісторія в новому світлі ставить питання про поступ, трактований досі дуже часто надто оптимістично як безперервний "похід уперед".

Змістові головної доповіді підпорядковані були інші, напр. д-р Роберт Траба з Німецького історичного інституту у Варшаві представив складну проблему формування національної та політичної тотожності людности Вармії від половини XIX ст. по 1945 рік. Цікаво завважити, отже, що чимало варм'яків до 1945 року говорило вармінсько-

польською говіркою, причому як до 1945 року, так і нині визначало себе німцями.

Д-р В. Козелло-Поклевський з Ольштина представив доповідь “Дійсність 1933-1945 рр”. Мав він на увазі ставлення мешканців Східньої Пруссії до гітлеризму. Виявляється, що в щоденних стосунках не було там ані антисемітизму, ані антипольськості. Людність пильнувала насамперед особистих справ, а тому не давала втягнути себе в страшну фашистську машину, байдуже ставилася до переслідування жидів, часто добрих сусідів. Щоб не наражуватися владі, ніхто голосно не протестував навіть тоді, коли вони десь без сліду й зникли.

Розміри величезних змін за минулі десятиріччя показав студійний виїзд, присвячений проблемі “Село і місто вармінське — спадщина і теперішність”. Польські й німецькі вчені відвідали села й містечка, де ще осталося чимало споруд, залишків цвинтарів, доріг, мостів, що їх збудували колись німецькі господарі цієї землі.

Незадовго після конференції регіональне видавництво “Поезєже” випустило гарний альбом “Атлантида півночі” з репродукціями старих фотографій сіл і міст Вармії за час від 1900 по 1945 роки. Альбом зображує цивілізацію та її людей, що безповоротно зникли після 1945 року. Пропала спадщина довгих століть!

Автор цих рядків, прибувши на Вармію в 1947 році, прекрасно пам’ятав стан іригаційної системи, сади, господарства й легко може оцінити розміри нинішнього занедбання, що сталося внаслідок фатального непоможування колишнього досвіду й здобутків. Щойно по понад 50 роках, коли закінчилася антинімецька пропаганда, поволі відкривається мешканцям цієї землі високий рівень матеріальної та духовної культури в цій малознаній Атлантиді з-перед 1945 року.

Так само мало знаний є досвід українського світу, що споконвіку тривав на південно-східній території Польщі. Йому фінальну загалу приніс 1947 рік. Його дійсний візерунок всіма післявоєнними роками дбайливо скривався або викривлювався згідно з вимогами політичної пропаганди. Довело це до спотворення доброї традиції гармонійного співжиття на цій території відмінних культур, мов, релігій та народів. Віками формовану культуру міжлюдського співжиття знищили недовір’я, ворожість, брак

зичливості та незрозуміння другої сторони. Перемогла згадувана вже “політична гра”.

Чи безповоротно відійшлий світ, брутално зметений з лиця землі в 1947 році, має надалі бути незнаний теперішнім та майбутнім поколінням українців та поляків? Стремління українців до державної незалежності на своїй етнічній та історичній території названо антипольськістю, хоч до антипольськості нащодень було далеко. Ворожість відносилася до тих, хто насильно хотів українців спольщувати, однак сталося так, що захист рідної культури, мови та віросповідання польська сторона назвала демонічним націоналізмом.

У цілком новій політичній ситуації, коли самостійна Україна стала дійсністю, а формування добросусідських стосунків має знамена історично важливого стратегічного партнерства, треба заново, ретельно та об’єктивно відкривати нашу спільну загиблу в темені часу та брехні Атлантиду, що була спільною Батьківщиною українців, поляків та жидів.

Однак поки що не спостерігається якихось важливих зрушень в цій важливій справі, чогось хоч трохи подібного до засигналізованих мною досягнень поляків і німців відносно Східної Пруссії. На Вармії й Мазурах у кожній книгарні можна побачити книжки, зв’язані з німецькою історією, культурою, літературою саме Вармії й Мазур, міста й містечка мають свої монографії, де не приховуються їх німецькі корені з-перед 1945 року. Тимчасом будучи у Ярославі, я ні в одній книгарні не знайшов хоча б найскромнішої історії Ярославщини звідки мій рід. Зате знайшов книжки Поліщука, Пруса, Дмовського...

А тому думаю, що настав час, аби наукові й культурні середовища Польщі й України поважно взялися до об’єктивного, правдивого зображення минулого на терені Надсяння, Лемківщини, Холмщини та Підляшшя. Існують усі підстави, аби вважати, що довговічні вартості неіснуючої вже від 1947 року Атлантиди стали гордістю всіх людей доброї волі, пов’язаних з цими землями.

Анна Потребка

“Наше слово” – листопад і... занепад?

У листопадових номерах “НС” читач отримав чимало інформацій з життя громади, а також з України. Інформаційний потік охоплював насамперед звітно-виборчі конференції відділів ОУП перед запланованим на грудень 2000 року, а перенесеному на січень 2001 року черговим і архиважливим (принаймні таким повинен бути!) з’їздом ОУП. Крім цього були нормальні повідомлення, наприклад з регіональної преси, з імпрез, державних візитів та польсько-українських контактів на верхах. Прикро дивує факт, що “НС” обмежило свою підготовку до з’їзду ОУП, який є видавцем газети, лише сухими інформаціями про звітно-виборчі конференції. З якої то причини не беруть слова перед з’їздом зацікавлені ним люди, діячі, представники нашої інтелігенції, священники? Очевидно, на конференціях перебували представники Головної управи ОУП, однак з “НС” не можна ширше довідатися про яку-небудь дискусію інших, крім М. Кертичака чи П. Тими, членів нашої громади. Невже “Наше слово” застосувало бльокаду щодо Об’єднання українців у Польщі якраз напередодні з’їзду? Маневр, нічого сказати, дуже дивний і шкідливий, навіть якщо не йдеться про маневр, а про якусь каригідну неувагу до Об’єднання. Можливо, крім цього, що забракло охочих розмовляти про з’їзд, дискутувати наші проблеми. Якби було так, то тут вина розкладається частинно на само ОУП, а частинно на “Наше слово”, яке таку дискусію повинно запропонувати, як уже не проводів (могла б здаватися стерваною саме проводом!), то людям, читачам. Чи головний редактор “НС” Ігор Щерба заспав якраз перед з’їздом?

Вертаючи до статей. Кожне число “НС” за листопад поверталось в минуле, пригадувало села й окремих людей, заповнювало білі плями. Читач міг позайомитися з капітальними споминами Тараса Макара, колишнього гравця Українського спортивного

клубу (товариства?) “Сян” у Перемишлі. Це справді унікальні спомини, а так само й фотографії. Я вперше мала можливість побачити “Сян” “у акції”.

“Треба щось робити для того, що тут лишилося” – це стаття Е. Почтар-Щерби, репортаж з приїзду до Корнів його бувших мешканців. Авторка віддає слово насамперед їм, сама говорить коротко й скупко, переплітаючи текст ще й гарно вкомпонованими в нього фрагментами з бойової хроніки з часів I світової війни якраз з теренів навколо Корнів. Дає це відчуття історії, з якою перегукуються нинішні дні.

Виселенці з Корнів називають його “село забуте історією”, але, прочитавши текст, уже маємо інше враження. Доки будуть знати його історію, село забутим не стане.

Увагу звертає також текст І. Щерби “Щоб це більше не повторилось у нашій історії”, присвяченому VIII семінарові польських та українських істориків у Рембертові під Варшавою. Автор пише, що дотеперішні семінари дозволяли сподіватися на можливість досягнути порозуміння між ними у трактуванні акції “Вісла” та подій на Волині в 1943 р. Однак, як видно з його слів “взагалі справа акції “Вісла” була причиною піднесення до межі кипіння атмосфери в залі” – сподівання розминулися з дійсністю. Польські історики піддалися емоціям, які унеможливили діяло чи об’єктивну дискусію професіоналів. Дорога до консенсусу в нашій історії ще далека. Важливо те, що однак ніхто з нього не резигнує. Про причини непорозуміння довідаємося з наступних номерів “НС”, де мають публікуватися пропозиції сторін щодо спільних та різних трактувань недавньої історії. Це буде цікава лектура! Дозволить оцінити не лише становища сторін, але також пізнати стан розвитку розуміння історичного процесу між двома народами.

Згадані вже статті не викликають якогось загального зацікавлення “Нашим словом”, це просто

певні винятки, які привертають увагу. Очевидно, важко задовільнити всіх та ще й відразу.

Усе-таки “Наше слово” робить одну генеральну помилку: поза ним лишається як молодий читач, так і молодий дописувач. Н. Кравчук у статті “Щециняни все-таки в себе...” підтверджує мою думку, а це навіть словами М. Кертичака “єдиний український тижневик не задовольняє потреб молодого покоління, яке є креативним, амбітним, з великими індивідуальностями”. За справою “Нашого слова” молодь узагалі виходять поза наші громадянські інтереси, зацікавлення, обсервацію. А як не дивно — ця молодь існує!!! Тимчасом у “Нашому слові” можна її знайти хіба що на порожніх полях газети як білу пляму.

Торкаюся тут чи не найосновнішого, бо брак зацікавлення часопису молодим поколінням віщує “Нашому слову” близький занепад. Не розумію, чому керівництву “Нашого слова” не залежить на тому, щоб поширювати коло своїх читачів. Однак “Наше слово” тут таке закрите, що годі дати на підставі його публікацій якусь відповідь хоча б на це питання, а це не одно питання з нашого життя, на яке на підставі “Нашого слова” не можна відповісти. А ще раз повторю: найосновніше, бо ідеться про молодь.

Виходить так, що молодь мусить більше інтересуватися повідомленням про всякі імпрези чи описами цих імпрез, оголошеннями з останньої сторінки, як змістом перших сторінок цього часопису. Однак чи таке примусове зацікавлення можна довго втримати?

С. Семенок з Зеленої Горі, як довідуся зі статті про конференцію гоївського відділу ОУП, закидає “НС” те, що не піднімає воно питання про розвиток наймолодших у рідномовному дусі. І, очевидно, знову заговорено про молодь, як про найцінніший скарб нашої громади, який не знати яким способом, але ще її тримається. А як довго? Однак чи це питання можна ставити “Нашому слову”?

У згаданій статті Н. Кравчук зі Щецині виявляються слова про те, що ОУП у Щецині заявило: “саме молодь нам треба більш добачати і заохочувати до громадської праці”. Усе-таки справа молоді на обох конференціях не набрала ширшого контексту й значення.

Окремі публікації про молодого українця, найчастіше принагідні (наприклад, при нагоді опису імпрези) — чи це повинно заспокоїти совість дозрілого українця, який хоче в молоді добачати майбутнє своєї громади? Учасники звітно-виборчих конференцій щось говорять. Щось, бо більше з “НС” не довідатися. Чи говорять щиро, чи лише дають порожні декларації? Безсумнівне є одно: для молоді робиться в нас замало, вона приречена на свої сили. Про приреченість української молоді найкраще довідатися саме з... “Нашого слова”.

Родина – це має бути правда

*Виховуйте ваших дітей в правді.
Хай ваші діти ніколи не забудуть,
що правдиві користі можуть
віднести тільки з власної матірньої мови,
з мови своїх батьків.*

Кардинал Бертрам

(цит. за: "Перемиські Парохіяльні Відомості", листопад 1928 р.)

Появився 4 номер "Вісника Закарпаття", нашого перемиського часопису. Він присвячений був вихованню нашої молоді, тож прочитала я всі статті, і старших, і молодших, однак найбільше зацікавила розмова з родиною Люби й Володимира Пилиповичів. Багато можна з неї довідатися про виховання дітей, але також і про батьків тих дітей. Дякую їм!

Заразом ця розмова з "Вісника" перенесла мене в мої молоді літа. Яка була наша молодість у національному аспекті? Ми були позбавлені не те, що своєї Церкви, рідної школи, але розмовляли ми рідною мовою тихцем. Не тому, що стидалися (як дехто нині), але тому, що той, хто розмовляв українською мовою, був бандитом, злочинцем. Так нас трактували колись у Польщі!

А тепер, могло б здаватися, у вільній демократичній Польщі можна бути гордим зі свого національного походження. Однак як слухаю мови нашої молоді, виходячої зі своєї церкви, то думаю, що вони не є дітьми нашої громади. Але що діти!? Адже у своїй святині матері дітей звертаються до них чужою мовою. О як це болить! О як це соромить!

Пригадую собі молодість. Ідемо з батьком до брата на Шлеськ. Брат служив у нашій дивізії "Галичина", був дивізіонником. Їхали 4 дні, а за

собою мали більшовицьку тюрму в Міжинці, навколо нас вояки, які, здається, на кожній станції можуть нас арештувати й заново тюрма. Нарешті доїхали, стали жити разом з братом. І пам'ятаю, як часто ходили ми над річку чи в ліс, щоб там... по-своєму поговорити! А потім, як вернулась я до Перемишля, то яка була щаслива, коли могла "на замку" поговорити з товаришками й товаришами по-українськи! А скільки ж було радості, як у сестер Марійки й Катрусі разом з Іваном і Павлом співали пісень! Яке то було цінне, дороге!

Потім поїхала я на Помор'я до свого чоловіка. Стала там мешкати. До церкви мали ми понад 50 кілометрів, але майже кожної неділі разом з дітьми їхали ми на Службу Божу. Удома читали дітям "Кобзаря", тихо читали, бо стіни були такі тонкі, як нині в новім будівництві, хоч до нового будівництва було ще далеко. Тихцем читали ми, але: читали! Розмовляли з дітьми українською мовою, хоч завжди при цьому зачиняли вікна. Бо розмовляли ми "бандитською" мовою, хоч для нас, то була свята мова вільних людей.

І внуки знають українську мову та своє коріння. Вони живуть на Західних землях, але щороку їдуть з батьками в ті сторони, звідки їх рід.

Дехто говорить, що дітей виховується згідно з обставинами. Не так, дорогенькі! Дітей виховується в першу чергу вдома, родина мусить бути незалежна від обставин, бо ці обставини її знищать! Гляньмо навколо себе – чи в тих обставинах можна втримати українську родину? Ні! А наша родина мусить перетривати, і власне наперекір обставинам. Тоді випробовується її сила, її виховна здатність! Її правда!

Пам'ятаю, як моя мати вчила мене рідної мови, своєї правди, молитви, учила пізнавати своє коріння, шанувати старших та як поводитися в церкві. Батьки пояснювали мені, чому ходжу до школи св. Миколая

на Засянні, а потім до “пашкевичівки”, чому живу в Дівочому інституті. І казали, що роблять так на те, щоб виховати мене в душі наших предків, у душі нашої нації. Може я й бунтувалась часом (як кожна дитина), але нині бачу, що вже тоді знала я все, щоб бути доброю українкою, я знала свій рід і вмiла чесно з ним у парі йти.

Кінчаючи, скажу, що вірю в те, що таких родин, як описана в “Віснику”, знайдеться серед нас у Перемишлі й поза ним більше. Вони напевно є. Вірю також, що ті, які нині байдуже чи з насмішкою ставляться до свого рідного, за недовгий час дозріють і зміняться. І будуть дочками й синами Великої Могутньої Незалежної Держави, що зветься УКРАЇНА! Усім їм присвячую накінець скромний вірш “Осінні роздуми”.

Осінні роздуми

Осінній вітер свою пісню співає
Він нам тугу за літом
За молодістю пригадає,
Та про те, що скоро минає.

Під ногами листя шелестить,
Наше серце, згадуючи молодість,
Так тужить, так болить,
Уже й в нього осінь щемить!
Не знаю, чи є на світі
Краща пора, як та осінь,
Така червоно-золота,
Що мене до роздумів довела!
Роздуми мої нелегкі,
Я чомусь сумно думаю,
Чи справді все з нею пройшло,
Моя молодість і все, що гарне було?
Може, я не бачу тої краси,
Яка буває пізною порою,
Яка може бути чудової краси,
Як та осінь в мені й зі мною!

Неоніля Менцінська-Гук

У Перемишлі (вересень) 1998 р.

Віросповідний цинізм у Грушовичах

15 жовтня на цвинтарі села Грушовичі під Перемишлем, де стоїть дорогий усім нам пам'ятник, відбулася панахида за упокій душ вояків УПА цілого Закерзонського краю. У панахиді взяли участь вірні з Перемишля, Гаїв, Хотинця, Грушович, Кальникова, греко-католики й православні, а також священники обох конфесій.

Під час панахиди мав місце прикрий інцидент між священниками обох конфесій. Після слів православного пароха з села Кальникова о. В. Заброцького про те, що в православ'ї можливе об'єднання українських Церков та можлива незалежна українська Церква, натомість у католицизмі це неможливе, греко-католицькі отці Є. Попович та Б. Степан голосно висловили своє обурення словами "прошу нас не ображувати! нас тут ображують! ідемо!" та відійшли поза цвинтар.

Незважаючи на всякі можливі причини прикрого факту, правду чи неправду слів православного священника, на його потрактування перед цим греко-католицькими священниками — такий факт ніколи не повинен мати місця, оскільки він шкідливий і образливий, негідний людей та місця.

По-перше, постава наших українських священників заперечує засади поведінки під час Богослужіння, а також само християнство, тому що була демонстративним проявом браку покорності та взаємної нетолерантності.

По-друге, греко-католицькі та православні священники образили повагу місця, де відбувалася панахида, а також сам сенс панахиди. Відбувалася вона біля найважливішого для нас усіх пам'ятника воякам УПА. Служилася за них, а вояки УПА не чинили різниці й сварки між православними та греко-католиками.

По-третє, православний та греко-католицькі священники внесли вже не знати котрий з черги раз роздор та непримирення між своїх вірних. Через це наразили на шкоду наш християнський та національний інтереси.

Не знаю, з якими почуттями верталися додому вірні обох Церков, односельчани, сусіди, українці, християни, просто люди, коли ті, хто призначений Господом Богом служити людям та нести їм науку й приклад любові, уважають за щось нормальне внести між людей замість любові ненависть. Знаю, що всім учасникам панахиди байдужі інтереси Ватикану, Москви, Варшави, великі політичні чи віросповідні гри, у яких бере участь священство. Нашій громаді потрібна згода й мир. З якою совістю будуть співати ці священники нашу прадавню молитву "Боже великий єдиний"? як вимовлятимуть слова "у єдності сила народу"? Наша громада не хоче служити богам віросповідної ненависті, цинізму та простих інтересів. Час уже з цим скінчити! Бо ж сором!

Остаюся з честю до Вас
Аркадій Даньків, Ольшти

П.С.

Маю надію, що Редакція "Вісника Закерзоння" як часопису, що виходить безпосередньо там, де сталася вище описана негідна подія, буде мати настільки людської відваги, що не позбавить мене можливості висловити своє ставлення до проблеми, яка є не тільки моєю проблемою. Час, щоб люди почали вчити тих, хто не вміє вчитися від них і сам не вміє людей учити.

Чи Бірча завершила справу?

Сьомого липня 2000 року на цвинтарі воїнів Української Народної Республіки (а не Січових Стрільців, як-то все в нас кажуть) в Пикуличах відбулося перепохоронення вояків Української Повстанської Армії, що впали в січні 1946 року під час наступу на гарнізон Війська Польського в Бірчі.

Підготова похорону — від самого виявлення останків вояків у Бірчі — була ганебною. А що вже казати про те, що вони 54 роки спочивали у полі або потім у морозильнику в Ряшеві? Укінці священики запечетали могилу, над якою по стількох роках відбулося нормальне заупокійне Богослужіння. Упала на домовини свячена вода. Дочекалися наші вояки й того, що свої люди заспівали над ними "Вічная пам'ять".

І що далі? Почалося від упертості однієї жінки, що започаткувала заходи навколо бірчанських жертв. А коли б її не було? Спочивали б там далі, Ляшкевич садив би спокійно капусту, усі б про це знали, а потім усі б про це забули. Упівці з Бірчі, треба це сказати, мали дуже багато щастя, що діждалися похорону. Інші ж спочивають на диких цвинтарях, забуті. І тому питаюся: що далі?

Що далі, тобто: чи почнемо врешті якусь конкретну роботу (бо при Бірчі надто ми не "пописалися"!), чи залишимо могили наших партизан по всьому Закерзонні, по ровах, ярах, полях, лісах, горах?..

Мені 20 років, однак і я щось знаю. Наприклад знаю, що в одному з придорожніх ровів у Ніновичах лежить стрілець УПА Миколай Якубович — "Місяць" родом з Заліської Волі, кулеметник. Розстріляла його міліція в 1947 році. На цвинтар не повезли його тіла, бо комендант міліції заборонив, кажучи, що унівець лежати на чесному місці не гідний. Гідний є придорожній рів.

У лісі, між Тухлею та колишньою німецькою колонією Фельдбахом, що біля Кобильниці Військо Польське взимку 1946/47 рр. розбило криївку упівців. Згинуло в ній 10 партизанів — утекти вдалося тільки одному. Ніхто не знає, що сталося з тілами загиблих. І ніхто не цікавиться цим!

У цьому ж Тухлянському лісі була поляна, а на ній цвинтар вояків УПА. Нині, він, певно заріс. Яюсь ніхто про нього не згадує.

Можливо, що на цьому цвинтарі, але напевно в Тухлянському лісі спочили "Орел" і ще хтось. Що з ними?

Що з ними та з іншими партизанами, що впали в бою, а їхні кістки лежать по лісах і ярах? Хто й коли зспіває їм "Вічная пам'ять"? Треба мати надію і хочеться мати надію, що похорон упівців з Бірчі у Пикуличах не мав символічного характеру. Не був похороном усіх інших партизан, але похороном їх похорону, тобто останнім нашим зусиллям, щоб ушанувати пам'яттю тих, що впали за нас. Чи уподібнимося до людей з Бірчі, описаних у репортажі "Похорон похорону", які вже забули про цілу справу, і мали право: це ж не були кістки їхніх предків! А поки що все йде до того, що станемо такими собі бірчанами. Раніше ми мали до них претензії, висміювали й критикували їх. Тепер самі такими стаємо! Хіба могила в Пикуличах стане Могилою незнаного воїна УПА?

Ігор Мричко
Перемишль

Лист з Підляшшя

Дорога Редакціє “ВЗ”!

Проживаю в селі Городники над Бугом, біля Сім'ятич, що на Північному Підляшші. За професією – хлібороб, зацікавлений історією. Однак не в школі навчався я своєї справжньої української історії, а сам. Уважаю себе українцем і підляшюком, від 5 років я член Союзу українців Підляшшя.

Ваш часопис потрапив мені до рук випадково. Опісля прочитання його, маю позитивні враження. Мене дуже цікавлять події з Надсяння, бо в нас, на Підляшші, вістки з других кутків Закерзоння дуже скупі. Зокрема цікаві були репортажі про похорон вояків УПА з Бірчі та про відносини між поляками та українцями в селі Поздячі біля Перемишля.

Я не заскочений стосунком польської теренової та центральної влади до останків героїв УПА. Пан Пшевозник не хоче дати згоди також на будову пам'ятника підляським фірманам, які згинули від польського збройного підпілля ПАС – НЗВ. Як не дивно, але поляки таки хочуть, щоб вшановувати пам'ятниками їх вояків та цивільні жертви на Україні, хоч самі роблять що тільки, аби перешкодити вшанувати героїв УПА. Мого діда також убили поляки в 1945 р., зробила це ВіН.

У часописі “Над Бугом і Нарвою” прочитав я статтю Богдана Гука “Підляшшя – земля без національної логіки”, а тому тепер хочу написати кілька думок про національну свідомість на Підляшші. Погоджуюся з автором статті, що на Підляшші живе коло 100 тисяч українців, але мало хто з них є свідомий українець. Вони радше називають себе “тутейши”, “православни поляк”, “прости” або “білорус”. Усі ці визначення на руку полякам та білорусам. Одні хочуть нас спольонізувати, а другі збілорутенізувати, хоч відомо, що білоруські етнічні землі в Польщі вже опольщені. Біля Сокулки, Білостоку уже немає православних білорусів, жменя це тримається Біловезької пуші.

Причини спольщування або білорутення такі: на Підляшші не було жадної української школи, Підляшшя не межує з Україною, священники нашої Православної Церкви часто говорять по-російському або й по-польському. А у вас, тобто серед більшости українців у Польщі, панує греко-католицьке віросповідання. Служба Божа ведеться українською мовою, назва Церкви є: Українська греко-католицька Церква, а в храмах можна побачити державний знак і прапор України. Тимчасом у нас назва Церкви є: Польська Православна Церква, багато наших священників – це москвофіли. Служба Божа йде церковнослов'янською мовою,

Іде й инше на нас: популярна музика дископольо. Цей хлам пускають по телебаченні та сільських дискотках. Молода людина в нас уже не знає, кого слухати.

Не дай Господи, щоб у нас сталося так, як на Південному Підляшші, де з українства залишилося людям дише українське прізвище, а решти вже нічого не залишилося. На щастя, усе залежить від нас. Мені 23 роки, думаю, що міг би я і не один крім мене щось гарне зробити для нас, українців та нашої підляської України.

Усі ми повинні триматися разом, без огляду на приналежність до Православної чи Греко-католицької Церков. Релігійні фанатики дуже нам шкодять, шкодять також самі собі. Ціле Закерзоння нехай тримається разом, бо инакше поляки нас забрешуть і заберуть. Тому, хай тримається Ваш “Вісник Закерзоння”.

Отак і кінчаю, перепрошую за мою погану українську мову, але мене ніхто не вчив літературної української мови, я мусив її вчитися сам.

Павло Питель
Городники – Підляська Україна

Вельмишановні Читачі й Друзі!

Анкета

Кінчається 2000 рік, починається III тисячоліття. Редакція "Вісника Закарзоння" прагне привітати його підсумками минулого часу. Готуємо до друку подвійний номер часопису, де заплановано помістити відповіді чільних представників нашої громади на ось яке питання:

Які суспільно-культурні процеси, історичні явища та постаті серед української громади в Польщі в 1944 – 2000 роках вважаєте Ви найважливішими? Коротко поясніть вказане Вами.

Звертаємося зі щирим проханням послати Вашу відповідь на вищевказану адресу перед кінцем грудня 2000 року. До відповіді додайте, будь ласка: дату Вашого народження, професію, місце проживання.

Сподіваємося, що в такий спосіб створимо таку потрібну для нашої громади платформу спільного мислення про її майбутність.

Редакція "ВЗ"

Про авторів

Олександр Биль – публіцистичний псевдонім, прізвище автора відоме Редакції.

Петро Бачик – студент II курсу юридичного факультету ВУ.

Андрій Божик – студент IV курсу політології ЯУ.

Юрій Гаврилюк – історик, живе в Більську Підляському.

Ярослав Грицковян – літературознавець, живе в Кошаліні.

Богдан Гук – журналіст, живе в Перемишлі.

Роман Дрозд – історик, живе в Кошаліні.

Михайло Зрада – учень III класу ліцею ім. М. Шашкевича в Перемишлі.

Тадей Карбович – поет, живе в Голі на Холиціні.

Петро Коваль – польоніст, живе в Ольштинку.

Анна Потребка – студентка II курсу політології ВУ, живе в Перемишлі.

Петро Шелест – публіцистичний псевдонім, прізвище автора відоме Редакції.

Спростування

До інтерв'ю з поетесою М. Лучак у III номері "Вісника" вкралася помилка. Відповідь на питання про планету поетів повинна мати такий вигляд:

"Так, десь дуже далеко є Плянета Поетів. (...) Знаходжу про неї згадки також у Біблії, душі кожного творця-артиста, яка розповідає про простори Всесвіту".

Дорога Аню Почтар! Ти набирала 3-5 числа "Вісника". Файно було з Тобою співпрацювати. Дуже Тобі дякую.

Редактор Богдан Гук

Ред.

